

199288

**BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAYİLEŞME  
STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE  
TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN  
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Funda Rana ÖZBEY  
(Doktora Tezi)**

**Eskişehir, 1999**

## **DOKTORA TEZ ÖZÜ**

### **BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Funda Rana ÖZBEY

İktisat Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 1999

Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN

Uluslararası alanda rekabet giderek hızlanmakta ve koşullar değişmekte iken Türkiye bu hıza ve değişime ayak uydurmakta önemli yapısal güçlüklerle karşı karşıyadır.

Çalışmamızın amacı, bu sorunun nedenlerini, izlenen sanayileşme stratejilerinin Türk ekonomisinde gösterdiği performansı esas alarak ortaya koymak ve gerekli temel çözüm yollarını aramaya çalışmaktır.

Temel sanayileşme stratejileri İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi ve İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi olarak ikiye ayrılabilir.

İmalat Sanayiine ait büyüme, yatırımlar, dış ticaret ve istihdam kriterlerine göre yapmış olduğumuz çalışma göstermektedir ki, 1980 öncesinde Türkiye’de uygulanan İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi ile belli düzeyde bir sanayi temeli yaratılmış; ancak bu stratejinin ikinci aşaması olan ara ve yatırım malları üretimine geçilememiştir. 1980 sonrası uygulanan İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi de İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi gibi tamamlanamamış; her iki stratejiyle de öngörülen bir sanayi yapısı gerçekleştirilememiştir. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi, İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin ön koşuludur ve bu iki strateji birbirini tamamlar. Bu iki stratejinin birlikte uygulandığı durum “Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi” (B.S.S.) olarak adlandırılır. Sanayileşmenin, bu iki stratejinin uyumlu rasyonel bir bileşimi olan Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi yaklaşımıyla sürdürülmesi, Türk Sanayini dışa açık, rekabetçi bir yapıya kavuşturacaktır. Bu strateji korumacı yanıyla dünya rekabetinden ekonomimizi koruyacak, döviz kazandırıcı ihracat yanıyla da, sanayileşme için gerekli kaynağı sağlayacaktır.

Uluslararası rekabet gücü göz önüne alındığında Türkiye uluslararası alanda son sıralarda yer almaktadır. Bu sorunu çözmek için önce istikrara kavuşturulmuş bir ekonomi oluşturulmalı ve fiyat rekabetinden çok teknoloji-verimlilik temelinde kalitede rekabeti esas alan ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi hedefleyen bir strateji izlenmelidir.

## ABSTRACT

While the competition gains speed and conditions change rapidly in international arena, Turkey confronts some structural difficulties to adjust these changes.

The aim of our study is to explain reasons of the above mentioned problem by using the performance of the industrialization strategies followed in Turkish economy, and to investigate the necessary main solutions.

The main industrialization strategies can be Import-Substitution-Led Industrialization Strategy (I.S.L.I.S.) and Export-Led Industrialization Strategy (E.L.I.S.).

The main consequences of this study obtained by considering growth rates of manufacturing industry, investments, foreign trade and employment show that, I.S.L.I.S. used pre 1980 period in Turkey created a well established ground for the Turkish industry. However, the production of intermediate and investment goods which constitute the second stage of this strategy could not be accomplished. In the Post 1980 period, E.L.I.S. has been applied in Turkish economy uncompleted, like I.S.L.I.S. applied already. As a result, the industrial structure provided by both of these strategies has not been accomplished. I.S.L.I.S. is the first stage of E.L.I.S. and these two strategies are completed each other. When these strategies are applied at the same time, it is named as "Integrated Industrialization Strategy (I.I.S.)". This strategy is a rational composition of import-substitution-led and export-led industrialization strategies. Efforts of becoming an industrialized country by using this integrated approach will cause the Turkish industry to have a competitive structure. With its protective accept, integrated industrialization strategy protect the Turkish industry from competition coming from the rest of the world. It will also provide income required for becoming an industrialized country with the aspect of foreign currency provided from export.

Considering the international competition power, Turkey is placed among the last few countries, and a strategy which aims an integration with world economy in the basement of the productivity and technology more than price competition should be followed.

**JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI****İmza**

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Ergül HAN  
Üye : Prof.Dr.Ahmet ÖZTÜRK  
Üye : Doç.Dr.İlyas ŞIKLAR

**Funda Rana ÖZBEY'in "Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye'de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi" başlıklı tezi 25 Haziran 1999 tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.**



## ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında ilgi ve katkılarını esirmeyen değerli hocalarım Prof.Dr.Ergül HAN ve Doç.Dr.İlyas ŞIKLAR'a, ayrıca çalışmanın hazırlanmasındaki yardımlarından dolayı Sezai KIZILAY'a, Gülcan YAN'a, Erhan KURBAK'a ve Bekir ADAÇAY'a teşekkür ederim.

Funda Rana ÖZBEY

## İÇİNDEKİLER

## Sayfa No

|                            |     |
|----------------------------|-----|
| ÖZ.....                    | ii  |
| ABSTRACT.....              | iii |
| JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI..... | iv  |
| ÖNSÖZ.....                 | v   |
| ÖZGEÇMİŞ.....              | vi  |
| TABLolar LİSTESİ.....      | xi  |
| KISALTMALAR.....           | xiv |
| GİRİŞ.....                 | 1   |

## BİRİNCİ BÖLÜM

## TEMEL SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

|                                                                                 |    |
|---------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ.....                           | 3  |
| 1.1. İTHAL İKAMESİ VE UYGULAMA TÜRLERİ.....                                     | 3  |
| 1.1.1. Doğal İthal İkamesi Süreci.....                                          | 3  |
| 1.1.2. Uyarılmış İthal İkamesi.....                                             | 4  |
| 1.2. İÇE DÖNÜK SANAYİLEŞME İLE İTHAL İKAMESİNE DAYALI<br>SANAYİLEŞME.....       | 5  |
| 1.3. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN<br>AŞAMALARI.....        | 6  |
| 1.3.1. Kolay Aşama.....                                                         | 6  |
| 1.3.2. İkinci Aşama.....                                                        | 8  |
| 1.4. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NE<br>YÖNELİŞ NEDENLERİ..... | 8  |
| 1.5. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN<br>ARAÇLARI.....         | 10 |
| 1.5.1. Gümrük Vergileri.....                                                    | 10 |
| 1.5.2. İthal Yasakları (Kotalar).....                                           | 11 |
| 1.5.3. Kur Politikası.....                                                      | 12 |
| 1.5.4. Sübvansiyonlar.....                                                      | 13 |
| 2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ.....                                  | 13 |
| 2.1. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN TANIMI.....                     | 13 |
| 2.2. DIŞA DÖNÜK SANAYİLEŞME İLE İHRACATA DAYALI<br>SANAYİLEŞME.....             | 13 |
| 2.3. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN AŞAMALARI... 14                 |    |
| 2.3.1. Teknoloji Yoğun İhracatla Üretimin Uluslararasılaşması.....              | 14 |
| 2.3.2. Çokuluslu Şirketler Aracılığıyla Üretimin Uluslararasılaşması.....       | 15 |

|                                                                                                            |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.4. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NE YÖNELİŞ NEDENLERİ.....                                      | 16 |
| 2.5. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN ARAÇLARI.....                                              | 17 |
| 2.5.1. Döviz Kuru Politikası.....                                                                          | 17 |
| 2.5.2. İhracatta Vergi İadesi .....                                                                        | 18 |
| 2.5.3. Diğer İhracatı Özendirici Önlemler.....                                                             | 19 |
| 3. TEMEL SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....                                                | 20 |
| 3.1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN ELEŞTİRİSİ VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR..... | 20 |
| 3.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN ELEŞTİRİSİ VE UYGULAMA DA KARŞILAŞILAN SORUNLAR.....       | 22 |
| 3.3. BHAGWATI – KRUGER “AŞAMALAR” YAKLAŞIMI.....                                                           | 24 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE'DE TEMEL SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN VE İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ

|                                                                                               |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ UYGULAMASI VE İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ..... | 26 |
| 1.1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞMEYE YÖNELİŞ NEDENLERİ.....                              | 26 |
| 1.2. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN GELİŞİMİ.....                          | 27 |
| 1.3. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN UYGULAMA ARAÇLARI.....                 | 29 |
| 1.3.1. Planlarda Özendirme Önlemleri.....                                                     | 29 |
| 1.3.2. Vergi İadesi Uygulaması.....                                                           | 31 |
| 1.3.3. Gümrük Uygulamaları.....                                                               | 35 |
| 1.3.4. Kotalar.....                                                                           | 35 |
| 1.3.5. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası.....                                                  | 38 |
| 1.3.6. Sübvansiyonlar ve Diğer Araçlar.....                                                   | 39 |
| 1.4. İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ.....                                                           | 41 |
| 1.4.1. Büyüme ve Büyümenin Kaynakları.....                                                    | 41 |
| 1.4.1.1. İthal İkamesinin Etkisi.....                                                         | 43 |
| 1.4.1.2. Yurt İçi Talep Artışının Etkisi.....                                                 | 45 |
| 1.4.1.3. İhracat Artışının Etkisi.....                                                        | 46 |
| 1.4.2. Yatırımlar.....                                                                        | 48 |
| 1.4.3. Dış Ticaret .....                                                                      | 51 |
| 1.4.3.1. İhracat.....                                                                         | 52 |
| 1.4.3.2. İthalat.....                                                                         | 53 |
| 1.4.3.3. İthalata Bağımlılık.....                                                             | 54 |

|                                                                                           |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1.4.4. İstihdam.....                                                                      | 56  |
| 2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ UYGULAMASI VE<br>İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ..... | 58  |
| 2.1. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞMEYE YÖNELİŞ NEDENLERİ.....                                 | 58  |
| 2.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN GELİŞİMİ.....                             | 60  |
| 2.3. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN<br>UYGULAMA ARAÇLARI.....                 | 61  |
| 2.3.1. Döviz Kuru Politikası.....                                                         | 61  |
| 2.3.2. İhracatta Vergi İadesi.....                                                        | 63  |
| 2.3.3. İhracatı Özendirici Diğer Uygulamalar.....                                         | 65  |
| 2.3.3.1. İhracat Kredileri.....                                                           | 65  |
| 2.3.3.2. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu.....                                           | 67  |
| 2.3.3.3. Kurumlar Vergisi İstisnası.....                                                  | 68  |
| 2.3.3.4. İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası.....                         | 69  |
| 2.3.3.5. Döviz Tahsisı.....                                                               | 69  |
| 2.3.3.6. Vergi, Resim, Harç İstisnası, ve K.D.V. Muafiyeti.....                           | 70  |
| 2.3.3.7. Diğerleri .....                                                                  | 71  |
| 2.4. İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ.....                                                       | 74  |
| 2.4.1. Büyüme ve Büyümenin Kaynakları.....                                                | 74  |
| 2.4.2. Yatırımlar.....                                                                    | 79  |
| 2.4.3. Dış Ticaret.....                                                                   | 83  |
| 2.4.3.1. İhracat.....                                                                     | 83  |
| 2.4.3.2. İthalat.....                                                                     | 88  |
| 2.4.3.3. İthalata Bağımlılık.....                                                         | 90  |
| 2.4.4. İstihdam.....                                                                      | 92  |
| 3. UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN VE İMALAT<br>SANAYİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....    | 96  |
| 3.1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN<br>DEĞERLENDİRİLMESİ.....          | 96  |
| 3.1.1. Büyüme.....                                                                        | 96  |
| 3.1.2. Yatırımlar.....                                                                    | 98  |
| 3.1.3. Dış Ticaret.....                                                                   | 99  |
| 3.1.4. İstihdam.....                                                                      | 101 |
| 3.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN<br>DEĞERLENDİRİLMESİ.....                 | 102 |
| 3.2.1. Büyüme.....                                                                        | 104 |
| 3.2.2. Yatırımlar.....                                                                    | 105 |
| 3.2.3. Dış Ticaret.....                                                                   | 106 |
| 3.2.4. İstihdam.....                                                                      | 107 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ VE REKABETÇİ BİR SANAYİ YARATMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR - ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

|                                                                                        |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ (B.S.S.).....                               | 110 |
| 1.1. İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞMENİN İHRACATÇI BİR<br>EKONOMİK YAPIYA DÖNÜŞÜMÜ.....       | 111 |
| 1.2. EKONOMİ POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜM AMAÇLI KULLANIMI.....                             | 113 |
| 2. SANAYİNİN REKABET GÜCÜ.....                                                         | 116 |
| 2.1. REKABET GÜCÜ KAVRAMI VE REKABET GÜCÜNÜN<br>GÖSTERGELERİ.....                      | 116 |
| 2.1.1. Teknolojik Gelişme Düzeyi.....                                                  | 117 |
| 2.1.2. AR-GE Harcamaları Düzeyi.....                                                   | 117 |
| 2.1.3. Firma Büyüklüğünün Önemi.....                                                   | 117 |
| 2.1.4. Küçük İşletmelerin Rolü.....                                                    | 118 |
| 2.1.5. İnsan Sermayesi.....                                                            | 118 |
| 2.2. ULUSLARARASI REKABET EDEBİLİRLİK KOŞULLARINDAKİ<br>DEĞİŞMELER.....                | 118 |
| 2.3. TÜRK SANAYİNİN REKABET GÜCÜ.....                                                  | 121 |
| 2.3.1. Türkiye'nin Rekabet Gücü Düzeyi.....                                            | 121 |
| 2.3.2. Rekabet Gücünün Arttırılamamasının Nedenleri- Sorunlar.....                     | 124 |
| 2.3.2.1. Maliyetler.....                                                               | 124 |
| 2.3.2.2. Verimlilik.....                                                               | 125 |
| 2.3.2.3. Karlılık.....                                                                 | 127 |
| 2.3.2.4. Devletin Rolü.....                                                            | 128 |
| 3. TÜRK SANAYİNİN REKABET GÜCÜNÜN ARTTIRILMASI İÇİN<br>ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER ..... | 128 |
| 3.1. SANAYİLEŞME POLİTİKALARININ RASYONEL BİR BİÇİMDE<br>BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ.....        | 129 |
| 3.2. OPTİMAL MALİYETLERLE ÜRETİM.....                                                  | 130 |
| 3.3. VERİMLİLİĞİN ARTTIRILMASI .....                                                   | 131 |
| 3.4. KARLILIĞIN ARTTIRILMASI .....                                                     | 132 |
| 3.5. DEVLETİN ROLÜNÜN ETKİNLEŞTİRİLMESİ.....                                           | 133 |
| SONUÇ.....                                                                             | 136 |
| KAYNAKÇA.....                                                                          | 140 |

**TABLÖLAR LİSTESİ****Sayfa No**

|                                                                                                                                                                             |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. İhracatta Vergi İadesi Tutarları (1964-1980).....                                                                                                                        | 33 |
| 2. Başlıca İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde İhracatta Vergi İadesi Oranları (1964-80).....                                                                                   | 34 |
| 3. Programlanmış İthalatın Listelere Göre Dağılımı(1963-1980).....                                                                                                          | 37 |
| 4. Döviz Kurları (TL./\$) (1963-1979).....                                                                                                                                  | 39 |
| 5. Toplam İhracat Kredileri (1975-1980) Milyar TL.....                                                                                                                      | 40 |
| 6. Büyüme Hızları (1963-1980).....                                                                                                                                          | 41 |
| 7. G.S.M.H.'ın Sektörel Dağılımı (1963-1980).....                                                                                                                           | 42 |
| 8. İmalat Sanayii Üretiminin Bileşimi (1962-1980).....                                                                                                                      | 42 |
| 9. Büyümenin Kaynakları; İthal İkamesi (1965-1975) 1970 Fiyatlarıyla 1000TL.....                                                                                            | 45 |
| 10. Büyümenin Kaynakları; Yurtiçi Talep Artışı (1965-1975).....                                                                                                             | 46 |
| 11. Büyümenin Kaynaklarının Alt Kesim Gelişmelerine Katkılarındaki Değişme.....                                                                                             | 48 |
| 12. Toplam Yatırımlar İçinde Sanayi Kesiminin Payı %.....                                                                                                                   | 48 |
| 13. İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon TL.1963=100).....                                                                                                       | 49 |
| 14. İmalat Sn. Alt Sektörleri Kalemlerinde Yatırımlar (1971 Fiyatlarıyla Milyon TL.).....                                                                                   | 50 |
| 15. Planlı Dönemde Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değerleri.....                                                                                                            | 53 |
| 16. İthalatımızın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1963-1980).....                                                                                                         | 54 |
| 17. Üretim Yapısında İthal girdileri (C.İ.F.).....                                                                                                                          | 55 |
| 18. Alt Sektörlerde İthal(C.İ.F) Girdilerinin Toplam Ara Girdi Kullanımı İçindeki Yeri.....                                                                                 | 56 |
| 19. İmalat Sanayinin Üretim ve İstihdam Yapısı (% Pay).....                                                                                                                 | 57 |
| 20. İmalat Sanayi Reel Efektif Kur Endeksindeki Gelişmeler (1982=100.00).....                                                                                               | 62 |
| 21. İhracatta Vergi İadesi Tutarları (1979-1990) Milyon TL.....                                                                                                             | 64 |
| 22. Vergi İadesine Tabi İhracata Göre Sektörel Vergi İade Oranları (1980-1989).....                                                                                         | 65 |
| 23. Kredilerle Sağlanan Sektörel Sübvansiyon Oranları (%).....                                                                                                              | 67 |
| 24. Döviz Tahsisleri (1985-1997) Milyon Dolar.....                                                                                                                          | 70 |
| 25. Döviz Tahsislerinin İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasında Dağılımı (%).....                                                                                             | 70 |
| 26. Çeşitli Özendirme Önlemleri İle Sağlanan Sübvansiyon Oranları (%) (1983-90).....                                                                                        | 72 |
| 27. İhracat Kredileri, Döviz Tahsisi, Navlun Primi ve Kurumlar Vergisi Muafiyeti Yoluyla Süb. Oranları Toplamı-1980 Yılı Dolaysız Vergi Oranları (%)1983-90.....            | 73 |
| 28. Vergi İade Sistemi, D.F.İ.F., İhracatı Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'na Tabi Mallar,Gümrük Muafiyetli Mal İthalatı K.K.D.F. ile Sağlanan Sübvansiyon (1983-90)..... | 73 |
| 29. Sektörler İtibariyle Ekonomik Büyüme(1979-90) 1968 Fiyatlarıyla.....                                                                                                    | 74 |
| 30. Sektörler İtibariyle Ekonomik Büyüme (1989-2000).....                                                                                                                   | 75 |
| 31. Ekonomik Büyümeye Katkılar (1988-1994).....                                                                                                                             | 76 |
| 32. İmalat Sanayi Üretiminde Gelişmeler (1983-1998).....                                                                                                                    | 77 |
| 33. İmalat Sanayinde Sektörel Üretim Endeksinde % Değişim (D.İ.E.,1986=100).....                                                                                            | 78 |
| 34. İmalat Sanayi Üretim Endeksindeki Yıllık Değişimler (1994-1998).....                                                                                                    | 78 |
| 35. Toplam Yatırımlar İçinde Üretken Sektör Yatırımlarının Payı (%).....                                                                                                    | 81 |

|                                                                                                            |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 36. Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları Kamu-Özel Dağılımı<br>(Cari Fiyatlarla) %.....          | 82 |
| 37. Özel Kesim İmalat Sanayi Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%).....                                     | 83 |
| 38. İmalat Sanayi İhracatının Sektörel Payları (1979-90).....                                              | 86 |
| 39. İmalat Sanayi İhracatının Sektörel Payları (1990-95) %.....                                            | 86 |
| 40. İhracatın Sektörel Dağılımı (ISIC) 1992-1995.....                                                      | 87 |
| 41. İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde İthalatın Gelişimi (1980-1990) Milyon \$.....                          | 88 |
| 42. İthalatın Dönemler İtibariyle Sektörel Dağılımı %.....                                                 | 89 |
| 43. İthalatın Sektörel Dağılımı (1993-1995).....                                                           | 90 |
| 44. Her Sektörde Birer TL.'lık İhracat Artışının Neden Olduğu İthalat<br>Talebinin Sektörel Dağılımı ..... | 92 |
| 45. Bir Liralık İhracatın Neden Olduğu İthalat Artışı.....                                                 | 92 |
| 46. Sektörel İthalat Gereklilerinin Toplam İhracat Ve İthalat İçindeki Payları.....                        | 92 |
| 47. Yıllara Ve Büyüklüklerine Göre İmalat Sanayi İşletmelerinin Sayısal<br>Ve Oransal Dağılımı.....        | 93 |
| 48. İmalat Sanayi Üretiminde Çalışanlar Endeksi<br>Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % Değişim.....      | 94 |
| 49. İmalat Sanayinde Alt Sektörler İtibariyle Üretim Ve İstihdam Yapısı<br>(1980-88) %Pay.....             | 95 |
| 50. İmalat Sanayinde Üretimde Çalışanlar Endeksi 1987-1994, 1986=100.....                                  | 95 |

**KISALTMALAR**

|                     |                                                         |
|---------------------|---------------------------------------------------------|
| <b>AB</b>           | : Avrupa Birliği                                        |
| <b>A.E.T.</b>       | : Avrupa Ekonomik Topluluğu                             |
| <b>a.g.e.</b>       | : Adı geçen eser                                        |
| <b>A.G.Ü.</b>       | : Azgelişmiş Ülkeler                                    |
| <b>ASO</b>          | : Ankara Sanayi Odası                                   |
| <b>Bkz. ve bkz.</b> | : Bakınız                                               |
| <b>BUSİAD</b>       | : Bursalı Sanayici İşadamları Derneęi                   |
| <b>D.B.Y.K.P.</b>   | : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı                    |
| <b>D.İ.E.</b>       | : Devlet İstatistik Enstitüsü                           |
| <b>D.P.T.</b>       | : Devlet Planlama Teşviki                               |
| <b>EAGM</b>         | : Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü                 |
| <b>EGAM</b>         | : Ekonomik Geliştirme ve Araştırma Merkezi              |
| <b>G.O.Ü.</b>       | : Gelişmekte Olan Ülkeler                               |
| <b>G.S.M.H.</b>     | : Gayrisafi Milli Hasıla                                |
| <b>G.S.Y.İ.H.</b>   | : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla                              |
| <b>H.D.T.M.</b>     | : Hazine ve Dış Ticaret Merkezi                         |
| <b>IMF</b>          | : International Money Fund                              |
| <b>İTKİP</b>        | : İstanbul Tekstil Konfederasyon İhracatçı Birlikleri   |
| <b>KİT</b>          | : Kamu İktisadi Teşekkülleri                            |
| <b>M.B.</b>         | : Merkez Bankası                                        |
| <b>MPM</b>          | : Milli Prodüktivite Merkezi                            |
| <b>OECD</b>         | : Organization for Economic Cooperation and Development |
| <b>OPEC</b>         | : Organization of Petroleum Exporting Countries         |
| <b>ORT.</b>         | : Ortalama                                              |
| <b>Sn.</b>          | : Sanayi                                                |
| <b>T.E.G.</b>       | : Temel Ekonomik Göstergeler                            |
| <b>TMMOB</b>        | : Türkiye Makine Mühendisleri Odası Birliği             |
| <b>TOBB</b>         | : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği                    |
| <b>Top.</b>         | : Toplam                                                |
| <b>TÜGİAD</b>       | : Türkiye Genç İşadamları Derneęi                       |
| <b>Ünv.</b>         | : Üniversitesi                                          |



## GİRİŞ

Bireyin kendisiyle ilgili olanlarından başlamak üzere uluslararası ilişkilere kadar eski davranış kalıplarının, modellerin terk edildiği ve yenilerinin geçerli kılındığı bir dönemi yaşamaktayız. Üstelik her alanda yaşanan bu durum, küresel bir yarışta daha da önem kazanmaktadır. Hızlanan küresel rekabette değişime ayak uydurma zorunluluğu, ulusları, ekonomik ve sosyal gelişmelerini sürdürmek için büyük bir çaba içinde bulunmaya zorlamaktadır. Bu noktada akla gelen ilk önemli sorun, bu değişimin zorunlu kıldığı yeni araçları, modelleri benimsemede gecikme tehlikesidir. Başka bir deyişle, küreselleşen dünyada gelişmişlik yarışında geri kalmamak için, değişimin hızına uygun yeni sanayileşme stratejilerine gerek vardır.

Sanayileşme konusu, iktisat ve iktisat tarihi yazınında oldukça geniş bir sorun alanını kapsar. Sanayileşme kavramı dinamik bir bakış açısıyla ele alındığında, bunun yalnızca ekonomik bir olguyu değil; ayrıca çok çeşitli sosyal, siyasal, kurumsal ve kültürel nitelikler de taşıyan karmaşık bir süreci tanımladığı söylenebilir.

Bu anlamda sanayileşme, bir ülkenin sınai üretim, istihdam, üretim ölçeği, sermaye yoğunluğu, teknoloji ve benzeri ekonomik sistemin temel göstergelerinde zaman içinde meydana gelen olumlu değişimlerdir. Ekonominin nicel göstergelerinde sağlanan artışlar, sanayileşmenin ve toplum gelişmesinin bir göstergesi olarak alınırken; sanayileşme sorunu da bu süreçte geri kalmış ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farkını kapatabilecek bir büyüklüğe ulaşma ve bu ülkelerin gelişmişlik düzeyine ulaşma sorununa dönüşmektedir.

Bu sorunun çözümünde hangi yolun izleneceği, bizi sanayileşme stratejilerine götürür. Teorik olarak ülkelerin ekonomik, kültürel, siyasal, nüfus, teknoloji ve doğal koşullarındaki farklılıklarının, izlenecek sanayileşme stratejilerinin de farklı olmasını gerektireceği düşünülebilir. Ancak çalışmamızda, ülke uygulamalarının dayandığı temel, belirleyici ilkeler ve genel benzerliklerinden hareketle gelişme yazınında çok yaygın olarak kullanılan, “İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi (İ.İ.D.S.S.)” ve “İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi (İ.D.S.S.)” ayrımını esas almanın uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Türk ekonomisinde günümüze değin, sanayileşmeyi temel alan bir yaklaşımla birçok çaba harcanmış; temel diyebileceğimiz bu sanayileşme stratejilerinin her ikisi de denenmiştir. Ancak, birçok ülke ile birlikte hatta bazılarının önünde kalkınma yarışına başlayan ekonomimizin bugün bu yarışta geride kalması bu çabaların ve strateji uygulamalarının yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın amacı, öncelikle Türk Ekonomisi'nin sanayileşme sorununu yeterince çözememesinin temel nedenlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Türkiye'de uygulanan sanayileşme stratejilerinin değerlendirilmesi yapılmış; gerek 1980 öncesi uygulanan İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi'nin gerekse 1980 sonrası uygulanan İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi'nin, Türk imalat sanayi dallarının gelişimini ne yönde etkilediği ve yönlendirdiği araştırılmıştır. Araştırmamızda sanayi sektörü, toplam sanayii üretiminin %80'nini oluşturması ve ekonominin temel belirleyici sektör olması nedeniyle, imalat sanayi kapsamında ele alınmıştır. Çalışmamızda sanayileşen ülkelerle yapılan karşılaştırmalar, araştırmamızın amacına uygun olacak bir kapsamda ele alınmıştır. Ancak, gerek bu konuda gerekse diğer konulara ilişkin yapılmış teorik ve ekonometrik birçok çalışma değerlendirmeye alınmış; çalışmamızda sonuçlarına yer verilmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünü temel sanayileşme stratejileri ile ilgili teorik açıklamalar oluşturmaktadır. İlk kısım İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi'ne, ikinci kısım İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi'ne ayrılmış; üçüncü kısımda ise her iki stratejinin eleştirilerine ve uygulamaları sırasında karşılaşılan sorunlara yer verilmiştir. İkinci bölüm de aynı sıralama ile Türkiye uygulamalarına ve bu uygulamaların imalat sanayinin büyüme, yatırımlar, dış ticaret, istihdam büyüklükleri üzerindeki etkilerine ayrılmıştır. Bu bölümün sonunda genel bir değerlendirme niteliğinde, söz konusu stratejilerin Türkiye ekonomisindeki sonuçları özetlenmeye çalışılmıştır. Son bölüm, yapılan açıklama ve değerlendirmeler çerçevesinde, Türkiye'nin sanayileşmesini, dolayısıyla sanayinin dışa açılmasında rekabet gücünü arttıracak bir alternatif olarak görülen "Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi (B.S.S.)"ni; ayrıca rekabetçi bir sanayi yapısı için çözülmesi gerekli sorunları ve çözüm önerilerini içermektedir.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### TEMEL SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

#### 1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

##### 1.1. İTHAL İKAMESİ VE UYGULAMA TÜRLERİ

İthalat ikamesi, kısaca toplam arz içinde ithalatın payının azaltılması ve azaltılan ithalatın yerini yerli üretimin almasıdır.

Ekonomide ciddi bir değişimi simgeleyen ithal ikamesi süreci, ekonominin gelişme aşamalarından ve doğrudan kendisine yönelik düzenlemelerden etkilenebileceği gibi, kendi dışında amaçlara yönelik politika uygulamaları tarafından da uyarılabilmektedir.<sup>1</sup>

Dolayısıyla ithal ikamesi olgusu uygulamada birden fazla biçim alabilmekte ve farklı gelişme dinamikleri gösterebilmektedir. Buna göre, ithal ikamesi türlerini sınıflamakta ilk ayırım doğal ve uyarılmış ithal ikamesi süreçleri arasında yapılmaktadır.<sup>2</sup>

##### 1.1.1. Doğal İthal İkamesi Süreci

Doğal ithal ikamesi sürecinde, ithalatın yerli üretimle ikamesinin, bu yönde oluşturulmuş ve somut tercihleri içeren bir politikadan veya ekonominin diğer kesimlerine yönelik; ancak dolaylı olarak bu sonuca götürecek müdahalelerden etkilenmeden ortaya çıkması söz konusudur. Önceden ithal edilen ürünlerin yerli üretime geçilmesi ekonominin doğal güçleri tarafından gerçekleştirilmiş, bu sonucu sağlayacak dolaylı ve dolaysız bir müdahale olmamıştır.

<sup>1</sup> Halil Seyidoğlu, *Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1982), s. 41.

<sup>2</sup> Taner Berksoy, *Uluslararası Ticaret, İktisadi Kalkınma ve İthal İkamesi*, (Ankara: Toplum Bilim No.12, 1981), s. 524.

Ekonomik yapının bazı üretim türlerini karlı duruma getirmesi ve teknolojik standartlaşan ürünlerin üretiminin karlı hale gelmesi, doğal ithal ikamesi uygulaması için örnek verilebilir.

### 1.1.2. Uyarılmış İthal İkamesi

Çalışmamızın kapsamı açısından önemli olan tür, daha çok kuramsal bir olasılık olan doğal ithal ikamesi süreci değil, ithalatın yerli üretimle ikamesine yönelik bir veya birden fazla politikanın başlatıp geliştirdiği ve uyarılmış ithal ikamesi olarak adlandırılan süreçtir.

Uyarılmış ithal ikamesi, kamu otoritesinin tercihlerini yansıtan politikalarla uyarılıp geliştirilmektedir. Bu çerçevede içinde, ithal ikamesi bir sanayileşme stratejisini ve bu kapsamda somut tercihleri yansıtan sanayileşme politikalarıyla uyarılıp sürdürülebileceği gibi, başka amaçların dolaylı bir yansıması olarak da uyarılabilmektedir.

Bir sanayileşme-gelişme yöntemi olarak uygulanan, yerli üretimin yalnızca bu amaca yönelik müdahalelerle uyarıldığı ithal ikamesi **“Planlanmış İthal İkamesi”** olarak tanımlanmaktadır. İthal ikamesinin, kendi dışında amaçlara yönelik girişimlerden dolaylı olarak etkilenip, dağınık ve amaçsız biçimde gelişmesi ise **“Rastgele İthal İkamesi”** olarak tanımlanmaktadır.<sup>3</sup> Azgelişmiş ülkelerde, özellikle II. Dünya savaşı sonrası dönemde yaygın olarak uygulanan ve ödemeler bilançosu açıklarını kontrol etmeye yönelik olarak ithal sınırlamalarının yerli üretimi uyarması sonucu ortaya çıkan ikame süreci, bu tür bir ithal ikamesidir.

Bu dönemde uygulanan ithal ikameci sürece, uluslararası konjonktürün de önemli etkisi olmuştur. Bu dönemin en önemli özelliği sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Üretken sermayenin serbestçe dolaştığı bir dünyada, korumacılık elverişli bir ortam yaratabilmiştir. Başka bir deyişle, uluslararasılaşmış sermaye için önemli olan ticaretten çok yatırım özgürlüğü olunca, korumacılık bir engel değil tersine teşvik edici bir olgu olmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sanayi sermayesinin azgelişmiş ülkelerdeki yerli sermaye ile birlikte üretken yatırımlara girişi, yeni bir uluslararası işbölümü anlamına gelmiştir. Azgelişmiş ülkeler, geleneksel ihracatları karşılığında, sınai ürünlerini (dayanıklı-dayanıksız tüketim malları) tamamlanmış

<sup>3</sup> Berksoy, 1981, a.g.e., s. 525.

şekilde ithal etmek yerine, ara ve yatırım malları ithal ederek yurt içinde üretebilmişlerdir.

Bu yeni işbölümü sonuçta azgelişmiş ülkelerdeki iç pazara dönük sınai üretimin, teknoloji, ara girdiler ve yatırım malları açısından, gelişmiş ülkelere bağımlı olmasına dayalı gelişmiştir.<sup>4</sup>

Azgelişmiş ülkelerde kamu otoriteleri gümrük, kota ve ithal yasağı gibi müdahalelerle ithalatı kısıarak ödemeler dengesi sorununa çare ararken, sanayinin gelişimi de kaçınılmaz olarak bundan etkilenmiş, uzun dönemde belirli bir tercihin sonucu olmayan rastgele üretim yapıları oluşmuştur. Sonuç ise bu üretim yapılarının çeşitli darboğazlarla tıkanması ve kendini yeniden üretemez hale gelmesidir.

Rastgele ithal ikamesinin sonucu ortaya çıkan kaçınılmaz darboğazlar, çalışmamızın ikinci bölümü sonunda Türkiye deneyinin değerlendirmesi yapılırken daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

## 1.2. İÇE DÖNÜK SANAYİLEŞME İLE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME

Sanayileşme stratejileri ile ilgili yazında, genellikle içe dönük sanayileşme ile ithalat ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi eş anlamda kullanılmaktadır. Gerçekten de İ.İ.D.S.S. yurt içi piyasaya yönelik politikalar içerir; ancak dar anlamda ve teknik düzeyde ithalat ikamesi ile içe dönük stratejiyi tamamen aynı saymak doğru değildir. İçe dönük sanayileşme, dış piyasa koşulları dikkate alınmaksızın yalnızca iç talebi karşılamaya yönelik politikaları kapsar.<sup>5</sup> Dar anlamda, ithalat ikamesi ise, daha önce ithal edilen malların artık ithal edilmeyip, ülke içinde üretilmesi anlamındadır.

Sanayileşme sürecine dinamizm kazandırma amacı taşıyan ithal ikamesi, dışa açık sektörlerde ortaya çıkan tıkanıklıkların neden olduğu çeşitli güçleri gidermek üzere alınmış bir dizi önlem niteliğindedir. Bu anlamda, sanayileşmeye yeni başlayan bir ülkenin ürettiği her şey ithal ikameci nitelikte olmak zorundadır. Başlangıçta dışa karşı korunmaksızın ve belirli bir iç talebin bulunduğu alanlarda yatırım yapmaksızın,

<sup>4</sup> Halil Günalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1983), s. 39. ; Cemil Erdost, *Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi*, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982), s. 28.

<sup>5</sup> Baran Tuncer, "Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Sanayi Politikaları", *Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları*, (İstanbul: ESEK Heyeti, 1976), s. 191.

sanayide atılım yapmak çok güçtür. Bu nedenledir ki sanayileşmenin ilk aşamalarında hemen hemen tüm ülkeler, ithal ikamesi stratejisini uygulamışlardır. Önemli olan nokta, sanayileşmede karşılaştırılmalı üstünlüklere yer verilip verilemeyeceğidir. Eğer seçici bir sanayileşme ilerde rekabetçi duruma geçerek sanayilerde ithal ikamesine ve bu amaçla geçici bir korumacılığa yer verilecek olursa, böyle bir politika ihracatın özendirilmesine ters düşmez, hatta onun zorunlu bir koşulunu oluşturabilir.<sup>6</sup>

### 1.3. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN

#### AŞAMALARI

İthal ikameci bir sanayileşme sürecinde genellikle iki aşama izlenmektedir. İlk aşamada nihai (tamamlanmış) tüketim mallarının üretimi, ikinci aşamada ise ara ve yatırım mallarının üretimi hedeflenir.

Birinci aşamada hedef, iç piyasanın genişletilmesidir. İkinci aşama ise, uzun dönem içerisinde ekonomik yapıyı değiştirmeyi, sektörler arası yatay ve dikey bütünleşmeyi sağlamayı ve sonunda karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı ihracatı geliştirmeyi amaçlamaktadır.<sup>7</sup>

#### 1.3.1. Kolay Aşama

İktisatçılar, ithal ikamesine genellikle önce tüketim mallarına yönelindiğinde ve bu aşamada ikamenin daha kolay gerçekleştirildiğinde birleşirler. Bunun yanında, yalnızca tüketim mallarına yönelik bir ithal ikamesi stratejisinin, ithal gereklerini azaltmak değil arttırması daha fazla olanaklıdır. Bu nedenle, gelişen ülkelerin çoğu, belli bir aşamada ara malları ve yatırım mallarına yönelme zorunluluğu duyacaklardır.

İthal ikamesinin ilk aşamasında, tüketim mallarının ülke içinde üretimi ile bir yandan kıt olan döviz kaynaklarıyla yatırım malı ithal edilmesi, diğer yandan ise kapasitenin verimli bir şekilde ve en kısa zamanda arttırılması hedeflenir. Bunun yanında, gelişmekte olan ülkelerde iç piyasayı genişletmek ve satın alma gücünde reel bir artış sağlamak da göz önünde tutulan hedefler arasındadır.

İthal ikamesinin kolay aşamasında korunan gıda ürünleri, elbise, ayakkabı, ev eşyaları ve bunların girdileri olan dokuma, deri ve ağaç sanayi gibi dayanıksız tüketim

<sup>6</sup> United Nation, "The Growth and Decline Of Import Substitution in Brazil", *Economic Bulletin for Latin America*, (1964), s. 5.

<sup>7</sup> Cem Alper ve Tuba Ongun, *Dünya Ekonomisi ve Ekonomik Kuruluşlar*, (Ankara: Tek Yay. No. 1985/3, 1985), s. 42.

malları üreten sanayilerdir. Tüketim malı ithalatına miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifeler uygulanırken; ara malı ve yatırım malı (makine) ithalatına ise düşük tarifeler veya gümrük muafiyeti uygulanarak, yerli üretime yüksek bir efektif koruma sağlanır. Bunların yanında, sanayilere düşük faizle kredi temini ve vergi muafiyetleri de tanınır.

Aşırı değerlenmiş kur politikası ve ülkede enflasyonist bir ortamın sürdürülmesi ile, bu sanayilere dolaylı olarak da sübvansiyon ve koruma sağlanmış olur.<sup>8</sup> Gerçekten, ithal ikamesinin kolay aşamasında aşırı korumaya gerek yoktur. Bunun nedeni, tüketim mallarının üretilmesi için gerekli olan emek ve girdilerin fazlalığı ve bu aşama ileri düzeyde bir teknoloji gerektirmez. Bu nedenle, bu aşamada üretime konu olan malların niteliksiz emek - yoğun mallar olması, bu aşamayı kolay kılar. Düşük ölçekli üretimin varlığı nedeniyle maliyetler aşırı derecede bir artış göstermez.<sup>9</sup>

İthal ikamesinin ilk aşamasında, hem tüketim artışı ve hem de ithal edilen malların ikamesi için üretim yapıldığından, yerli üretim hızla artar. Yurt içi piyasanın sınırlarının zorlanmasıyla ilk aşama tamamlanmış olur. İthal ikamesinin ilk aşaması tamamlanınca tüketimdeki düşüşe paralel olarak üretim artışı da yavaşlayabilir.<sup>10</sup>

Burada iki nokta önem kazanmaktadır: Birincisi, büyümenin devam edebilmesi için kurulan yeni sanayilerde korumanın devam etmesi gerekmektedir; ikincisi, büyüme ancak yurt içi piyasasının izin verdiği ölçüde devam edebilir. Diğer yandan, yukarıda sözü edilen özendirme sistemi, üreticileri, ülkenin kaynak yapısı ile bağdaşmayan ve geniş ölçüde ithalata bağımlı, verimliliği ancak ithalatla karşılanabilen mallar ve üretim tekniklerini seçmeye yöneltir. Bu nedenle, ithal ikamesinin ilk aşamasında yukarıda da belirtildiği gibi, kullanılan korumacı yapının devam ettirilmesi; ancak zaman içerisinde değiştirilmesi gerekmektedir.<sup>11</sup> Bir başka deyişle, bu noktada ya ithal ikamesinin, ikinci aşamasını oluşturan ara ve yatırım malları ikamesine yönelmek ya da kurulmuş olan tüketim malları sanayinin ihracata yöneltilmesi gerekmektedir. Bu durum gerçekleşmediğinde, büyüme süreci engellenmiş olur.

<sup>8</sup> Emin Çarıkçı, **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1983), s. 20.

<sup>9</sup> Bela Balassa, “G.O.Ü.de Dışa Açılma Döviz Kuru Politikaları-Türkiye Deneyimi”, **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Çeviren: H.Avni Hedilli, (Maliye ve Gümrük Bnk.’lığı Yayınları, 1986), s. 152.

<sup>10</sup> Çarıkçı, a.g.e., s. 21.

<sup>11</sup> Tefik Ertüzün, “İthal İkamesi ve Sınırları”, **İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası**, C:36, (1978), s. 153.

### 1.3.2. İkinci Aşama

İkinci aşama, ara malları, yatırım malları ve dayanıklı tüketim mallarını ithal etmek yerine, yurt içinde üretilmesine geçilmesi aşamasıdır. Bilindiği gibi, bu malların özellikleri ilk aşamadakilerden farklıdır. Örneğin, petro kimya ve çelik ürünleri gibi sanayi kolları oldukça sermaye yoğundur. Bu sanayi dalları optimum ölçekli kurulmaz veya yüksek kapasitede üretim yapamazsa ayrıca bu kuruluşlarda idari ve teknik etkinsizlikler giderilmezse, parça başına maliyet yükselir.

G.O.Ü.'de gerek pazar darlığı gerekse sermaye yetersizliği, sermaye-yoğun olan ikinci aşama ithal ikamesi sanayilerinin optimum ölçekle kurulmalarını engellemektedir. Bu durum parça başına maliyeti arttırmakta ayrıca bu sanayilerin yüksek oranlı ithal girdisi ihtiyacı, dövize olan talebin artmasına neden olmaktadır. Bu durum ise, korumacılıkta aşırılığa yol açmaktadır. Ara ve yatırım malları sanayilerinde aşırı korumacılık ise, yurtiçi girdi maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı, tarım, tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayinin gelişmesini ve dışa açılmasını engellemektedir. Bu aşamanın temel özellikleri, yüksek değerlenmiş döviz kurları, ihracat aleyhine çarpıklıklar, aşırı ve değişken oranlı korumacılık anlayışı, temel gıda maddeleri ile kamu işletmeleri ürünlerinde fiyat kontrolleri, kredilerde negatif faiz oranları uygulamaları şeklindedir.

## 1.4. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NE YÖNELİŞ NEDENLERİ

İthal ikamesine dayalı sanayileşmeyi uyaran dört önemli neden vardır. Bunlar: Ödemeler bilançosu güçlükleri, savaşlar, kişi başına gelirdeki artışların uyardığı efektif talep artışları ve bilinçli sanayileşme stratejileridir. Bu nedenlerden birincisi, zorunlu nitelikte olmayan sanayi dallarının kurulmasına yol açar.<sup>12</sup> Bilinçli sanayileşme stratejisi ise zorunlu maddelerin üretilmesini sağlayacak bir sanayileşmeyi uyarır. Bunun nedeni, savaşlar ticaret yollarının kapanmasına yol açtığı için zorunlu olsun veya olmasın artık ithal edilmeyen malların üretimine yol açar. Gelir artışı da daha iyi ve daha lüks mallara talep yaratacağından zorunlu olmayan maddelerin üretimi konusunda baskı yaratır. Bundan başka, ithal ikamesi hükümetin bilinçli kalkınma politikasıyla ilgili bir önlem

<sup>12</sup> Necdet Serin, *Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Dış Ticaret, Kalkınma*, (Ankara: A.Ü. S.B.F Yay. No. 310, 1972), s. 227.



olarak uygulanabileceği gibi, özel sektörün iktisadi girişimlerini geliştirme ve kar sağlama olanaklarından yararlanma çabasının bir sonucu olarak da başlayabilir.

İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin yararlarını açıklayarak da, bu stratejiye yönelme nedenleri ortaya konabilir. Bu yararlar:<sup>13</sup>

- Tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin, ihracat gelirleri dalgalanmalar göstermekte ve böylece ekonomi uluslararası konjonktürün etkisinde kalmaktadır. G.O.Ü. genellikle hammadde ve işlenmiş mal ihraç edebilen ülkelerdir. G.O.Ü.'nin mallarına olan talep, o ülke döviz arzına doğrudan etki edebilir. Ayrıca ithal ikamesi döviz arzında görülebilecek dalgalanmaları asgari düzeye indirebilir.<sup>14</sup>
- İthal ikamesi eğer cari talep uygunsa ve özellikle korumacılık uygulanıyorsa, ülke içinde üretilen malların satımı, bunların başka ülkelere ihracı için yeni pazarlar aramaktan daha kolay bir yoldur.
- İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme, ülkenin siyasi bağımsızlığı için, ithalata olan bağımlılığının bir engel olarak görüldüğü durumda, ülke yöneticilerince uygulanabilir. Bunun yanında, planlarla yönetilen bir ekonomide, dış dünyanın etkilerini azaltmak için planların etkinliğini arttırabilir.
- En önemli yarar, ithal ikamesi uygulanmasına geçilmesi, özellikle ülkede ödemeler dengesi güçlükleri kronik bir hal aldığı anda önem kazanmaktadır. Böyle bir politika ile daha az ithalat yapılarak, döviz tasarrufu sağlanır.
- İthal ikamesi yoluyla milli gelir içerisinde sanayinin payı artar ve kalkınma için yeni fonlar yaratılması olanağı doğar. İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanmasını, talebin genişlemesini ve tarım kesiminde var olan gizli işsizlere yeni iş olanakları sağlayabilir.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşmek için yukarıda öne sürülen öneriler, hemen hemen gelişme yolundaki her ülkeyi belli bir ithal ikamesi politikasını uygulamaya yöneltmiştir. Yerli sanayinin özendirilmesi, uluslararası rekabete karşı geniş ölçüde

<sup>13</sup> K. Zafer Topuz, "Türkiye'de İthal İkameci Sanayileşme İle 1980 Sonrası Sınai İhracatın Değerlendirilmesi ", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, S.B.E., 1988), s. 18.

<sup>14</sup> Zafer Tunca, Türkiye'de İmalat Sanayinde İthalat İkamesi ve Gelişimin Kaynakları, (1965-1975), (İstanbul : İ.T.Ü İşletme Fak., 1981), s. 8-9.

korunmuş olması, G.O.Ü. plancılarının bilinçli olarak ithal ikamesine dayalı stratejiyi seçtikleri anlamını taşıyabilir.<sup>15</sup>

## 1.5. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN

### ARAÇLARI

Sanayileşmede ithal ikamesi süreci bir yandan koruma politikasını gerektirirken, diğer yandan da içeride yaygın sanayileşme sonucunu doğurur. Bu durumda ithal ikamesi, koruma ve yaygın sanayileşme politikalarının birlikte yürütülmesi gerekir.<sup>16</sup>

Geliştirilmesi istenen veya gelişmekte olan sanayi dallarının korunmasında genel araçlar şunlardır: Gümrük vergileri (veya eş etkili vergiler), ithal yasakları, sübvansiyonlardır.

#### 1.5.1. Gümrük Vergileri

Dış ticarete devlet müdahaleciliğinin en eski ve yaygın şekli gümrük vergileridir. Gümrük vergilerinin hem koruyucu hem de gelir sağlayıcı etkileri vardır.<sup>17</sup> Gelişmekte olan bir ülkede genellikle dış ticaret hadlerini lehe çevirmek, yatırımları arttırmak, yabancı sermaye akışını hızlandırmak, bebek sanayileri korumak, dünya fiyatlarının üstünde üretim yapan yerli üreticileri ithal mallarının rekabetinden sakınmak için, ithal edilen malların yurtiçi fiyatları bir tarife ile yükseltilir. Ekonominin belli bir kesimi için genel olarak koruma, malların göreceli dünya fiyatları ile onların yurt içi fiyatları arasında ikinciler aleyhine olan farklılığı gümrük tarifesi ile ortadan kaldırır. Böylece ekonomik politikanın gereklerine göre, bu fiyatlar arasında ikinciler lehine bir farklılık yaratılmak istenir. Dolayısıyla sübvansiyon ile koruma, tarife ile korumadan ayrılmaktadır.

Sanayilerin kurulmasını ve gelişmesini hızlandırmak, yurt içi faktör tercihini arttırmak, dışsal ekonomilerden yararlanmak, faktör fiyatları arasındaki dengesizliği gidermek gibi nedenlerle, ekonomide gümrük korumacılığına başvurulmaktadır.<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Cem Alper, *AGÜ'lerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*, (Ankara: İTİA Yay. No.185, 1982), s. 82-83.

<sup>16</sup> Erol Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, (2. Basım, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay.No. 417, 1978), s. 182.

<sup>17</sup> Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1982a), s. 429.

<sup>18</sup> Vural Savaş, *Kalkınma Ekonomisi*, (İstanbul: Beta Yay., 1986), s. 224.

Bu yolla koruma mallarının göreceli dünya fiyatları ile bu malların yurt içi fiyatları arasında ikinciler aleyhine olan farklılığı bir gümrük tarifesiyle ortadan kaldırmaktadır. Böylece, yurtiçi sanayiın korunmasında ithal edilen sanayi ürünlerinin iç piyasa fiyatı yükseltilmiş olur. Fiyatlar arasında ikinciler lehine ortaya çıkan bu farklılık, az gelişmiş ekonomideki üreticiler için daha uygun rekabet olanakları hazırlar.<sup>19</sup> Böylece, G.O.Ü. kısa vadede uluslararası etkilerden korunabilmektedirler.

### 1.5.2. İthal Yasakları (Kotalar)

Korumacılık araçlarından birisi olan ithal yasakları söz konusu olduğunda, ekonomi tümüyle korunmaktadır. Böylece, yurt içinde üretilen malın arzı kısıtlanarak, o malın değeri arttırılır ve üreticisine bir rant sağlanır. Bu yönüyle gümrük vergileriyle aynı etkiye sahiptirler. Anlaşılabacağı gibi, bu uygulama yurt içi sanayini, dış piyasa rekabetinden soyutlamaktadır. Bu uygulama ile yurt içinde fiyatı yükselen ithal malına yönelik talep düşer ve dolayısıyla ithal edilen malın, iç piyasada üretimi özendirilir. Bunun dolaylı etkisi de gelir dağılımının değişmesidir.<sup>20</sup>

İthalat rejimi, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bir ithalat rejiminde ithalat listelere bağlanmış olabileceği gibi, bir malın ithali tümüyle yasaklanmış veya serbest bırakılmış olabilir. Böyle bir durum, ithal uygulamalarının, ödemeler dengesi dolayısıyla tüm ekonomi üzerindeki etkilerinin de farklılığına neden olur. İthal yasakları, kotalarla aynı anlamda kullanılmaktadır. Bunun nedeni de uygulamanın en yaygın kullanım biçiminin “kotalar” şeklinde olmasıdır.

Kotalar, ithalatı belirli bir miktar veya değer olarak sınırlandıran uygulamalardır. Yasal yollardan izin verilen miktarın üzerinde ithalat yapılamaz. Kuşkusuz kotalar ne ölçüde daraltılırsa, piyasaya yapılan müdahale ve dolayısıyla yerli ekonomiye sağlanan koruma da arttırılmış olmaktadır. Tersine, kotalar genişletildikçe, müdahalenin derecesi azalır dolayısıyla sistem, piyasa ekonomisine yakınlaştırılmış olur. Kotalar, mutlak koruma sağlayan araçlardır. Tarifeler piyasa mekanizmasına ancak dolaylı bir müdahale niteliği taşırlar. Tüm ithalatı engelleyecek ölçüde yüksek olmadıkları durumda, iç fiyatları yükseltmek yoluyla yerli üretimi koruyucu etki doğururlar.

<sup>19</sup> Manisalı, a.g.e., s. 183.

<sup>20</sup> S. Rıdvan Karluk, Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, (Eskişehir: E.İ.T.İ.A. Yay. No. 237/158, 1981), s. 104.

Ülkemizde kota sistemi altında ithalat lisansları, firmaların üretim kapasiteleri ile orantılı olarak dağıtılmaktadır. Böyle bir uygulama mevcut kurulu kapasiteleri atıl olsa bile iş adamlarını bu kapasiteyi daha da arttırmaya özendirilecektir. Bu ek maliyetler, elde edilmesi umulan kıtlık rantlarından küçük olduğu sürece bu gibi uygulamalara girişmek, karlılığını korumayı sürdürecektir. Buna karşın, bu şekilde yaratılan kapasite üretimde kullanılmadığı için yapılan yatırımlar toplum açısından israf edilmiş olur. Bu gibi sakıncalarına karşı, kotalar doğurdıkları koruyucu etkilerinin yanında, döviz rezervlerinin kalkınma önceliklerine göre dağılımını sağlaması, dış dünya giderlerini gelirlerine göre ayarlaması, lüks tüketim mallarının ithalini önlemesi gibi çeşitli nedenlerle, az gelişmiş ülkelerde yaygın bir uygulama alanı bulmuştur.<sup>21</sup>

### 1.5.3. Kur Politikası

Kambiyo kontrol rejimlerinde otoriteler, döviz tahsisi ile ithalat rejimini doğrudan etkileyebilmektedir ayrıca döviz kurlarında oynamalarla da, dış ticaret hacmini etkileyebilmektedirler.<sup>22</sup>

İthal ikamesinin uygulandığı bir ekonomide “aşırı değerlenmiş kur politikası” söz konusudur. Aşırı değerlenmiş kur politikası, yüksek tarifelerin ithalatı kısıtlayıcı etkilerini daraltılır; ancak spesifik miktar kısıtlamaları ve sınırlamaları ile birlikte kullanıldığında, ithal ikame sanayilerin kuruluşu için gerekli olan makine-donanım ithalini kolaylaştırıp, mamul mal ithalini zorlaştırır. Bu politika diğer yandan ihracatı sınırlandırır; iç piyasalara yönelik üretimi çekici hale getirir ve böylece de ithal ikameci ve korumacı politikaların etkileri arttırılabilir.

Yeni kurulan ithal-ikame sanayini gümrük yasakları, miktar kısıtlamaları ve/veya yüksek gümrük vergileriyle korumak; kısaca korumacı politikalar, bu ilk aşamalarda kaçınılmaz kabul edilebilir. Yine de yeni kurulan ithal-ikame sanayinin kısa süre içinde, dış rekabeti karşılayabilecek ve hatta ihracata yönelebilecek alanlarda olmalıdır. Bu şekilde planlandırıldığı ve geliştirildiği durumda önce ithal ikame fonksiyonunu görmek üzere kurulan herhangi bir sanayi sektörü kısa sürede rekabet

<sup>21</sup> Seyidoğlu, 1982, a.g.e., s. 133

<sup>22</sup> Seyidoğlu, 1982a, a.g.e., s.49-50.

gücü kazanır. Koruma önlemleri yavaş yavaş azaltılarak tamamen kaldırılabilir ve bu sanayi sektörü zamanla ihracat sanayine dönüşebilir.<sup>23</sup>

#### **1.5.4. Sübvansiyonlar**

İthal ikamesiyle sanayileşme stratejisi uygulayan bir ekonomide sübvansiyon uygulamaları arasında, ithalatçıya sağlanan düşük faizli kredi, ucuz enerji ve hammadde temini, yatırım indirimi, vergi muafiyeti gibi uygulamalar yer almaktadır.

Çalışmamızın daha sonraki açıklamalarında da değineceğimiz bu uygulamalar, devletin özel sektörü “yönlendirici” şekilde destekleyerek, kaynak dağılımını belirli sektörlere kaydırma amacı taşımaktadır.

## **2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ**

### **2.1. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ’NİN TANIMI**

Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilebilmesine; ayrıca işlenmiş ve yarı işlenmiş sınai mal ihracatının geleneksel hammadde ihracatı yerine geçmesine, başka bir deyişle toplam ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı arttıracak politikaların uygulanmasına “ihracat ikamesi”denir. Son yıllarda bu terim, ihracatın öncülük ettiği büyüme (export-led growth) veya ihracata dayalı sanayileşme stratejisi yerine kullanılmaktadır.<sup>24</sup>

### **2.2. DIŞA DÖNÜK SANAYİLEŞME İLE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME**

Gerek ithal ikamesi ile gerekse ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ulusal ekonomik güce dayalı bir büyümeyi konu alırken, dışa dönük strateji dünya piyasaları ile bütünleşmeyi temel almaktadır.<sup>25</sup>

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinde geliştirilecek sanayilerin iç piyasadan çok dış piyasa için üretimde bulunması amaçlanmaktadır. Bu strateji, ithalatın

<sup>23</sup> Süreyya Hiç, *Türkiye Ekonomisi*, (2. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994), s.76; Ahmet Kılıçbay, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: İş Bankası Yay.1984), s. 41-44.

<sup>24</sup> Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayın Evi, 1985), s. 90-91.

<sup>25</sup> Ergül Han ve Ayten Kaya, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, (2. Basım, Eskişehir: Birlik Ofset, 1997), s. 280-281.

yapısından çok ihracatın yapısını değiştirecek yöndedir. Dolayısıyla az gelişmiş ekonominin ihracatı içinde sınai ürünler payının artması doğaldır.<sup>26</sup> Buna karşın, dışa dönük kalkınma stratejisi, yalnızca sanayi malları ihracatını özendirmek anlamına gelmemektedir. Bu strateji, büyüme ve sermaye birikimi süresince piyasa ilişkilerinin yarattığı olumlu dinamik etkileri (kapasite kullanımı, verimlilik, teknolojik yenilik, karşılaştırmalı üstünlükler gibi) öne çıkaran ve dolayısıyla gerek ülke gerekse ticaret ve ödemeler bilançosunda liberalleşmeyi öngören bir yaklaşımdır. Dış ticaret politikasının temel yönelişi, ithalat rekabetinden vazgeçilmesi ve ihracatın özendirilmesi olmaktadır.

### 2.3. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN AŞAMALARI

#### 2.3.1. Teknoloji Yoğun İhracatla Üretimin Uluslararasılaşması

İletişim merkezli teknolojik gelişim, hayatla ilgili her alana yeni buluşlarını sunarak global bir toplum ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan teknolojinin özellikle finans, üretim gibi alanlarda kullanımı, ekonomik anlayışı değiştirmiştir. Böylelikle dünya pazarlarından pay kapma yarışında ileri teknolojik birikime sahip olma çok önemli bir avantaj haline gelmiştir.<sup>27</sup>

1960'lerden bu yana, dışa dönük sanayileşmeyi sürdürebilen ülkelerde, imalat sanayi ve ihracatlarının yapısında ortaya çıkan mal çeşitlenmesinde şu aşamalar izlenmiştir: Japonya'da olduğu gibi, önce emek-yoğun mal üretim ve ihracatı, kısa zamanda kalifiye emek-yoğun mal üretimi ve ihracatına dönüşmüştür. 1970'lerde fiziki sermaye yoğun ve son olarak teknoloji yoğun mal üretim ve ihracatına doğru mal çeşitlenmesine gidilmiştir; ayrıca Japonya teknoloji yoğun mal üretim ve ihracatına kaydıkcça, bu ülkenin yerini G.O.Ü. doldurmaktadır. G.O.Ü.'in en ileri düzeyde olanı bir üst düzeydeki aşamaya ulaşınca, onun ihracattaki yerini daha alt düzeyde olanlar doldurmaktadır. G.O.Ü.in toplam sınai mal üretim ve ihracatı, dünya toplam dış ticaretinde çok küçük bir paya sahip olduğu için, bu malların ihracatında büyük güçlüklerle de karşılaşmıştır.<sup>28</sup>

<sup>26</sup> Ergül Han, *Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi*, (Eskişehir: E.İ.T.İ.A. Yay.No: 205-134, 1978), s. 274.

<sup>27</sup> Paul Kennedy, *Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken*, (Ankara: İş Bankası Yay. No: 313, 1996), s. 56.

<sup>28</sup> Çarıkçı, a.g.e., s. 27.

Teknolojik gelişmeler, bir yandan taklit edilerek hızlı bir şekilde yayılırken, diğer yandan da dünya ekonomisinde rekabet mücadelesinde yeni unsurların önemli olmasına yol açmıştır. Bunlardan biri, üretimin büyüklüğü ile ölçülen ölçek ekonomilerinin önemini, kapsam ekonomilerine bırakmasıdır. Kapsam ekonomiler, firmaların değişen talep ve üretim koşullarına göre üretim sürecinde esnek bir şekilde ayarlama yapabilme yetenekleridir. Bu şekilde firmalar sürekli bir şekilde değişen piyasa koşullarında rekabet edebilirler. Kapsam ekonomilerinin rekabet ortamını yaratıcı bir faktör olmasında, ülkenin yeterli teknoloji birikimine ve yüksek nitelikli işgücüne sahip olması önkoşuldur.<sup>29</sup>

### 2.3.2. Çokuluslu Şirketler Aracılığıyla Üretimin Uluslararasılaşması

1960 sonrası dönemde teknolojik gelişmeler, üretim sürecinin emek-yoğun bölümlerinin, ücretlerin göreceli olarak ucuz olduğu kesimlerde üretilmesine olanak sağlamıştır. Taşıma maliyetlerinin düşük olması, üretimin uluslararasılaşma sürecini de hızlandırmıştır. Bir yandan Japonya'da olduğu gibi, düşük ücretli tekstil, demir-çelik, gemi yapımı ve motorlu taşıtlar gibi teknolojinin standartlaştığı sektörlerde rekabet edebilir hale gelmişlerdir. Diğer yandan düşük ücretlerden yararlanmak isteyen çokuluslu şirketler (ÇUŞ) hızlı bir şekilde yaygınlaşarak üretimin uluslararasılaşmasında etkili olmuşlardır.<sup>30</sup>

Teknoloji yeni bir aşamaya sıçrayınca ve milletler arası bankacılık sistemi kendini çokuluslu şirketlere hizmet verecek şekilde yeniden düzenleyince bilgisayar ve yeni iletişim sistemleri ortaya çıktıkça, dünya üretiminin çok büyük bir kısmı ulusal pazarlar yerine çok uluslu pazarlar için üretilmeye başlanmıştır.<sup>31</sup>

Üretimin uluslararasılaşması, temelde dünya ticaret hacmini arttırmış gibi görünse de, gerçek artış, şirketler arası ticarete kendini göstermiştir. Gerçek mal akımı, ana şirket-yavru şirket ve yavru şirket-yavru şirket biçimine dönüşmüştür. II. Dünya savaşı sonrası Ç.U.Ş.'in, 1980'lere gelindiğinde hızla gelişen dış ülkelerde

<sup>29</sup> S. Cohen ve J. Zysman "Puncture the Myths that Keep American Managers from Competing", **Harvard Business Review**, (November-December 1988), p. 98-102.

<sup>30</sup> Gökhan Çapoğlu, "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye İçin Bir Ülke Gelişme Stratejisi Önerisi" **Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar**, D.P.T., (Ankara:1992), s..74.

<sup>31</sup> Alvin Toffler, **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?**, (İstanbul: İş Bankası Yay. No. 315,1997), s. 9-10

gerçekleştirdikleri üretim, gelişmiş piyasa ekonomilerinden yapılan ihracatın iki katına ulaşmıştır.<sup>32</sup>

Sermaye artık küreselleşmekte ve önündeki türlü ulusal (aynı zamanda geleneksel) engelleri yıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerden kaynaklanmış çok uluslu şirketler global sermayenin en önemli taşıyıcılarıdır. Ç.U.Ş.'lar gerek çıktıkları ülkenin gerekse gittikleri ülkelerin dışa açılma derecelerini arttırmışlardır. Özellikle dışa açık büyüme stratejisi seçenler olmak üzere gelişmekte olan ülkeler, Ç.U.Ş.'i kendilerine daha fazla çekebilmek için ekonominin dışa açılmasını sağlayacak politikalar uygulama gereksinimi duymuşlardır. Ç.U.Ş. üretim maliyeti farklarına göre bir tamamlanmış malın çeşitli aşamalarını, yavru şirketler aracılığıyla yerleştikleri ülkeler arasında dağıtabilmişlerdir. Teknoloji transferi gerçekleştirdikleri için rekabet gücünü de arttırabilen bu şirketler, yavru şirketler aracılığıyla üçüncü pazarlara rahatça geçebilme olanağı da yaratmışlardır.<sup>33</sup>

## 2.4. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NE YÖNELİŞ NEDENLERİ

Özellikle azgelişmiş veya G.O.Ü. için ekonomide, tüm sektörlerin eşanlı ve aynı oranda büyümesi olasılığı yoktur. Öncü sektörler, ekonomide ileri ve geri bağlantıları ile diğer sektör veya sektörlerin gelişmesini özendirirler. İhracat sektörü de, gerek bu bağlantıları, gerekse iktisadi gelişme için gerekli döviz kazandırıcı özelliği nedeniyle, ekonomide öncü sektör olabilir. Bu döviz ile gerekli ithal ara ve yatırım mallarının sağlanması ve yatırımların arttırılması olanağı doğmaktadır. Böylece kalkınma hızı artacak; milli gelir ve istihdam düzeyini daha hızlı bir şekilde arttırmak olanağı doğacaktır.<sup>34</sup>

İ.D.S.S.'ne yönelmekte hedeflenen bir başka amaç da, ihracatın ekonomide doğurduğu ileri ve geri ekonomik etkileridir. İhracat yoluyla dövizin artması, dövizin fırsat maliyetini ucuzlamakta, zaman içerisinde ekonomideki korumacı duvarlar azaltılabilmektedir.<sup>35</sup> Diğer bir dolaylı etki, ihracatın uyardığı talep, yurt içi mallara yönelik talebi de arttıracığı için, yurt içi sektörler ile ihracatçı sektörler arasındaki

<sup>32</sup> Erkal Fidan "Çokuluslu Şirketler ve Azgelişmiş Ülkeler Üzerine Etkileri", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, S:1, 1995, s. 99.

<sup>33</sup> Kazgan, 1988, a.g.e., s. 92-115.

<sup>34</sup> Mükerrrem Hiç, **Türkiye' de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu**, (Ankara: TİSK Yayınları, 1973), s. 144.



kaynak rekabeti, yurt içi sektörlerde yenilik ve verimlilikleri uyacaktır. Araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinin artması bir yandan üretim olanaklarını arttırırken diğer yandan da üretimde verimliliği arttıracak, aynı zamanda üretim maliyetlerinin azalmasına neden olacaktır.

Dış ticaret hareketlerindeki ihracat artışı nedeniyle yurt içi ürünler, ucuz ve kaliteli yabancı ürünler karşısında daha pahalı hale gelecek dolayısıyla yerli ürünler rekabet şanslarını yitireceklerdir. Böylece bu malların ülke içi üretiminden vazgeçilmesi sonucu boş kalan üretim faktörleri, rekabet gücü yüksek ihracat malları sanayine yönelebileceklerdir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ihracat ürünlerinin rekabet gücü daha da artacaktır; daha da önemlisi uluslararası piyasalarda sürekli olarak kalite ve fiyat rekabetiyle karşılaşan girişimciler yeni teknolojileri izlemek zorunda kalacaklar ve yatırıma yöneleceklerdir. Bunun temel nedeni, ihracat pazarlarına kolayca girebilmeleri ve ölçek ekonomilerinden yararlanabilmeleri ancak büyük ölçekli yatırımlarla olanaklı olabilecektir.<sup>36</sup>

Özetle, İ.D.S.S. dış ticaretin doğrudan etkileri yanında dinamik etkilerden de mümkün olduğu kadar kapsamlı bir biçimde yararlanmayı amaçlar ve ihracata özel bir önem veren ekonomik büyümeyi içerir.

## 2.5. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN ARAÇLARI

İhracata dayalı sanayileşmede temel amaç olan döviz dar boğazını atlatabilmek için ihracatı geliştirici politikalar uygulanırken kullanılan araçlar, genellikle “ihracatı özendirme önlemleri” adı altında açıklanmaktadır. Bu türden önlemlerin maliyeti düşürücü veya geliri artırıcı etkileri vardır. Söz konusu özendirme önlemlerini üç ana başlık altında ele alabiliriz: Döviz kuru politikası, ihracata vergi iadesi ve diğer özendirmeler.

### 2.5.1. Döviz Kuru Politikası

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla, dış ödeme dengesini etkilemek için; döviz kuru ile

<sup>35</sup> Karluk, 1981, a.g.e., s. 104.

<sup>36</sup> Hasan Eski, *İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Güney Kore Deneyimi*, (İzmir: EBSO Yayını.,1989), s. 42.

ilgili olarak aldıkları bütün önlemlerdir. Bu önlemler çoğu defa ülkelerin tek başlarına aldıkları kararlardan çok, uluslararası para sisteminin yönlendirmesine göre alınmaktadır.<sup>37</sup>

Ekonomide üç türlü döviz kuru politikası tanımlanabilir: Denge döviz kuru politikası, aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikası ve az değeriye döviz kuru politikası. Ekonomide eğer döviz fiyatı arz ve talebe göre oluşuyorsa, denge döviz kuru söz konusudur. Bu durumda, dış ticarete konu olan mallar içerde ve dışarıda eşitlenmektedir ve ekonomi karşılaştırmalı üstünlüklere sahip alanlardaki üstünlüklerini dışa açabilecek; döviz üretebilen bütün sektörler özendirilmiş olacaktır.<sup>38</sup>

Sözü edilen türden, ülke içi üretim maliyeti ile dış piyasalardaki fiyatı eşitleyen bir döviz kuru, sanayileşmiş ülkelerde dengeye ulaşmada yeterli olduğu halde, G.O.Ü. açısından yeterli olmayabilir. Bunun nedeni: G.O.Ü’de döviz kuru, imalat sektöründeki değil, geleneksel sektördeki üretimin parasal maliyetini yansıtır. G.O.Ü’deki imalat sektöründeki üretim maliyeti, geleneksel sektöre kıyasla daha yüksektir. Dolayısıyla geleneksel sektördeki maliyet ve fiyatları, dış pazardaki maliyet ve fiyatlara eşitleyen denge döviz kuru, imalat sektöründeki maliyet ve fiyatların, dış paralar cinsinden daha yüksek olmasına neden olacaktır. Bu demektir ki, mamul mal ihracatı açısından olması gerekenden daha yüksek değerde bir döviz kuru söz konusudur.<sup>39</sup>

Bilindiği gibi, aşırı değeriye döviz kurunun sınai mal ihracatına olan etkisi olumsuzdur. Bir kere ihracatçı aynı ihracat hacminde denge kuruna kıyasla, aşırı değeriye bir kurda daha az gelir elde edecektir. Aşırı değeriye kur sürdükçe ithalat, ihracata kıyasla daha karlı olur. Bu durumda, iç piyasa için üretim daha çekici hale gelir ve dolayısıyla ihracata yönelik yatırımlar azalır. Enflasyonist bir ortamda bu etki daha da hızlıdır. Diğer yandan, aşırı değeriye kur, ithalatı özendirerek ticaret açığına ve ithalat kontrolüne neden olur. Bu durumda, uluslararası piyasalarda fiyat değişmezse ihracatçının rekabet şansı maliyet artışı nedeniyle azalır.

<sup>37</sup> Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, (3. Basım. İstanbul: Bilim ve Teknik Yayın Evi, 1991), s. 367.

<sup>38</sup> Kemal Kurdaş, “Piyasa Ekonomisi ve Döviz Kuru Politikası”, **Dışa Açılmada Kambiyo Politikası** (İstanbul: MEBAN. SPAM, tarihsiz), s. 49.

<sup>39</sup> Paul Prebisch, **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**. Çeviren: Erden Öney, (Ankara: A.Ü. S.B.F. Yay. No.344, 1973), s. 575.

Maliyet sabit tutulduğunda devalüasyon, ihracatçının sözü edilen türden olumsuzluklarla karşılaşmasını engelleyebilir. Bu nedenle, az değerlenmiş döviz kuru politikası ihracatçının lehine olur.<sup>40</sup>

### 2.5.2. İhracatta Vergi İadesi

İhracatta vergi iadesi dar anlamıyla, üretilen ürünlere dış piyasalarda rekabet gücü kazandırmayı; geniş anlamda ise, ihracatın yapısını değiştirmeye yönelik, işlenmiş ürün ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının artırılmasını ifade etmektedir. Bu sisteme göre ihracata konu olan malın üretimi için ithal girdilere ödenen gümrük vergileri ile diğer bütün vergiler, resim, harç ve diğer ödemeler kısmen ya da tamamen ihracatçıya iade edilmektedir.<sup>41</sup>

İhracata konu olan malın üretiminde kullanılan ithal girdilerin vergilemeye tabi olması ise ihracatçıya ek bir maliyet getirir. Vergi iadesi uygulaması ile ihracatçı üzerindeki bu ek maliyetin hafifletilerek, uluslararası rekabet engellenmek istenmiştir.

### 2.5.3. Diğer İhracatı Özendiren Uygulamalar

İhracatın özendirilmesinde kullanılan diğer araçları: İhracat kredisi, ihracat sigortası, ulaşım kolaylıkları ve alt yapının tamamlanması şeklinde özetleyebiliriz. İhracat kredisi, ihracatçının gerek duyduğu işletme sermayesini karşılamada yararlı olabilmektedir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde organizasyon ve kredi olanağının sınırlılığı bu uygulamayı aksatmaktadır.<sup>42</sup>

İhracat kredisi uygulamasını aksatan bir başka faktör ise, ihracat kredi faizinin gereğinden daha yüksek olmasıdır. Faizdeki bu yükseklik ihracatçının maliyetini artırıcı bir etkidir. İhracat sigortası, ulaşım kolaylıkları ve alt yapının tamamlanması da, ihracatçının maliyetlerini azaltan faktörler olarak, ihracatın özendirilmesinde dolaylı etkiler sağlar.<sup>43</sup>

İthalatta liberasyon da esnek döviz kuru uygulaması ile birlikte, ihracatı geliştirmenin önemli bir aracıdır. İthalatta mutlak korumacılığın yavaş yavaş

<sup>40</sup> Taner Berksoy, **AGÜ'lerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, (İstanbul: Belge Yay.No.14, 1982), s. 214.

<sup>41</sup> Karluk, 1981, **a.g.e.**, s. 112-114.

<sup>42</sup> Manisalı, **a.g.e.**, s.172.

<sup>43</sup> Sübidey Togan, **1980'li yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaret Liberizasyonu**, ([y.y.]: Türk Eximbank Dizisi:1, 1993), s. 75.

kaldırılması ile ülke sanayii, dış rekabete hazır ve verimli hale gelecektir. İthalatta liberasyon, gümrük vergilerinin yine yavaş yavaş normal seviyelere düşürülmesi ile de desteklenmelidir. Bunun gerçekleştirilmemesi durumunda, ihracat günlük kur ayarlamaları ile özendirilmesine karşın, ithalat yine ithal yasakları, yüksek gümrük vergileri ve katı bir korumacılık altında suni olarak ihracattan daha karlı hale gelir. Böylece yatırımlar gereksiz bir şekilde ithal-ikame alanlarına yönelir ve ihracatın yeterli hızda gelişememesi tehlikesi ortaya çıkar.<sup>44</sup>

### 3. TEMEL SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

#### 3.1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN ELEŞTİRİSİ VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

İ.İ.D.S.S'ne yönelik eleştirileri aşağıda özetlemeye çalıştık. Bu stratejiye yönelen ülkelerin söz konusu eleştirileri, bu stratejinin zararlı etkilerini en aza indirmek açısından dikkate almaları gerektiği açıktır. Dikkat edilmesi gereken nokta, bir öneri yada politika uygulaması, alternatiflerinin yarar ve zararları da dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

İthal ikamesi politikaları kaynak dağılımının bozulmasına yol açabilir. Bu strateji koruma ve özendirme politikalarını da gerektireceği için, piyasada oluşan fiyatlar, faktörlerin gerçek kıtlıklarını yansıtmayabilir.<sup>45</sup>

Aşırı korumacılık nedeniyle küçük ölçekli verimsiz ve maliyeti yüksek sınai birimler kurulur. İç ve dış rekabetten korunmuş olan işletmeler dünya standartlarını verimlilik, teknoloji, araştırma-geliştirme gibi önemli etkenlik unsurlarını ihmal ederek kolayca kar elde edebilirler.<sup>46</sup>

İthal ikamesi beklenenin tersine, sanayileşme sürecinde ödemeler dengesinde bir rahatlatma yaratmak yerine durumu daha da kötüleştirebilir. Bu durum, iki nedenden dolayı ortaya çıkmaktadır: Birincisi, ithal ikamesi özellikle tüketim mallarının yurt içinde üretilmesine yönelik "kolay" döneminde, ara girdilere talebi büyük ölçüde artırır.

<sup>44</sup> Mükerrrem Hiç, **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir**, (İstanbul: Menteş Yayın Evi, 1989), s. 122.

<sup>45</sup> Uğur Korum, **Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, (Ankara: A.Ü. S.B.F., Yay No:408, 1977), s. 38-39.

<sup>46</sup> Hasan Olgun, "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma; Eleştiri" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C.7, S.3-4 (1980), s. 387.

Kapasiteler bir defa kurulunca bunlar için gerekli hammaddenin sürekli dışardan ithal edilmesi gerekir. Her defasında daha çok ithal girdi gerekli olurken, ithal girdiyle üretilen mallar ihracata dönük değildir. Bu mallar daha çok iç piyasaya yöneliktir ve gerekli olan döviz sağlanamamaktadır. Daha önce çeşitli nedenlerle değindiğimiz gibi bu ürünlerin dünya pazarında sürüm güçlükleri olduğu gibi ticaret hadleri de sürekli aleyhte işler ayrıca dışa bağımlılık yanında teknolojik bağımlılık da, ikinci nedeni oluşturur. Uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren büyük şirketler, az gelişmiş ülkelere transfer ettikleri makineleri bir mal olarak değil, sermaye olarak transfer etmeyi tercih etmektedirler. Bunlar yüksek fiyatlarla az gelişmiş ülkelere satılmaktadır.<sup>47</sup>

İthal teknolojiye bağımlılık, teknoloji üretiminde bir atılıma izin vermezken, genellikle "makine yapan makinecinin üretimi" de gündeme gelmez dolayısıyla, sanayileşme sürecinin derinleşmesi de olanaksızlaşır. Bu tür bir "ithal ikamesi" geçerliyen ara malı üreten, sınırlı da olsa donanım üreten sektör ya yoktur, ya da bu işi devlet üstlenmiş durumdadır.<sup>48</sup>

İthal ikamesi yurt içi tasarrufun azalmasına yol açabilir. Tüketim mallarını ithal yoluyla sağlamak durumunda olan bir ekonomi, döviz kısıtları nedeniyle bu konuda kısıtlı hareket eder. Bu durum da yurt içi tasarrufu arttırıcı etki yapar. Diğer yandan ise, ilk aşamadan sonra, yani iç tüketimin özendirilmesiyle, ekonomi bir tüketim ekonomisi görünümünü alır ve tasarrufların azalmasına yol açar.

İthal ikamesi yurt içi tekelleşmeyi arttırır. İç piyasa hacminin darlığı ve ihracat olanaklarının da, gerek az gelişmiş ülkelerin koruyucu politikaları gerekse yabancı sermayenin geldiği alanlarda anlaşmalara konan ihraç yasakları nedeniyle kısıtlı olması, kurulu ve yeni kurulan firmaların tekel haline gelmesine yol açabilir.

Görüldüğü gibi bu eleştiriler, ne tümü ile karşı çıkılacak, ne de gerçeklikleri tümünden benimsenecek eleştirilerdir ve çoğunlukla ithal ikamesinin son aşamasına geçilememesi noktasında yoğunlaşmaktadırlar.

Sonuç olarak denilebilir ki, yalnızca tüketim mallarına yönelik bir ikame kısa zamanda az gelişmiş ekonomiyi önemli dar boğazlara götürebilir; ancak ithal ikamesinin yatırım mallarından başlaması veya tüketim mallarında başlayan ikamenin yatırım mallarından sürdürülmesi, dışa açık bir sanayileşmenin de ön koşulu olarak

<sup>47</sup> Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s.132.

<sup>48</sup> Aynı, s. 119.

görülmektedir. İthalat ikamesi, hangi neden veya nedenlere dayanırsa dayansın, bu şekilde kurulmuş olan sanayi dalları, sanayi üretiminde meydana gelen artışta önemli bir paya sahiptir ve hızla sanayileşen azgelişmiş ülkelerin kalkınmasında büyük önem taşımaktadır.

Her yatırım ileri ve geriye doğru etkiler sağlar. İleriye doğru etkileri olan yatırımlar, üretimin ileri aşamalarında yatırımları, geriye doğru olan yatırımlarda üretimin ilk aşamalarında yatırımları uyarır. Kalkınma yolunda olan ülkeler ithal malları sanayini geliştirmeyi, ihracat için üretimde bulunacak sanayi dallarına tercih etmektedirler. Bunun nedeni, ithal ikamesi ile üretilen malları dış rekabetten koruma olanağı yanında, “nihai” yapım üretiminde sermaye hasıla oranı, hammadde üretimine göre daha düşüktür. Bu nedenle hammadde ihracatı karşılığında tamamlanmış mal ithal eden az gelişmiş ülkeler, yatırımlarını ihracat sanayileri yerine ithalatı ikame eden sanayi dallarına yöneltirlerse daha kazançlı çıkarlar. Özellikle devamlı ödeme dengesi açığı veren ülkelerde, kalkınma sürecine girilince, ithalatın organizasyonunu sanayi hammaddeleri ve yatırım malları lehine değiştirmek zorunlu olmaktadır. Bu nedenle kalkınan bir ülke, ödemeler dengesi açığını kapatmak veya daha fazla arttırmamak için ithal ikamesini uygulanabilir ve bu yolla ek tasarruflarını da harekete geçirebilir.<sup>49</sup>

### **3.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ’NİN ELEŞTİRİSİ VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR**

Yukarıda açıklamış olduğumuz gibi, İ.D.S.S.’ne yönelik en önemli eleştiri, ithal ikamesi ile birlikte getirilen korumanın ekonomide kaynakların yanlış dağılımına neden olacağıdır. Oysa aynı eleştiri, ihracat için uygulanan özendirmeler konusunda da yapılabilir. Örneğin, dünya fiyatlarının üzerindeki fiyatlarla üretim yapan firmalar, gerçekleştirilen ihracat özendirmelerinin yarattığı avantajlarla etkin olmayan üretimlerini sürdürürler ve maliyetleri düşürmek için çaba harcamazlar. Özendirmelerin daha önce kurulmuş sanayilere yönelik olduğu ve başlangıçta bu sanayilerin yanlış kaynak dağılımları sonucu kurulduğu düşünüldüğünde, ekonomideki bu çarpıklık, var olan ihracatı özendirme sistemiyle de, desteklenmiş olur.<sup>50</sup>

<sup>49</sup> Serin, a.g.e., s. 228-229

<sup>50</sup> Karluk, 1981, a.g.e., s. 44-45.

Çalışmamızın “İ.D.S.S.’ne Yöneliş Nedenleri” başlığı altında açıklandığı gibi, her şeyden önce bir ekonomide ihracat artışının olumlu etkiler sağlayabilmesi için, bazı koşulların varlığı gereklidir. Öncelikle ekonomide yüksek bir ihracat hızı artışı olmalıdır. Bu artış hızında görülen gelişmenin, istihdam ve reel gelir üzerinde dolaysız ve olumlu etkisi olması gerekir. İhracat sonucu elde edilen gelirin tüketilen kısmından, çok tasarruf edilmesi gerekir. Eğer ihracat artışı sonucunda, sağlanan gelir tasarruf dolayısıyla yatırım alanlarına kaydırılamıyorsa, ihracat artışının büyümeye etkisi olumsuz olabilir.<sup>51</sup> Diğer yandan, ihracat sektörünün diğer sektörlerle ileri-geri bağlantısının yüksek olması gerekir. Bu durumda, ihracat artışının ekonomik kalkınmayı uyarma olasılığı ise daha fazla olur. İ.D.S.S.’nin başarısı için ayrıca ihracata yönelik sanayilere yeterli teşvikin sağlanması ve döviz kurunun istikrarı gereklidir.

İhracata konu olan mallar hammadde ve gıda maddelerinden oluşuyorsa, tarımsal ürünlere olan talep esnekliğinin düşük olması nedeniyle ihracatın ekonomik büyümenin gerisinde kalması söz konusu olabilmektedir.<sup>52</sup> Bhagwati “Fakirleştiren Büyüme Kuramı”nda, büyümenin belli koşullarda dış ticaret hadlerinde kötüleşmeye yol açacağını ancak bu kötüleşmenin reel gelirde artış, hiç değişmeme ya da azalış gibi değişik sonuçlar doğurabileceğini savunmaktadır.<sup>53</sup> Bu nedenlerle ihracat ürünlerinde ve pazarlarında çeşitlendirmeye gitmek gereklidir.

Son olarak, ihracata yönelik sanayiler ara malları bakımından önemli ölçüde dışa bağımlı iseler, ihracatçıların döviz kurlarının değişmesi ile sağladıkları avantaj, ürettikleri malların fiyatlarının yükselmesiyle kaybedilebilir. Fiyatları yükselten, kur ayarlamasından sonra ithal girdi maliyetlerinin yükselmesidir. Bunun yanında, ihracat artışı sonucunda oluşan gelir artışının henüz gelişmemiş ihraç mallarına yönelmesi, gelir artışının büyük bir kısmının yurt içi tüketimine ayrılmasına neden olabilecektir. İhracatın artması, ithalatın da artmasına neden olurken doğaldır ki bu da, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyecektir.<sup>54</sup>

Yukarıda sözü edilen güçlüklerin yanında, bir de gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere takındıkları siyasi ve iktisadi tavır nedeniyle ortaya bir takım sorunlar

<sup>51</sup> Çelik Kurdoğlu, *Dış Ticaret ve Teknik Seçimi*, (Ankara: A.Ü. Yay.No: 381, 1975), s. 79.

<sup>52</sup> Cem Alper, *A.G.Ü.’lerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*, (Ankara: İ.T.İ.A. Yayını, 1985), s. 105.

<sup>53</sup> Ayrıntı için bkz. Kazgan, 1988, a.g.e., s. 50-52.

<sup>54</sup> Savaş, 1986, a.g.e., s. 224.

çıkılmaktadır. Ülkelerin farklı siyasi yaklaşımları sonucu ihracat artışına konu olan dayanıksız tüketim malları, sanayileşmiş ülkelerin engellemeleri ile karşılaşmaktadır. G.O.Ü'lerin sanayileşmelerinde engel olan bu sorun, sanayileşmiş ülke pazarlarına girebilmeleri için ancak yüksek kalitede malların üretimi ile çözülebilir.<sup>55</sup>

### 3.3. BHAGWATI -KRUGER "AŞAMALAR" YAKLAŞIMI

Yukarıda temel ilkeler ve sorunlar itibariyle temel sanayileşme stratejilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Aşağıda ise, Bhagwati-Kruger yaklaşımıyla bu iki temel strateji arasında gidip gelen bir ekonomide, politika araçlarının hangi dönemler itibariyle, nasıl kullanıldığı ve bunların ekonomik etkilerinin kısaca ekonomideki yansımaları daha iyi anlaşılabilir. Bu aşamalar:<sup>56</sup>

**Aşama 1.-** Bu aşamada, aşırı değerlenmiş kurun ortaya çıkardığı aşırı ithalat talebini kısıtlamak için, ithalat yasakları, kotalar ve döviz kontrolü gibi ithalat kısıtlamalarına ve ayrıca yüksek oranlı gümrük vergilerine baş vurulur. Zamanla ödemeler bilançosu açıklarının ve kaçakçılığın artmasına paralel olarak ithalat ve ihracata yapılan müdahalelerin dozu da artar; ancak bu aşamada dış ticarete müdahale sistemi, genellikle mal ve işlem ayrımı gözetmediği ve birkaç maddeden oluştuğu için, seçici olmaktan çok, kaba yöntemlerin uygulandığı bir genellik göstermektedir. Dış ticaretin kısıtlanmasındaki bu basit uygulama bile uygulayıcılara ekonominin diğer aşamalarına da müdahaleye başlama cesaretini vermektedir.

**Aşama 2.-** Bu aşamada, dış ticarete yapılan müdahaleler genellikle her mal ve hizmet işlemine göre değişik hale getirildiği için, sistemin tamamına, müdahale, kısıtlama ve kontroller hakim olur. İthalat ve ihracatın lisansa bağlanması, turist ve işçi dövizleri üzerine yapılan müdahaleler, vergi iadesi ve ihracat kredi faizlerindeki farklılıklar, gümrük vergisi ve harçlardaki değişik uygulamalar, sistemi giderek karmaşık hale getirir. Dış ticarete yapılan bu müdahaleler, katkı kur ve aşırı değerlenmiş kur uygulaması sonucu ithalatın efektif döviz kuru ( $EER_m$ ), ihracatın efektif döviz kuru ( $EER_x$ )'ndan yüksek olmaktadır. ( $EER_m > EER_x$ ) Sonuçta ihracatı cezalandıran ve ithalata prim veren bir sistem ortaya çıkmaktadır. Döviz arz ve talebindeki açığı gidermek için bu karmaşık sistemi uygulamak güçleştikçe, başarı kazanacağına inanan uygulayıcılar, müdahalelerin sayısını ve yoğunluğunu arttırmaktadırlar. Ayrıca, her hükümet ve bakan değişikliğinden sonra yapılan ek müdahaleler, sistemin başarı ve uygulamasını çikmaza sokmaktadır.

**Aşama 3.-** Bu aşama ise genellikle döviz kurunu piyasa fiyatına yaklaştıracak büyüklükte bir resmi devalüasyonla başlar. İthalat ve ihracat rejimlerinin basitleştirilmesi tarife cetvellerinin değiştirilmesi, vergilerin

<sup>55</sup> H. Myint, *The Economics of The Developing Countries* (London: Hutchinson x Co. Ltd., 1964), s. 156-157.

<sup>56</sup> Çarıkçı, a.g.e., s.33.; Mehmet Yiğit, *İhracat ve İhracat Özendirmelerinin Ekonomik Analizi*, (Kütahya: Üniversite Kitabevi, 1996), s.14.



arttırılması, sıkı para-kredi politikası uygulanması, katlı kurların kaldırılması şeklinde bir liberalleşme hareketine başlanması bu aşamanın özellikleridir. Tarife sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılmasına rağmen gayri safi devalüasyonun büyüklüğü yine de net devalüasyonu ortaya çıkarır. Bu aşamada miktar kısıtlamaları devam etmekle beraber dış ticaret rejiminin özelliği ve ağırlığı ithalat yasakları ve kotalardan çok, tarife, vergi, sübvansiyon ve döviz kuru değişmelerine dayanır. Bu programın uygulamaya konması sayesinde dış borçlar ertelenir, dış krediler artar. Bu ise ithalat rejiminin liberalleşmesini ve ithalatın artmasına fırsat verir.

**Aşama 4.-** Başlatılan liberalleşme hareketine devam edilerek, ödemeler dengesini sağlamada miktar kısıtlamalarından çok fiyat mekanizmasına ağırlık verilir. Bu dönemde daha önce ithalat lehine ve ihracat aleyhine olan prim ve rantlar azaldığı için ithalat ve ihracatın efektif döviz kurları birbirine yaklaşmış veya eşitlenmiştir. ( $EER_m = EER_x$ ) Sonuçta, devalüasyonu izleyen döviz spekülasyonu ve karaborsası ortadan kalkar, ithalatın artış hızı düşerken ihracat gelirleri beklenen düzeyde bir artış temposuna girer. Buna ek olarak, özel yabancı sermaye girişleri ve özel dış kredi olanakları da ortaya çıkar. Ekonomi döviz darboğazını yukarıda olumlu gelişmelerle aşmaya başlayınca ithalatta lisans sistemi ve ithalat kısıtlamaları kaldırılır; ayrıca gümrük vergileri de kademeli olarak düşülerek dış ekonomik ilişkilerde fiyat mekanizmasının rolünü arttıracak liberalleşme hareketine devam edilir. Böylece ithalat ve ihracat özendirmelerinde veya dış ticaret sektörlerindeki özendirmelerde eşitlik sağlanmış olur. Bu uygulamalarda başarıya ulaşılmazsa tekrar aşama II'ye dönülmesi kaçınılmaz olur. Liberalleşme hareketine devam edilebilirse V. aşamaya gelinmiş olur.

**Aşama 5.-** Dış ticaret rejiminin tamamen libere edildiği ve cari işlemler kalemleri için konvertibilitede kısmi konvertibilite tanındığı bir dönemdir. Bu dönemde döviz arz ve talebindeki büyüme hızı aşağı yukarı aynı düzeyde seyredir. Ödemeler bilançosu denliğini sağlamada, miktar kısıtlamalarının yerini denge kuru uygulaması ve/veya para- maliye politikaları alır. Özetlersek, aşama V, aşama I ve II'nin tam tersi veya alternatifidir.

Aşama I ve III'ün birer geçiş dönemi olduğu ve özellikleri kesinlikle ortaya çıkmakla beraber, geriye kalan üç aşamayı her zaman birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Çünkü belli bir kısıtlama veya özendirme önlemi aşama III, IV ve V'de yer alabilir. Aynı durum ithal ikamesi ve dışa açık sanayileşme stratejilerinde de söz konusudur. Örneğin, gümrüksüz ara malı ve yatırım malı ithalatı genellikle her iki stratejide de vardır. Değerlendirmemize göre, aşama I ithal ikamesi stratejisinin "kolay" aşamasına; aşama II'de bu stratejinin "ikinci" aşamasına eşdeğerdedir. Aşama IV ve V ise, dışa dönük sanayileşme stratejisinin orta ve ileri seviyelerini, aşama III ise, başlangıcını göstermektedir.

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE'DE TEMEL SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN VE İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ

#### 1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ UYGULAMASI VE İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ

##### 1.1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞMEYE YÖNELİŞ NEDENLERİ

Tarihsel olarak ithal ikamesinin ilk ortaya çıkışı, 1929 krizi sonrasına, 1930'lu yıllara rastlar. Aynı zamanda, birçok Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de, ithal ikamesi, bu ülkelerin dış ticaretle karşılaştıkları zorluklardan kaynaklanmıştır. Bilindiği gibi, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, ithal ikamesi politikası benimsenmiş, ulusal öneme sahip bazı sanayi ürünlerinin dışında kalan üretim alanlarında, rekabeti sağlamak için ithalatın yapılabileceği görüşü benimsenmiştir.<sup>57</sup>

1929 Krizi sonrası dönemde geçerli olan ithal ikamesi, kapsamlı, bilinçli bir kalkınma stratejisinin bir parçası olmaktan çok, acil sorunlara çözüm arama çabasıdır. II. Dünya savaşı sonrasında, kapitalist dünya ekonomisinin krizi atlatıp, yeniden "genişleme" dönemine girmesiyle, yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun bir "tamamlayıcılık" ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 1930'lu yıllarda krizin uyardığı "ithal ikamesi" ile, genişleme döneminde ortaya çıkan "ithal ikame"sinin ayrı değerlendirilmesi gerekir. Bu dönemde ortaya çıkan ithal ikamesi, ticaretin yapılamamasından değil, tam tersine ticaretin genişlemesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın, 1930'lu yıllarda ortaya çıkmış olan, bilinçli ve kapsamlı bir stratejiye dayanmayan ithal ikamesi, dünya pazarlarındaki aşırı daralma ve temel mal fiyatlarının çökmesi sonucu, ekonomide ortaya çıkan darboğazları gidermede kullanılmıştır.<sup>58</sup>

<sup>57</sup> Han, 1978, a.g.e., s. 40-41.

<sup>58</sup> Başkaya, a.g.e., s. 116.

II. Dünya savaşı sonrasında, 1950’de Demokrat partinin iktidara gelmesi ile başlayan liberal girişim, bunu olanaklı kılan dış finansman kaynaklarının kesilmesiyle kısa sürmüştür. 1950-1954 yılları arasında Türkiye, 400 milyon dolarlık dış krediden yararlanarak ticaret açığının %80’nini finanse etmiş ve aynı süre içinde GSMH %9 oranında büyümüştür. Bu dönemde borçlanma düzeyi aşırı genişlemiş olan Türkiye’den, IMF borçlarını yeniden düzenlemesini istemiş ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan dış finansman araçlarının blokajı, 1954-1961 yılları arasında büyümeyi olumsuz etkilemiştir. 1954’den itibaren hükümet bir yandan A.B.D.’nin şartlı ve kısıtlı yardımları, diğer yandan yüksek büyüme hızının devam ettirilmesinin politik gerekliliği arasındaki çelişkiyi idare etmeye zorunlu kalmıştır. İç politikadaki baskılar da eklenince 4 Ağustos 1958’de istikrar önlemlerini uygulamaya geçirerek, OECD ve IMF’nin boşluğunu doldurmak için, Avrupa hatta Rusya’dan çareler aramıştır. İşte bu genel ekonomik durum içerisindeki Türkiye, 31 Temmuz 1959’da eski adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (A.E.T.) ortaklık başvurusunda bulunmuştur.<sup>59</sup>

Türkiye’nin ithalat kapasitesini sınırlayan dış finansman kaynaklarının blokajı karşısında, otoriteler iç talebin hızla gelişmesini karşılamak amacıyla, ithal ikameci prosedürü hızlandırmaya karar vermişler; ancak bu istek çelişkili bir durum oluşturmuştur. Devletin ekonomik kuruluşlarını özelleştirmekten uzak, tersine devlete ait yeni kuruluşlar oluşturulmuştur. Sanayi yatırımları içerisinde kamunun payı 1959 ‘da % 57 iken 1960 ‘da % 78 olmuştur. Bu çelişkili tutum iç politik baskıdan kaynaklanan ithal ikameci stratejinin sürdürülmesinin kanıtı olmaktadır.<sup>60</sup>

## 1.2. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ’NİN GELİŞİMİ

1953 yılına kadar ki dönemde oldukça liberal dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, ortaya çıkan döviz darboğazı sonucu, ithal ikamesinin araçları olan kotaları, ithalat yasaklarını, yüksek gümrük duvarlarını uygulamaya koymuştur. Enflasyonist politikalar ve aşırı değerlenmiş kur politikası da şiddeti giderek arttırılarak;

<sup>59</sup> Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1997), s. 194-199.

<sup>60</sup> Erol Kutlu, “Devletçilikten Liberal Oluşuma Yönelen Türkiye Ekonomisi”, *Eskişehir: Anadolu Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi*. C.VIII, S.1-2. (1990), s. 310.

1958 operasyonuna kadar sürdürülmüştür. 1960 'lı yılların ortalarına kadar gıda ve tekstil gibi dayanıksız tüketim mallarının ithalatı yerli üretimle ikame edilmiştir.<sup>61</sup>

İthal ikamesinin birinci aşaması olarak nitelendirilebilecek bu aşamadan sonra, 1963 yılında I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe konması ile, bilinçli ve planlı olarak içe dönmüş ithal ikameci sanayi stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. 1963-1980 yılları arasını kapsayan ithal ikameci dönemde dört ayrı beş yıllık kalkınma planı yürürlüğe konmuştur.<sup>62</sup>

Gerçekte daha planlı dönemin başında ekonomi, temel tüketim mallarının üretimini tamamlayarak, gıda malları sanayi, özellikle şeker, içki, dokuma ve giyim gibi temel tüketim mallarının ülke içindeki üretimini sağlayabilmiştir; dolayısıyla planlı dönemle birlikte ithal ikamesinin ikinci aşaması başlamıştır. Planlı dönemde, özel kesim genellikle tüketim ve dayanıklı tüketim mallarına yönelirken, kamu kesimi KİT'ler aracılığıyla ara malı üretiminde yoğunlaşmaya başlamıştır.<sup>63</sup>

Planlı dönemde başlayan ikinci aşamada, ithalatı ikame edilen malların sermaye yoğunluğu çok daha yüksek olmuş ve bu aşama daha kalifiye emeğe ihtiyaç göstermiştir. Bunun yanı sıra, iç piyasa talebi dikkate alınarak kurulan işletmeler, optimum ölçekten uzak ve ölçek ekonomilerinin var olduğu fabrika büyüklüğünün çok altında gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki nedenlerle, ithal ikamesinin ikinci aşamasında kurulan sanayilerin büyük oranda korunması gerekmiştir.<sup>64</sup> Ekonomi, planlı dönemde, mutlak anlamında korunmuş ve bunun yanında sanayinin güçlendirilmesi amacıyla, yatırım indirimi, gümrük resim ve vergilerin taksitlendirilmesi, gümrük vergisinden bağışıklık ve kredi kolaylıkları gibi çeşitli özendirme önlemleri bölgelere göre mal düzeyinde yayılmıştır.<sup>65</sup>

İthal ikameci politikaya uygun olarak sanayi, aşırı değerlenmiş döviz kuru ile de rekabete karşı korunmuştur. Bu korumalar uzun yıllar boyunca yüksek gümrük tarifeleri, ithal kotaları, ithalat yasakları, faiz politikası ve gerçek değerinin altında belirlenmiş döviz kurlarıyla sağlanmıştır. Bu stratejinin bir sonucu olarak marjinal

<sup>61</sup> Hatice Kökden ve İsmail H. Gökal, "Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Deneyimi", *H.D.T. Dergisi*, S.5. (1990/1), s. 39.

<sup>62</sup> Çarıkçı, a.g.e., s. 109.

<sup>63</sup> Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), s. 318.

<sup>64</sup> Kökden, a.g.e., s. 39.

<sup>65</sup> Kepenek, 1995, a.g.e., s. 321.

sermaye hasıla oranı büyük çapta artmış ve yüksek büyüme hızının devamının maliyeti yükselmiştir.<sup>66</sup>

İthal ikamesinin son yıllarında, dünya ekonomisinin konjonktürel etkilerine ve dış şoklara uyum sağlayıcı makroekonomik politikalar uygulanmamıştır. 1973-1974 yıllarında petrol fiyatları dört katına yükselmiştir. Bu gelişme sonrasında dünya resesyonunun etkisi ile bütçe açığı, cari işlemler ve ticaret bilançosu açıkları büyümüş ve enflasyon şiddetlenmiştir.<sup>67</sup>

Gerçekten de uluslararası finans piyasalarında petro-doların yoğun akımının neden olduğu sermaye fazlalığından faydalanan bu politikalar dış borcun ölçsüz kullanımına neden olmuştur. Türkiye'nin dış borcu 1973'de 3.3 milyar dolar iken, 1978'de 14 milyar dolara ulaşmıştır. Bu genişlemeci politikalar 1971-77 döneminde ekonomiyi %7.2'lik bir büyüme oranına ulaştırmasına rağmen, yine de istikrar politikalarını yeniden gündeme getiren finansal kriz önlenememiştir.<sup>68</sup>

Sonuçta, 1978 kararlık önlemleri alınmış; ancak siyasal, sosyal ve ekonomik bunalım 1980 İhtilaline ve 24 Ocak Kararları'nın alınmasına neden olmuştur. Bu kararlarla, İ.İ.D.S.S. terkedilip yerine İ.D.S.S. benimsenmiştir.

### **1.3. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ' NİN UYGULAMA ARAÇLARI**

Türkiye'de, ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi korumak ve özendirmek için çeşitli önlemler uygulanmıştır. Bu önlemler, temelde gümrük önlemleri, kotalar, yatırım indirimleri, kredi kolaylıkları, aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ve vergi iadesi uygulamasıdır.

#### **1.3.1. Planlarda Özendirme Önlemleri**

Özendirme önlemleri çeşitli kanun, tüzük, yönetmelik ve tebliğlerle düzenlenmiştir. Bu amaçla çıkartılan kanunlardan özellikle, 27.6.1963 tarih ve 261 sayılı "İhracatı Geliştirmek Amacıyla Vergilerle İlgili Olarak Hükümetçe Alınacak

<sup>66</sup> Demir Demirgil, "Türkiye'nin Endüstriyel Kalkınma Stratejisi", Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri (Tebliğler, Panel), TÜSİAD Uluslararası Semineri -16 Kasım 1989, (İstanbul 1990), s. 104.

<sup>67</sup> Kökden, a.g.e., s. 40.

<sup>68</sup> Kutlu, a.g.e., s. 312.

Önlemlere Dair Kanun" ile 14.5.1964 tarih ve 474 sayılı "Gümrük Giriş Tarife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" u, belirtmek gerekir. Daha sonra, çeşitli yasalarda yer almış özendirme hükümlerini bir araya toplamak için ve yenilerini eklemek için 28.7.1967 tarih ve 933 sayılı yasa getirilmiştir. Bu yasanın bazı maddeleri Anayasaya aykırı görülerek iptal edilince, hükümet daha önceki 261 sayılı yasaya dayanarak çıkarttığı tüzük ve yönetmeliklerle bu boşluğu doldurmak yoluna gitmiştir.<sup>69</sup>

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I.B.Y.K.P.)'nin (1963-1967) ilk yılında, ülkemizde ihracatın özendirilmesi yönünde ciddi bir uygulamaya gidilmemiştir. İlk olarak birinci planda vergi yönünden özendirme önlemlerinin alınması gerektiği, özellikle ihraç mallarının maliyetine giren bütün dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya geri verilmesini sağlayacak pratik bir vergi düzenine gerek olduğu ve ihracat kredisi sisteminin yerleştirileceği ifadeleri yer almıştır.<sup>70</sup>

261 sayılı yasa bu dönemde devreye girmiş ve yasayla ihraç konusu malların maliyetlerindeki vergi yükünün gidermenin ancak global bir vergi iadesi ile sağlanabileceği düşüncesinden hareketle, Bakanlar Kurulu'na vergi iadesi yapma yetkisi tanınmıştır. I.B.Y.K.P.'nda "İhracatla ilgili tedbirler" bölümünde şu özendirmelere yer aldığını görüyoruz:<sup>71</sup>

a. Standardizasyon eksikliğinin giderilmesi, b. Ambalaj eksikliğinin giderilmesi, c. Kalite kontrolü, d. Dış pazar araştırmaları, e. Reklam ve dış tanıtıma ağırlık verilme, f. İhracatın vergi yönünden özendirilmesi, g. İhracat rejiminin uygulamasının basitleştirilmesi, h. Tarımsal ürünlerde stoklama tesislerinin artırılması, ı. İhracatta uzman personel yetiştirilmesi, i. Gönüllü ihracatçı birliklerin kurulması, j. Örnek olarak gönderilen mallarla, asıl mallar arasındaki özdeşliğin sağlanması.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (II.B.Y.K.P.)'da ihracatın yapısının değiştirilmesi amacıyla ihracata dönük sanayiler özendirilmiştir. Kredi sisteminde ihracata dönük bir yapı geliştirilmesi, ihracat sigortasının getirilmesi ve ihracatta vergi iadesi sisteminin, basitleştirilmesi ihraç edilen sınai mamullerin kapsamına giren ithal malı ham ve yardımcı maddeler için döviz tahsisi yapılması, imalatın düşük faizli kredi ile finansmanını ve Merkez Bankası reeskont kredilerinin öngörülen sanayi dallarına selektif (seçici) olarak dağılması gibi hedeflere yer verilmiştir. Dış piyasalarda rekabet

<sup>69</sup> Seyidoğlu, 1982, a.g.e., s. 42.

<sup>70</sup> D.P.T., I. B.Y.K.P. (Ankara: 1963), s. 368.

<sup>71</sup> Yiğit, a.g.e., s. 121-122.

olanağının sağlanması için de, ihracatçı birliklerin kurulması ve ihtiyaç duyulan ticari ve pazarlama bilgilerinin bir merkezde toplanması hedeflenmiştir.<sup>72</sup> Bu dönemde parasal özendirmeler uygulanamamıştır. Bunun en önemli nedeni, özendirmelerin geniş kitlelere duyurulmaması ve bürokratik formalitelerdir.<sup>73</sup>

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (III.B.Y.K.P.)’da sanayi yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Dünya pazarlarında rekabet olanaklarının ve verimliliğin artması için, sanayi ürünleri ihracatında, dış talebe uygun kalite ve maliyet kriterlerinin önemi üzerinde durulmuştur. Teknoloji ithali özendirilmiş ayrıca A.E.T. ile ilişkilerde Ankara Antlaşması ile üyelik için 5 yıl sürecek hazırlık aşamasına girilmiştir. Sonuçta, A.E.T. şimdiki adıyla AB tarafından geleneksel ihraç ürünlerimiz olan tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındıkta ve başka 15 malda Topluluk Türkiye’de indirimli gümrük vergisi uygulamıştır. Bu dönemde, ihracata yönelmiş sanayiler ile, önceliği yatırım ve ara mallarına verilmiş ithalatı ikame eden sanayiler arasında kesin bir ayırım yapmanın olanaklı olmadığı ve her iki sanayinin de özendirme konuları ve özendirme politikası kapsamında yer alacağı belirtilmiştir.<sup>74</sup>

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (IV.BYKP.)’da dış ödeme gücünün artırılması için ihraç ürünlerinin çeşitlendirilerek sanayi ürünlerine kaydırılması, madenlerin işlenerek ve imalat sanayi ürünleri ile birlikte ara ve yatırım malı üreten kesimlerin ihracatı arttırılmak istenmiştir. “Sanayileşmede dışa bağımlılığın azaltılması amacıyla, makine imalat, metalürji, elektrik ve elektronik, kimya sanayileri ile dış satıma yönelik başka sanayilere öncelik verilecektir ifadesi” yer almıştır. Bu amaçla, vergi iadesi, uzun vadeli düşük faizli kredi, ucuz girdi, geçici ithal kolaylıkların sağlanması öngörülmüştür.<sup>75</sup>

### 1.3.2.Vergi İadesi Uygulaması

Planlı dönemde ihracatı özendirme konusunda kullanılan en etkin araç: ihracatta vergi iadesidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu önlem önce I.BYKP’ da ele alınmış ve ihraç mallarının maliyetine giren bütün dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya geri verilmesini sağlayacak bir vergi düzenine ihtiyaç bulunduğu değinilmiştir. Vergi

<sup>72</sup> D.P.T., II. BYKP, (Ankara: 1968), s. 370-374.

<sup>73</sup> Yiğit, a.g.e., s. 122.

<sup>74</sup> D.P.T., III. BYKP, (Ankara: 1973), s. 348.

<sup>75</sup> D.P.T., IV. BYKP (Ankara: 1979), s. 321-325.

iade sistemi ile amaçlanan ihracatın yapısını sanayi ürünleri lehine değiştirerek ve var olan ekonomik yapının gerektirdiği maliyet artışlarını belirli ölçülerde ortadan kaldırarak, sanayi ürünlerinin ihraç fiyatlarını dış piyasalarda rekabet edebilir bir düzeyde tutabilmektedir. 261 sayılı kanun kapsamında, önce 1963' de sonra 1964'de iki kararname ile ihracatta vergi iade sistemi kurulmuştur. Bu sisteme göre hangi vergi, resim, harç vb. yükümlülüklerin iade edileceği ve sistemin hangi ihraç mallarına uygulanacağı belirtilmiştir. Sistemde çeşitli aksaklıklar ortaya çıkmış özellikle maliyete doğrudan giren vergilerin iade dışında tutulması sistemin etkinliğini azaltmıştır. Bunun yanında, vergi iade sistemi kapsamında olan mal çeşitlerinin sınırlaması, iade oranlarının yetersizliği de sorun yaratmıştır.<sup>76</sup>

Vergi iadeleri önceleri her mal içindeki vergi yükü hesaplanarak belirlenmiş ancak bu uygulamada aksaklıklar ortaya çıktığı için, malın %5 karlı maliyetine göre hesaplanan advolerem tipi bir sisteme geçilmiştir. 1975 yılında vergi iadelerine ilişkin esaslar yeniden belirlenmiştir. Bu kararlar ile 10 ayrı listede toplanan mallar için farklı vergi iade oranları belirlenmiştir. Yıllık ihracatları 1.8 milyon doları geçen ihracatçılar için %5 oranında ek bir vergi iadesi ödemesi, uygulanmaya başlanmıştır.<sup>77</sup>

Zamanla bu malların, listelerdeki yerleri; listelerin sayısı ve vergi iade oranları, yeniden düzenlenmiş; 1984 yılından sonra oranlar azaltılmıştır. 1987'de liste 107'dan 5'e indirilmiştir. 1.1.1989 tarihinde de vergi iadesi uygulamasına son verilmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin G.A.T.T. Sübvansiyon Kodu'nu 1985'te kabul etmesinin sonucudur.<sup>78</sup>

İhracatta vergi iadesi uygulamasının başladığı 1964 yılından 1973 yılı sonuna kadar yaklaşık 72 milyar liralık ihracat yapılmış; bu ihracatın % 23'ü yani 17 milyar liralık kısmı vergi iadesinden yararlanmış ve 3 milyara yakın vergi iadesi yapılmıştır.<sup>79</sup>

Tablo 1'de görüleceği gibi, 1964'den 1989'a kadar ki uygulama sonuçlarına göre vergi iadesine uygulanan ihracatın, toplam ihracat içindeki payı 1968'e kadar oldukça düşüktür. 1968 yılından sonra oran hızla artmış ve 1984'de en yüksek seviye olan %60.7'e ulaşmış, sonra giderek azalmıştır. Vergi iadesi yoluyla ihracata sağlanmış

<sup>76</sup> Erdoğan Alkin, "Türkiye'de İhracatın Gelişmesine ve Özendirme Tedbirlerine Genel Bir Bakış", *Türkiye İhracatında Gerileme Sebepleri ve Buna Karşı alınacak Tedbirler Panel Serisi*, İktisadi Araştırmalar Vakfı (İstanbul: 1975), s. 20-21.

<sup>77</sup> Işın Çelebi, *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, (İstanbul: E. Yayınları Araştırma Dizisi S.69, 1991), s. 21

<sup>78</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s. 436.

<sup>79</sup> Alkin, 1975, a.g.e., s. 21.



sübvansiyon oranları, 1976-1977 ile 1983-1984 yıllarında %10'nun üzerine çıkarak en yüksek değerlerine ulaşmıştır.

Tablo 1. İhracatta Vergi İadesi Tutarları (1964-1980) (Piyasa Fiyatlarıyla)

| Yıllar | Toplam    | Vergi İadesine Tabi İhracat | Vergi İadesi Tutarı | Vergi İadesi İhr. Top.Oranı (%) | Vergi İad. Tabi İhr. Göre Vergi İade oranı(%) |
|--------|-----------|-----------------------------|---------------------|---------------------------------|-----------------------------------------------|
| 1964   | 3696.4    | 103.60                      | 12.12               | 2.80                            | 0.33                                          |
| 1965   | 4173.64   | 303.45                      | 29.31               | 7.27                            | 0.70                                          |
| 1966   | 4414.57   | 219.67                      | 27.55               | 4.98                            | 0.62                                          |
| 1967   | 4701.57   | 250.40                      | 24.89               | 5.33                            | 0.53                                          |
| 1968   | 4467.77   | 247.83                      | 57.87               | 5.55                            | 1.30                                          |
| 1969   | 4831.50   | 1426.52                     | 208.27              | 29.53                           | 4.31                                          |
| 1970   | 6407.70   | 1732.89                     | 290.10              | 27.04                           | 4.53                                          |
| 1971   | 9090.05   | 1957.13                     | 413.15              | 21.53                           | 4.55                                          |
| 1972   | 11875.88  | 3209.69                     | 718.89              | 27.03                           | 6.05                                          |
| 1973   | 18037.43  | 7379.80                     | 1052.89             | 40.91                           | 5.84                                          |
| 1974   | 21197.29  | 6479.31                     | 919.51              | 30.57                           | 4.34                                          |
| 1975   | 20075.05  | 7402.00                     | 1385.58             | 36.87                           | 6.90                                          |
| 1976   | 30775.46  | 14433.90                    | 3117.55             | 46.90                           | 10.13                                         |
| 1977   | 31338.50  | 16563.06                    | 3448.56             | 52.85                           | 11.00                                         |
| 1978   | 55357.84  | 19727.32                    | 2949.20             | 35.64                           | 5.33                                          |
| 1979   | 75742.70  | 24579.41                    | 3290.07             | 32.45                           | 4.34                                          |
| 1980   | 221498.15 | 55030.98                    | 4905.16             | 24.84                           | 2.21s                                         |

Kaynak: Karluk:1997, a.g.e., s.436.

Vergi iadesinin ihracat üzerindeki olumlu etkisini görebilmek için yapılmış olan bir ekonometrik çalışma sonuçlarına göre;<sup>80</sup> 1963-1974 döneminde ihracatta değişikliğin %85'ini G.S.Y.İ.H. dışındaki değişkenlerin etkilediği görülmektedir. 1963'den sonra G.S.Y.İ.H. dışındaki değişkenlerin ihracat üzerindeki etkilerinin artması ve 1963'den 1964 yılına ait ihracat konusunda meydana gelen en önemli değişiklik vergi iadesi uygulaması olduğuna göre, bu özendirme politikasının ihracatı uyarmış olduğu varsayılabilir. Son on yıllık dönem boyunca iade alan sanayi kolları ürünlerinden örneğin gıda malları ihracatı 15 katına, dokuma ürünleri ihracatı 65 katına, deri eşya ürünleri ihracatı 50 katına, demir dışı metal malları ihracatı 13 katına çıkmıştır. Bunun dışında, özendirme politikasının ihracat açısından kimya, cam, madeni eşya, makine, imalat, çimento ve petrol ürünleri sanayiini de uyardığı söylenebilir.

<sup>80</sup> Alkin, 1975, a.g.e., s. 21.

Yine bir başka ekonometrik çalışmaya göre;<sup>81</sup> Türkiye’de vergi iadesi yoluyla ihracatın özendirilmesi genel olarak olumlu sonuç vermiştir. 1964-1977’yi kapsayan 14 yılda, vergi iadesine konu olan malların ihracatı, Türkiye toplam ihracatından daha hızlı gelişmiştir; ancak incelenen dönemde toplam vergi iadesi, vergi iadesine konu olan mallarda gerçekleşen ihracata göre nisbi olarak daha hızlı artmıştır. Bu durum, şüphesiz vergi iadesi şeklinde ihracatçılara yapılan ödemelerin, vergi iadesine konu olan ihracattaki gelişmeden daha fazla olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2’de yer alan ve iade edilen vergi miktarının, vergi iadesine konu olan malın gerçekleşen ihracatına bölünmesi ile bulunan vergi iade oranlarının sektörel gelişmelerine baktığımızda, sekiz alt sektör arasında en çok iade alanlar sırası ile: Dokuma-giyim, deri-kösele ve madeni eşya sanayileri olmuştur. 1980’e kadar her yıl değişmekte olan vergi iade oranları, 1980’den sonra genellikle yükselmektedir. Tarım ürünleri işleme sanayi dışındaki yedi sektörde, yirmi yıllık ortalama alındığında, ihracat tutarının %20’si dolayında vergi iadesi yapılmıştır. Bu durum, maliyetlerde önemli bir azalmaya yol açarak; ürünlere dış pazarlarda büyük oranda rekabet gücü sağlamıştır.

Tablo 2. Başlıca İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde İhracatta Vergi İadesi oranları

| Yıllar | Gıda  | Dokuma-Giyim | Deri-Kösele | Kimya | Dem. Baş. Metal | Madeni Eşya | Çimento | Tarım-Ür. İşleme |
|--------|-------|--------------|-------------|-------|-----------------|-------------|---------|------------------|
| 1964   | 5.56  | 24.48        | 9.99        | 9.89  | 9.97            | -           | -       | -                |
| 1965   | 4.09  | 33.85        | 5.38        | 10.01 | 11.17           | 10.17       | -       | -                |
| 1966   | 7.64  | 46.51        | 7.64        | 8.90  | 13.13           | 10.70       | -       | -                |
| 1967   | 4.72  | 29.50        | 5.00        | 14.50 | 11.40           | 13.84       | -       | -                |
| 1968   | 13.06 | 43.46        | 42.64       | 23.42 | 15.09           | 19.90       | 45.71   | -                |
| 1969   | 6.73  | 33.84        | 16.68       | 24.59 | 20.20           | 34.21       | 45.56   | 10.17            |
| 1970   | 11.45 | 26.97        | 25.48       | 30.51 | 17.53           | 49.03       | 25.92   | 10.79            |
| 1971   | 21.37 | 21.46        | 26.44       | 31.76 | 20.75           | 22.49       | 34.30   | 10.00            |
| 1972   | 13.63 | 22.81        | 25.57       | 35.24 | 23.85           | 29.41       | 39.56   | 6.41             |
| 1973   | 18.86 | 19.43        | 22.07       | 30.47 | 24.05           | 22.73       | 31.85   | 5.51             |
| 1974   | 13.75 | 14.45        | 13.26       | 19.99 | 22.36           | 22.65       | 29.19   | 5.95             |
| 1975   | 11.71 | 21.87        | 15.53       | 20.14 | 22.38           | 29.07       | 9.84    | 8.91             |
| 1976   | 12.58 | 24.89        | 17.50       | 28.72 | 22.80           | 29.24       | 23.66   | 10.80            |
| 1977   | 11.71 | 25.68        | 17.41       | 24.29 | 26.86           | 26.01       | 24.76   | 13.47            |
| 1978   | 12.58 | 17.64        | 13.37       | 24.04 | 14.98           | 16.84       | 19.46   | 6.63             |
| 1979   | 9.17  | 14.09        | 10.24       | 12.23 | 11.88           | 11.86       | 15.92   | 8.17             |
| 1980   | 6.97  | 10.20        | 9.27        | 7.46  | 7.95            | 7.04        | 6.21    | 0.83             |
| 1981   | 13.73 | 12.56        | 10.00       | 15.35 | 17.21           | 11.20       | 23.80   | 6.89             |
| 1982   | 19.96 | 21.20        | 23.68       | 16.11 | 16.48           | 22.46       | 19.98   | -                |
| 1983   | 15.09 | 24.03        | 26.63       | 17.91 | 20.81           | 24.18       | 19.06   | -                |

Kaynak: İncekara, a.g.e., s. 288.

<sup>81</sup> Karluk, 1981, a.g.e., s. 94.

### 1.3.3. Gümrük Uygulamaları

Türkiye’de ihracatı özendirme için uygulanan politikalardan bir diğeri de gümrük vergi- resim ve harçlarından bağışıklık, bu vergilerin taksitlendirilmesi ve vergi oranlarının değiştirilmesidir. Gümrük bağışıklığı ilk kez, 474 sayılı yasa ile getirilmiş ve 933 sayılı yasada tam ve kısmi bağışıklık şeklinde yer almıştır. Gümrük bağışıklığı bu son yasanın iptal edilen hükümleri arasında bulunduğundan Hükümet 1969’da yayınladığı bir kararname ile tam bağışıklık önlemlerini yeniden uygulamaya koymuştur. 1977 yılına kadar gümrük bağışıklığı yatırım malları ve ham maddelere uygulanırken, o tarihten sonra yalnız yatırım malları bu kolaylıktan yararlanmıştır. 474 sayılı yasa ile gümrük vergi ve resimlerinin beş yıla kadar taksitlendirilmesi de gerçekleştirilmiştir. Gümrük vergi, resim ve harçlarının taksitlendirilmesi bir anlamda yatırımcı firmaya açılan orta vadeli bir kredi niteliğindedir.

Bakanlar Kurulunun 474 sayılı yasaya dayanarak gerçekleştirdiği, uluslararası anlaşmalarla vergi oranlarımızda öngörülen bazı genel indirimler daha vardır. Bunlardan birisi: GATT üyelerine karşı uygulanan tavizli tarifelerdir. Bir diğeri ise: Ortak Pazar ülkelerine karşı gümrük tarifelerimizin ilki 1971’de diğeri 1976’da olmak üzere iki kez düşürülmesidir. Bu indirimler 12 yıllık listedeki mallar için %10 ve 22 yıllık listedeki mallar için %5 oranında yapılmıştır. Böylece libere edilen ithalat A.E.T. ülkeleri lehine konsolide edilmiştir.<sup>82</sup>

### 1.3. 4. Kotalar

Türkiye’de sanayilerin korunmasında kullanılan başlıca araçlar ithalat yasakları, kotalardır. 1981 ithalat rejimi ile kotalara son verilinceye kadar kotalarla kambiyo denetimi birlikte uygulanmıştır. Kotalar, daha önce çalışmamızın I. bölüm’de açıkladığımız gibi, ithalatı belirli bir miktar ve değer olarak sınırlandıran uygulamalardır. Ülkemizde kota sistemi altında ithalat lisansları firmaların üretim kapasiteleri ile orantılı olarak dağıtılmaktadır.

Türkiye’de ithalat rejimi 1958 İstikrar önlemleri ile ortaya atılmış ve 1981 yılında kotaların kaldırılmasına kadar fazla bir değişme göstermeden uygulanmıştır. Geleneksel olarak ithalat, üç ayrı liste üzerinden yapılmaktaydı. Bunlar, liberasyon listeleri (I ve II sayılı), tahsisli ithal malları listeleri (kota listeleri) ve anlaşmalı ülkeler

<sup>82</sup> Seyidoğlu, 1982a, a.g.e., s. 45-48.

kontenjan listelerinden oluşmaktadır. Anlaşmalı ülkeler kontenjan listelerine ancak ilk iki listede yer alan mallar konulabilmektedir. Demek oluyor ki bu listelere kayıtlı olan mallar ithaline izin verilen mallardır. Bunların dışındaki mallar geçici olarak bir başka liste oluşturur ki, bu da “ithalatı yasaklanmış mallar” listesidir.

Liberasyon listelerinde konulan mallar için belirli bir döviz tahsisi yoktur Bir başka deyişle, teorik olarak bu mallardan sınırsız ölçüde ithalatta kullanmak olanağı vardır. Tahsisli ithal malları listesindeki malların ithali ise döviz miktarı ile sınırlandırılmış olmaktadır. Malların listelere göre dağıtımı sanayinin korunması ve özendirilmesi amacına göre yapılmaktadır. Böylece içerde hiç üretimi yapılmayan mallar liberasyon listelerine konmaktadır. Bunlar sanayi hammaddeleri ve ara malları ile zorunlu tüketim maddelerinden oluşur. Yurt içinde üretimi başlamış ancak üretim kapasitesi iç talebi karşılamaya yeterli olmayan mallar ise, kota listelerine konur ve iç talep açığını karşılayacak ölçüde ithallerine izin verilir. Son olarak, üretimi ülke ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli duruma gelmiş bulunan mallar ise, bu listelerden çıkartılmakta yani yasaklanmış mallar listesine alınmaktadır.<sup>83</sup>

Bu sistem, ithal mallarıyla rekabeti tamamıyla önleyerek, yerli üretime tam koruma sağlamıştır. İthaline izin verilen ithalat ise ancak yerli üretim açığını karşılayacak ölçüdedir.

Türkiye’de programlanmış ithalatın listelere göre dağılışı, Tablo3’de gösterilmiştir. Tablodan anlaşılacağı gibi, ithalatın en büyük payı liberasyon listelerinden yapılmaktadır. Bunu, kota ve anlaşmalı ülkeler kontenjan listeleri izlemektedir. Zamanla liberasyon ithalatında bir artma, kotaların payında ise bir azalma görülmektedir. Anlaşmalı ülkelerle ticaret kliring esasına dayanır. Türkiye’nin dış ödeme güçlüklerinin yoğunlaştığı dönemlerde kliringli ticaretinde de bir artış görülmektedir. 1966 yılından sonra kliringli ticaretin payında ortaya çıkan artışın nedeni budur. 1970 Devalüasyonu ve onu izleyen yıllarda döviz rezervlerimizdeki artış dolayısıyla anlaşmalı ülkelerle yapılan ticarete de azalma gerçekleşmiştir. Enerji Buhranı’ndan sonra Türkiye’nin döviz rezervleri, kısa zamanda eriyince, anlaşmalı ticaret yapılan ülke sayısı da sınırlı olduğu için, kliring yoluyla da olsa en temel ithal mallarının alınımında büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.<sup>84</sup>

<sup>83</sup> O. Anne Kruger, “Foreign Trade Regimes and Economic Development Turkey”, **National Bureau of Economic Research**, (NewYork, 1974), s. 144-153.

<sup>84</sup> Seyidoğlu, 1982a, a.g.e., s. 53.

Tablo 3. Programlanmış İthalatın Listelere Göre Dağılımı

| Yıllar | Liberasyon<br>Mil.\$ | %  | Tahsisli<br>Mil.\$ | %  | Anlaşmalı<br>Mil.\$ | %  | Toplam<br>Mil. \$ |
|--------|----------------------|----|--------------------|----|---------------------|----|-------------------|
| 1963   | 262                  | 57 | 132                | 28 | 63                  | 13 | 457               |
| 1964   | 239                  | 49 | 169                | 35 | 70                  | 14 | 479               |
| 1965   | 247                  | 52 | 159                | 33 | 69                  | 14 | 475               |
| 1966   | 293                  | 48 | 217                | 35 | 94                  | 15 | 604               |
| 1967   | 326                  | 51 | 196                | 31 | 105                 | 16 | 627               |
| 1968   | 361                  | 53 | 202                | 30 | 108                 | 16 | 670               |
| 1969   | 344                  | 53 | 189                | 29 | 104                 | 16 | 638               |
| 1970   | 367                  | 56 | 192                | 29 | 95                  | 14 | 654               |
| 1971   | 556                  | 60 | 265                | 29 | 105                 | 11 | 926               |
| 1972   | 708                  | 58 | 412                | 34 | 100                 | 8  | 1220              |
| 1973   | 1.161                | 55 | 479                | 23 | 78                  | 4  | 1717              |
| 1974   | 2.524                | 73 | 697                | 20 | 223                 | 7  | 3443              |
| 1975   | 2.919                | 69 | 1.163              | 27 | 161                 | 4  | 4243              |
| 1976   | 3.320                | 73 | 1.143              | 25 | 91                  | 2  | 4554              |
| 1977   | 4.062                | 77 | 1.160              | 22 | 65                  | 1  | 5287              |
| 1978   | 3.201                | 79 | 784                | 19 | 64                  | 2  | 4048              |
| 1979   | 3.397                | 76 | 973                | 22 | 109                 | 2  | 4479              |
| 1980   | 5.550                | 81 | 1.126              | 17 | 163                 | 2  | 6839              |

Kaynak: Seyidoğlu, 1982a, a.g.e., s.53 ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları

Liberasyon listelerinden yapılan ithalatta, liberasyon kavramının ifade ettiği serbest ticaret uygulamasına ters düşen bazı kayıtlamalar vardır. Bunlardan birisi, özellikle II sayılı liberasyon listesinden yapılacak ithalatın belirli bakanlık ve kuruluşların iznine bağlı olmasıdır. İkinci olarak, liberasyon ithalatı bir döviz tabanı ile sınıflandırılmıştır. Üçüncü olarak, ithalatta belirli oranlarda bir teminat olarak yatırılan paralar, bir faiz kaybına yol açarak, ithalatın maliyetini yükseltmekte ve dolayısıyla ithalatı caydırıcı etkilemektedir.

Türkiye’de ayrıca döviz sıkıntısının arttığı dönemlerde, teminat oranları önemli ölçülerde arttırılmıştır. Diğer yandan liberasyon ithalatında bu oranlar genellikle tahsisli ithal mallarından daha yüksektir. Tahsisli ithal mallarında ise ithalatçı kotalarına uygulanan teminat oranları sanayici kotalarının üzerindedir. Teminat oranları sisteminde böyle bir farklılığın nedenlerinden birincisi, liberasyon ithalatını kısıtlamak; ikincisi de sanayicilere kolaylık sağlamaktır.<sup>85</sup>

İthalatta kısıtlayıcı uygulamalar aşamalı bir biçimde 1980 sonrasında değiştirilmiştir. 1983’ten sonra ithalatın tarife dışı engellerle değil, gümrük tarifeleri ile düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. İthalat teminatları azaltılmış ve liberasyon listeleri yeniden düzenlenmiştir. 1981’de ithalattaki kota uygulamasına tümüyle son verilmiştir.

<sup>85</sup> Yiğit, a.g.e., s. 121.

İthalat konu alan mallar 1983'de (ithali yasak, izne tabi ve libere, fon ödemek yoluyla ithal edilebilecek mallar) şeklinde üç kategoride sınıflandırılmıştır. 1984 de ithalattan alınan vergi oranları düşürülmüş, 1986'da ithal edilebilecek mallar, izne tabi ve libere mallar olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmıştır. 1990 yılında özel kanunlarla yasaklanmış mallar dışında, ithali izne bağlı hiçbir mal kalmamıştır.<sup>86</sup>

### 1.3.5. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası

İthal ikameci sanayileşme döneminde kullanılan en önemli araç, döviz kurudur. Döviz 1980 yılına kadar ekonomik kısıtlığı yansıtacak şekilde fiyatlandırılmamıştır. Belli sektörlerde yerli sanayi kurmak ve yerli sanayi mallarını korumak için döviz kuru 1963-1980 döneminde olması gerekenden düşük tutulmuştur. Bir başka deyişle, aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanmıştır. Aşırı değerlenmiş kur politikası, yeni kurulan yatırım mallarının gerektirdiği ithal girdi artışının yanı sıra ithalata olan bağımlılığı arttıran faktörlerden biri olmuştur.<sup>87</sup>

Türkiye'de kontrollü kambiyo rejimi, bir miktar kısıtlaması aracı olarak kotalarla birlikte kullanılmıştır. Çalışmamızın I. Bölümünde de belirtildiği gibi, aşırı değerlenmiş döviz kurları bir yandan ihracatı caydırıcı etki yaparken, diğer yandan da, ithalatı ikame eden sanayiler üzerinde önemli sonuçlar doğurduğu için, Türkiye'de genellikle aşırı değerlenmiş kur politikasının, ithal ikameci sanayilerin özendirilmesi amacıyla uygulandığı düşünülmüştür.<sup>88</sup>

Bu etki öncelikle, ithal ikameci sanayiler için gerekli makine-donanım ve hammaddelelerin düşük fiyatlardan ithaline olanak vermesi şeklinde, ikinci olarak da ihracatı caydırıcı etkileri dolayısıyla kaynakların ithal ikameci sanayilere aktarılmasını özendirmesi şeklinde ortaya çıkar. Bunlara karşın bu uygulamanın ithal ikameci sanayileri engelleyici bir yönü daha vardır. Bu, aşırı değerlenmiş kur politikasının, yabancı ara ve yatırım mallarının ucuz fiyatlardan ithalini sağlayarak, bu alandaki yerli sanayiler üzerindeki korumayı azaltmasıdır.<sup>89</sup>

<sup>86</sup> Togan, a.g.e., s. 17

<sup>87</sup> Erdoğan Alkin, "Kur Politikası", Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, II. İktisat Kongresi, D.P.T., Yay.No.1783, (Ankara, 1981), s. 292-293.

<sup>88</sup> Alkin, 1981, a.g.e., s. 279.

<sup>89</sup> Seyidoğlu, 1982a, a.g.e., s. 55.

Tablo 4'te görüleceği gibi, 1963 yılından 1969 yılına kadar nominal kur 1\$=9.00 TL. olarak sabit tutulmuş, buna karşın reel kurlar sürekli düşüş göstermiştir. 1970 Devalüasyonu sonucu reel kur bir miktar yükselmiş ancak bu düşüş sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1963 yılında 9 TL. olan doların değeri 1979 yılında reel olarak 2,72 TL.'ye inmiştir.

1963-1980 döneminde, ithalatta en önemli pay (%90) makine-donanım alt sektörü olduğundan; döviz kurunun yukarıda açıklanan gelişiminden, en çok makine-donanım sektörü yararlanmıştır diyebiliriz. Söz konusu kur politikasının yapay olarak düşük tuttuğu makine-donanım ithal fiyatları, bir yandan teknoloji seçimini emek zararına değiştirirken, diğer yandan bu teknoloji seçiminde yerli makine-donanım yerine, yabancı olanların tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durum, ülke içerisinde yatırım malları sanayinin gelişmesini engellemiştir.<sup>90</sup>

Tablo 4. Döviz Kurları (TL./ \$) (1963-1979)

| Yıllar | Nominal Kur | Reel Kur |
|--------|-------------|----------|
| 1963   | 9.00        | 9.00     |
| 1964   | 9.00        | 8.89     |
| 1965   | 9.00        | 8.23     |
| 1967   | 9.00        | 7.85     |
| 1968   | 9.00        | 7.29     |
| 1969   | 9.00        | 7.07     |
| 1970   | 9.00        | 6.59     |
| 1971   | 10.80       | 7.47     |
| 1972   | 13.43       | 7.95     |
| 1973   | 13.42       | 6.73     |
| 1974   | 13.69       | 5.70     |
| 1975   | 13.84       | 4.44     |
| 1976   | 14.33       | 4.17     |
| 1977   | 15.70       | 3.96     |
| 1978   | 17.88       | 3.63     |
| 1978   | 24.19       | 3.22     |
| 1979   | 33.50       | 2.72     |

Kaynak: Kökden, a.g.e., s.41.

### 1.3.6. Sübvansiyonlar ve Diğer Araçlar

Türk ekonomisinde sübvansiyon niteliğindeki, yatırım indirimleri, kredi kolaylıkları, vergi bağışıklıkları ithal ikameci dönemde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Gümrük resim, vergi ve harçlarında tanınan bağışıklıklar; ayrıca her türlü

<sup>90</sup> Alkin, 1981, a.g.e., s. 279.

ihraç işlemlerine (ihracat kredisi, ihracat garantili yatırım vs.) tanınan çeşitli istisnalar, bu uygulamalardan yalnızca bazılarıdır.<sup>91</sup>

Çok çeşitli olan bu uygulamalara kısaca değinmekle yetineceğiz. Örnek olarak, 1968 tarihli 6/10649 sayılı kararname ile getirilen döviz tahsisi uygulaması ve selektif kredi uygulaması sayılabilir. Bunun yanında, imalatçı ihracatçılara ihracat karşılığı döviz tahsisi yapılması, bu imalatçıların ham ve yardımcı maddeler, ambalaj malzemeleri, genişleme yatırımları için yeni gerekli döviz ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmuştur.

Türkiye’de ihraç edilebilir ürünlerin maliyetlerini düşürmek için bir başka önlem, ihracatın finansmanı için kullanılan kredilerde düşük faiz uygulaması ve faiz farkı ödemesi (selektif kredi uygulaması) dir. Selektif kredi uygulaması, serbest döviz karşılığında yapılacak ihracatın finansmanı amacıyla açılacak kredilerde, Ticaret Bakanlığı’nca verilen ihracata yönelik hazırlık ve üretim kredi belgelerine dayalı kredilerin faiz farkı ödemeleridir. 1978 yılında ihracatla ilgili faiz farkı ödemeleri ihracat garantili yatırım kredilerinde %6, sınai ürün ihracatına yönelik kısa vadeli ihracat kredilerinde %7, diğer kısa vadeli ihracat kredilerinde %4’tür. 1978 yılında nominal faiz oranlarının orta ve uzun vadeli kredilerde %16, kısa vadeli kredilerde ise %14 olduğu göz önüne alınırsa faiz farkı ödemelerinin, ihracatı özendirme yönünden oldukça etkili bir önlem olduğu söylenebilir.<sup>92</sup>

Tablo 5. Toplam İhracat Kredileri (1975-1980) Milyar TL.

| Yıllar                                             | 1975 | 1976 | 1977 | 1978 | 1979 | 1980  |
|----------------------------------------------------|------|------|------|------|------|-------|
| Merkez Bankası Kaynaklı Krediler                   | 3.0  | 5.9  | 8.4  | 15.6 | 24.3 | 48.1  |
| M. B. Krediler Dolar Bazında                       | 15.0 | 19.1 | 26.8 | 28.2 | 32.1 | 21.7  |
| M. B. Kredilerinin İhracat İçindeki payı (%)       | 15.0 | 19.1 | 26.8 | 28.2 | 32.1 | 21.7  |
| Ticari Bankaların Kullandığı Krediler              | 5.7  | 6.6  | 6.7  | 11.2 | 16.3 | 43.2  |
| Ticari Ban. Kredilerinin İhracat İçindeki Payı (%) | 28.5 | 21.5 | 21.4 | 20.2 | 21.5 | 18.64 |
| Toplam İhracat Kredisi                             | 8.7  | 12.5 | 15.1 | 26.8 | 40.6 | 91.3  |
| Toplam Kredilerin İhracat İçindeki Payı (%)        | 43.5 | 40.6 | 48.2 | 48.4 | 53.6 | 39.39 |
| M. B. Kredilerinin Top. Krediler İçindeki Payı (%) | 34.5 | 47.2 | 55.6 | 58.2 | 59.8 | 52.7  |

Kaynak: Çelebi, a.g.e., s.77.

<sup>91</sup> Karluk, 1981, a.g.e., s.350-376.

<sup>92</sup> Aynı, s. 357-360.



Tablo 5’de görüldüğü gibi Merkez Bankası kredilerinin ihracat içindeki payı artmış; ancak ticari bankaların payında çok az bir düşüş dışında fazla bir değişiklik olmamıştır. Toplam ihracat kredisi 8.7 milyar T.L.’den 1980 yılı için 91.3 milyar T.L. gibi büyük bir artış göstermiştir. Toplam kredilerin ihracat içindeki payı 1975-79 döneminde % 40’ın altına hiç inmemiş, 1980 ihtilali nedeniyle ise bu oran azalmıştır.

## 1.4. İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ

### 1.4.1. Büyüme ve Büyümenin Kaynakları

Türkiye ekonomisi, 1977-1980 dönemi dışında (% 1.9), planlı dönemde hızlı bir büyüme süreci (% 6-7) yaşamıştır. İlk üç plan döneminde hedeflerin yaklaşık olarak gerçekleştiği söylenebilirken; hedefler ve gerçekleştirmeler arasındaki fark daha sonraki dönemde açılmış ve 1980 yılında büyüme hızı negatif olmuştur.<sup>93</sup>

Bu dönem boyunca üretim artışlarının en yüksek olduğu sektör, sanayi sektörü olmuştur. Sektörünün toplam üretim içindeki payı hızla yükselmiş ve sanayi sektörü, tarım sektörünün ardından ikinci büyük sektör haline gelmiştir. 1963 yılında G.S.Y.İ.H. içinde tarım sektörü % 38.1 ve sanayi sektörü %15.6’lık paya sahipken, 1988 yılında bu oranlar sırasıyla % 17.5 ve % 32.6 olmuştur.<sup>94</sup>

Bilindiği gibi, II. Plan döneminden sonra giderek artan enflasyon, 1974 Dünya krizi ve Kıbrıs harekatı sonucu artan askeri harcamalar ve 1977-80 enerji ve döviz darboğazı sonucunda sanayi sektöründe atıl kapasiteler meydana gelmiştir.<sup>95</sup> Siyasal istikrarsızlıklar gerekli ekonomik önlemlerin zamanında alınmasını engellemiş ve sanayi sektörü üretim değeri 1979’da %5.4, 1980’de %5.6 oranında azalmıştır.<sup>96</sup>

Tablo 6. Büyüme Hızları (1963-1980)

|                   | GSMH | GSYİH | TARIM | SANAYİ | HİZMETLER |
|-------------------|------|-------|-------|--------|-----------|
| 1. Plan (1963-67) | 6.62 | 6.45  | 3.19  | 10.96  | 7.27      |
| 2. Plan (1968-72) | 7.09 | 6.70  | 3.52  | 8.70   | 7.91      |
| 3. Plan (1973-77) | 6.55 | 7.12  | 3.51  | 9.74   | 7.94      |
| 1977 – 1980       | 1.32 | 1.91  | 1.47  | 1.34   | 2.42      |

Kaynak: D.P.T., B.Y.K.P., Ankara

<sup>93</sup> Kutlu, a.g.e., s. 312.

<sup>94</sup> TÜSİAD, 21. Yüzyıla Doğru Türkiye, (Ankara: TÜSİAD-T/92. 11.155, Kasım 1992), s. 3.

<sup>95</sup> Ayrıntı için bkz., Mükerrrem Hiç, Montaj Sanayi, (İstanbul: ESEK Heyeti, 1973a), s. 348-349.

<sup>96</sup> Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, (3. Basım, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1995), s. 187-189.

Tablo 7. GSMH'nın Sektörel Dağılımı (1963-1980)

|                   | TARIM | SANAYİ | HİZMETLER |
|-------------------|-------|--------|-----------|
| 1. Plan (1963-67) | 34.98 | 17.46  | 47.56     |
| 2. Plan (1968-72) | 29.13 | 20.43  | 50.34     |
| 3. Plan (1973-77) | 24.12 | 22.70  | 53.18     |

Kaynak: D.P.T., B.Y.K.P., Ankara

Tablo 8'de görüldüğü gibi, 1962-1980 yılları arasında toplam imalat sanayii içerisinde en fazla payı tüketim malları sanayi almaktadır. Buna karşın, tüketim malları sanayii payında 1978 yılına kadar sürekli bir azalma görülmektedir. Ara ve yatırım mallarının üretim payı artmakta ise de, yine de tüketim malları sanayi oranını geçememiştir. Tüketim malları sanayindeki azalmaya karşın, 1980'de üretim payı % 48.5 gibi küçümsenmeyecek büyüklüktedir.

Tablo 8. İmalat Sanayii Üretiminin Bileşimi (1962-1980)

| ÜRETİM                     | 1962  | 1967  | 1972  | 1977  | 1980  |
|----------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|
| TÜKETİM MALLARI            | 62.3  | 52.9  | 53.2  | 49.0  | 48.5  |
| Gıda-İçki-Tütün            | 69.8  | 63.6  | 73.0  | 74.6  | 82.5  |
| Dokuma Sn.                 | 30.2  | 34.4  | 27.0  | 25.4  | 17.5  |
|                            | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 |
| ARA MALLARI                | 27.8  | 35.4  | 33.9  | 37.7  | 40.2  |
| Kimya-Petrol               | 13.9  | 41.6  | 18.8  | 16.4  | 18.8  |
| Demir-Çelik                | 11.1  | 19.9  | 18.1  | 12.5  | 10.3  |
| Petrol Ürünleri            | 25.6  | 22.0  | 24.0  | 23.6  | 34.3  |
| Diğerleri (*)              | 49.4  | 43.5  | 39.1  | 47.5  | 36.40 |
|                            | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 |
| YATIRIM MALLARI            | 9.9   | 11.7  | 12.9  | 13.3  | 13.3  |
| Madeni Eşya                | 34.3  | 27.9  | 19.0  | 17.6  | 24.9  |
| Makine İmalatı             | 14.8  | 20.1  | 17.6  | 15.5  | 27.4  |
| Elektrikli Mak.-Elektronik | 10.1  | 12.8  | 13.1  | 19.8  | 16.6  |
| Taşıt Sanayi               | 36.9  | 31.7  | 36.6  | 38.1  | 27.4  |
| Tarım Alet ve Makine       | 3.9   | 7.5   | 11.7  | 9.0   | 6.3   |
|                            | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 |
| İMALAT SANAYİ              | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 |

Kaynak: D.P.T., T.E.G., 1985, s.23 .

(\*)Üretim içerisindeki payları 10.0 altında olan sektörleri kapsamaktadır.

İlk iki planı kapsayan 1972 yılına kadar gerek tüketim mallarının ve gerekse ara ve yatırım mallarının azalış veya artış seyri düzenlidir. Bu dönemde 1962, 1967, 1972, 1977 yıllarında tüketim mallarının, toplam imalat sanayii içerisindeki payında sırası ile %62.3, %52.9 ve %53.2 ve %49.0 şeklinde azalma görülürken, ara mallarında aynı yıllarda %27.8, %35.4, %33.9 ve %37.7 şeklinde bir artış görülmektedir. Yatırım mallarında yine bu yıllarda %9.9, %11.7, %12.9 ve %13.3 bir artış izlenmektedir.

İmalat sanayii alt sektörlerinde, sektörel çıktı paylarında ve artış hızlarında önemli farklılıklar görülmektedir. Toplam çıktı içinde en yüksek payı gıda ve dokuma sektörleri almaktadır. Tüketim malları üretiminin %75'den fazlasını gıda, içki, tütün oluştururken, ara mallar üretiminde en fazla payı yaklaşık %25 ile petrol ürünleri almıştır. Söz konusu dönemde yatırım malları içerisinde en fazla payı yaklaşık %35 ile taşıt sanayii almıştır.

Bir araştırmaya göre;<sup>97</sup> imalat sanayii içinde gıda ve dokuma sektörleri %20'den fazla çıktı payı ile en büyük sektör özelliğini korurken, kimya, lastik-plastik, gibi petrol ürünleri taşıt araçları ve temel metaller en hızla gelişen sektörler niteliğindedir. Buna karşın, madeni eşya ve makine sektörlerinin göreceli paylarında, 1963-1977 döneminde azalma görülmekte, büyüme hızları da ortalamasının altında bulunmaktadır. Yapısal değişim yönünden genel olarak ifade edebiliriz ki, ekonomi içinde imalat sanayinin payındaki artış daha çok dokuma, bir kısım ara mallar ve taşıt araçları sektörlerinin gelişmesi biçiminde olmuştur. Diğer yönden özellikle yatırım malları sektörleri ortalama gelişme düzeyinin gerisinde kalmıştır.

#### 1.4.1.1. İthal İkamesinin Etkisi

Yukarıda açıklamış olduğumuz gibi, imalat sanayii gelişiminde 1970 fiyatlarıyla ithal ikamesinin büyümeye katkısı toplam olarak 5.9 milyar TL'dir. Tablo 9'dan da izlenebileceği gibi, 1965-1975 döneminde yaratılan ithal ikamesinde en büyük pay, taşıt araç ve gereçleri sanayinin olmuştur. Bu kesim toplam ithal ikamesinin % 38.5'ini yaratmıştır. Bunu sırası ile makine, elektrik makineleri, kimya, petrol ve kömür sanayileri izlemektedir. Bu 5 sanayii dalı 10 yıllık dönemde toplam ithal ikamesinin % 91.4'ünü yaratmıştır. Bu dönemde, bu sanayii dallarının imalat sanayii toplam ithalat artışlarındaki paylarının da bu denli yüksek oluşu, bu kesimlerde yaratılan ithal ikamesinin yine bu kesimlerin ürünlerine olan talep artışını karşılamakta oldukça yetersiz kaldığını göstermektedir. Diğer kesimlerin ithal ikamesine katkısı ya eksi değer almakta ya da çok düşük oranlarda kalmaktadır. İthal ikamesinin, kesimlerin gelişmesine etkisi de yine genellikle çok düşük oranlarda gerçekleşmiştir.

<sup>97</sup> Yakup Kepenek, "Türkiye İmalat Sanayinin Üretim Yapısı (1963-1973)", ODTÜ. İ.B.F. Dergisi, Yay.No.28 (Ankara: 1977), s.104.

Yukarıda sayılan ve ithal ikamesinin, gelişmelerine olumlu katkısı bulunan kesimler arasına kağıt, basım, petrol, kömür ve metal dışı maden ürünlerini de dahil etmek gerekir; ancak söz konusu kesimlerdeki bu katkı, yukarıda sayılanlara oranla çok daha düşük düzeylerde dir.

Metal ana sanayinin toplam ithalat artışı içerisindeki payı %22 dolayında olmasına karşın, yine bu kesimdeki ithal ikamesinin büyümeye olan katkısı oldukça yüksek oranda "negatif" değer almaktadır. Bu dönemde ithalat artışı, yurt içi talep artışının üzerinde seyreden bir sanayi kesimi de, gıda sanayidir. Bu nedenle de, bu kesimin gelişmesine ithal ikamesinin katkısı da, "negatif" değer almaktadır.

Alt dönemler olarak incelenecek olursa, üretim değeri olarak ithal ikamesi gerçekleştiren ilk beş sektörde dönemler boyunca gelişim şöyledir: 1963-67 demir-çelik, gıda, elektriksiz makineler, plastik ve petrol ürünleri; 1973-78 elektriksiz makineler, kimya, demir-dışı metaller, demir-çelik ve elektrikli makineler; 1978-80 petrol ürünleri, gübre, demir-çelik, karayolu taşıtları ve tarım makineleri; 1963-80 demir-çelik, gübre, karayolu taşıtları, gıda ve elektriksiz makineler.<sup>98</sup>

Yine ithal ikamesinin kesim büyümelerine olan katkısına baktığımızda, ithal ikamesinin büyümeye katkısı en olumlu gelişmesini elektrik makineleri sanayinde göstermiş olduğunu görüyoruz. Bunu sırası ile taşıt-araç ve gereçleri ile kimya sanayi izlemiştir. En olumsuz etkiler, metal ana sanayii, madeni eşya, makine, kauçuk ve gıda sanayinde göze çarpmaktadır. Bütün bu kesimlerde ithal ikamesi önemini tamamen kaybetmiş gözükmemektedir. Bu etkinin, diğer kesimlerde daha öncede çok az olduğu düşünülünce, geriye yalnızca ithal ikamesi yaratan iki üç kesim kalmaktadır. Gerçekten de 1970-75 döneminde yalnızca taşıt araç ve gereçleri sanayi ile elektrik makineleri sanayii toplam ithal ikamesinin yaklaşık olarak %85'ini oluşturmaktadır; kalanı da, kimya, petrol-kömür ve makine sanayii tamamlamaktadır.

Dolaylı etkileri ve dolaylı ithalatın hesaplanması halinde, bazı dallarda önemli miktarda ithalat ikamesi meydana geldiği görülmekle beraber (özellikle 1962-67 döneminde) tüm ekonomi için aynı durum söz konusu değildir.<sup>99</sup>

<sup>98</sup> Seyidoğlu, 1982a, a.g.e., s. 95.

<sup>99</sup> Tunca, a.g.e., s. 43

Tablo 9. Büyümenin Kaynakları; İthal İkamesi (1965-1975) 1970 Fiyatlarıyla 1000TL.

| İm. Sn. Alt Kesimleri      | İthal İkamesi<br>Mutlak Değer | Kesimler<br>Arası %<br>Dağılım | İhracat<br>Genişlemesi<br>Mutlak Değ. | Kesimler<br>Arası %<br>Dağılım | İç Piyasa<br>Genişlemesi<br>Mutlak Değ. | Kesimler<br>Arası %<br>Dağılım |
|----------------------------|-------------------------------|--------------------------------|---------------------------------------|--------------------------------|-----------------------------------------|--------------------------------|
| Gıda                       | -770713.45                    | -                              | -801158.40                            | -                              | 12102586.85                             | 13.97                          |
| İçki                       | -6369.59                      | -                              | 4110.92                               | 0.30                           | 968848.67                               | 1.12                           |
| Tütün İşleme               | 0.0                           | -                              | -23277.00                             | -                              | 6484534.00                              | 7.49                           |
| Dokuma                     | 194610.93                     | 2.35                           | 470895.86                             | 34.27                          | 11655963.21                             | 13.46                          |
| Giyim                      | 2002.64                       | 0.02                           | 466431.80                             | 33.95                          | 2599501.55                              | 3.00                           |
| Ağaç Ürünleri              | 25043.01                      | 0.30                           | 237.47                                | 0.02                           | 1059347.52                              | 1.22                           |
| Mobilya                    | 1326.56                       | 0.02                           | 365.00                                | 0.03                           | 340396.44                               | 0.39                           |
| Kağıt-Basım                | 202501.89                     | 2.45                           | 20478.00                              | 1.49                           | 2495855.11                              | 2.88                           |
| Kürk ve Deri               | -362.42                       | -                              | 717.90                                | 0.05                           | 315755.52                               | 0.36                           |
| Kauçuk                     | -205.60                       | -                              | 12612.61                              | 0.92                           | 1202460.99                              | 1.39                           |
| Kimya                      | 551769.62                     | 6.67                           | -21118.90                             | -                              | 5370578.29                              | 6.20                           |
| Petrol-Kömür               | 509777.76                     | 6.16                           | -154209.55                            | -                              | 10844113.79                             | 12.52                          |
| Metal Dışı Mad.<br>Ürün.   | 120005.08                     | 1.45                           | 211399.20                             | 15.39                          | 2929589.72                              | 3.38                           |
| Metal Ana Sanayi           | -1537655.18                   | -                              | -345236.88                            | -                              | 6855185.06                              | 7.92                           |
| Madeni Eşya                | -95930.04                     | -                              | 64840.45                              | 4.72                           | 2850041.59                              | 3.29                           |
| Makine                     | 1993321.76                    | 24.09                          | 45783.80                              | 3.33                           | 3445115.44                              | 3.98                           |
| Elektrikli Makine          | 1310567.78                    | 15.84                          | 13121.98                              | 0.96                           | 4755908.24                              | 5.49                           |
| Taşıt Araç ve<br>Gereçleri | 3189404.15                    | 38.54                          | 38555.66                              | 2.81                           | 8778603.19                              | 10.14                          |
| Diğer                      | 175826.23                     | 2.12                           | 24326.84                              | 1.77                           | 1553520.93                              | 1.79                           |
| TOPLAM                     | 5864921.11                    | 100.00                         | 28882.76                              | 100.0                          | 86607906.13                             | 100.00                         |

Kaynak: Tunca, a.g.e., s. 35 (\*) Mutlak Değer, (1965-1975).

#### 1.4.1.2. Yurtiçi Talep Artışının Etkisi

Tablo 10'da görüleceği, 1965-75 döneminde, Türkiye imalat sanayinin gelişmesinde en büyük etkenin yurt içi talep artışı olduğu görülmektedir. İhracatın gelişimini de önemli ölçüde etkileyen bu etki, gıda, içki, tütün işleme, metal ve madeni sanayilerinde daha açıktır. Söz konusu alt kesimlerin gelişmesinde en önemli ve hatta tek nedenin, yurt içi piyasasının genişlemesi olduğu söylenebilir. 1965-75 döneminde imalat sanayi toplam yurtiçi talep artışı, 1970 fiyatları ile yaklaşık 101.6 milyar TL'dir. Yurt içi talep artışının, imalat sanayi alt kesimlerinin büyümesine etkisi, giderek artmıştır. Bu dönemde gelişmesi, yurt içi talep artışına en fazla bağlı olan kesimler, metal ana sanayi ve gıda maddeleri sanayidir. Makine, kauçuk, kürk, deri ve dokuma sanayilerinin gelişmeleri, 70'li yıllarda daha çok yurt içi piyasa genişlemesine bağlı hale gelirken, elektrik makineleri, giyim, taşıt araç-gereçleri, petrol ve kömür ve metal dışı maden ürünlerinde bu bağımlılığın oldukça azaldığı görülmektedir.<sup>100</sup>

<sup>100</sup> Tunca, a.g.e., s. 32.

1963-80 döneminde, ülke içerisinde montaj sanayinin kurulması ve dışarıdan sağlanan kaynaklar ülke içerisinde toplam talebi arttıran bir faktör olmuştur. İthalat yetersizliği talep enflasyonunun artışında temel nedenlerden biri olmuştur.<sup>101</sup>

Tablo. 10 Büyümenin Kaynakları;Yurt içi Talep Artışı (1965-1975)

| ISIC İMALAT SAN, ALT KESİMLERİ | İTH. ORT. DEĞİŞİM | İHR. ORT. DEĞİŞİM | ÇIK. ORT. DEĞİŞİM | İTHAL İK. KESİMİÇİ % PAYI | İHR. GENİŞ. KESİM İÇİ % PAYI | İÇ PİYASA KESİM İÇİ % PAY |
|--------------------------------|-------------------|-------------------|-------------------|---------------------------|------------------------------|---------------------------|
| 20.GIDA                        | -3.4092           | -3.3439           | -6.9531           | -7.3187                   | -7.6078                      | 114.9265                  |
| 21.İÇKİ                        | -0.3261           | 0.2104            | -0.1156           | -0.6590                   | 0.4253                       | 100.2337                  |
| 22.TÜTÜN İŞLEME                | 0.0               | -0.2355           | -0.2355           | 0.0                       | -0.3603                      | 100.3603                  |
| 23.DOKUMA                      | 1.0464            | 2.5318            | 3.5782            | 1.5794                    | 3.8218                       | 94.5983                   |
| 24.GİYİM                       | 0.0518            | 12.0534           | 12.1051           | 0.0653                    | 15.2034                      | 84.7313                   |
| 25.AĞAÇ ÜRÜNLERİ               | 1.0627            | 0.0101            | 1.0727            | 2.3089                    | 0.0219                       | 97.6692                   |
| 26.MOBİLYA                     | 0.1902            | 0.0523            | 0.2423            | 0.3878                    | 0.1067                       | 99.5055                   |
| 27.8.KAĞIT VE BASIM            | 5.1285            | 0.5186            | 5.6472            | 7.4481                    | 0.7532                       | 91.7987                   |
| 29.KÜRK VE DENİZ               | -0.0521           | 0.1033            | 0.0511            | -0.1147                   | 0.2271                       | 99.8875                   |
| 30.KAUÇUK                      | -0.0099           | 0.6079            | 0.5980            | -0.0169                   | 1.0382                       | 98.9787                   |
| 31.KİMYA                       | 4.9833            | -0.1908           | 4.7931            | 9.3501                    | -0.3579                      | 91.0078                   |
| 32.PETROL VE KÖMÜR             | 3.9687            | -1.2003           | 2.7681            | 4.5517                    | -1.3769                      | 96.8252                   |
| 33.METAL DIŞI MADEN            | 2.6166            | 4.6094            | 7.2261            | 3.6800                    | 6.4827                       | 89.8373                   |
| 34.METAL ANA SANAYİ            | -11.7915          | -2.6474           | -14.4389          | -30.9245                  | -6.9432                      | 137.8677                  |
| 35.MADENİ EŞYA                 | -1.5952           | 1.0782            | -0.5170           | -3.4030                   | 2.3002                       | 101.1029                  |
| 36.MAKİNE                      | 18.3149           | 0.4207            | 18.7356           | 36.3565                   | 0.8348                       | 62.8187                   |
| 37.ELEKTRİK MAKİNE.            | 15.9089           | 0.1594            | 16.0682           | 21.5568                   | 0.2159                       | 78.2273                   |
| 38.TAŞITARAÇ VE GEREÇ.         | 22.6033           | 0.2732            | 22.8766           | 26.5638                   | 0.3211                       | 73.1150                   |
| 39.DİĞER                       | 6.1809            | 0.8552            | 7.0361            | 10.0262                   | 1.3872                       | 88.5866                   |

Kaynak: Tunca, a.g.e., s.36.

#### 1.4.1.3. İhracat Artışının Etkisi

Yukarıda verilen Tablo 10'da görüleceği gibi, imalat sanayinin alt kesimlerinin büyümesinde bu kesim ihracatlarının payı son derece sınırlı bir gelişme göstermiştir. 19 kesimin 5'inde 1965-75 döneminde, ihracatın kesim büyümesine en önemli katkısı giyim sanayinde görülmektedir. Bu kesimde toplam üretim artışının yaklaşık %15'i ihracat artışından doğmaktadır. Bunu sırası ile metaldışı maden ürünleri, dokuma ve madeni eşya sanayi izlemektedir. Bu dönemde ihracat artışının büyük bölümü, bu kesimler ile petrol ve kömür ürünleri sanayiinden sağlanmıştır. Daha az da olsa, makina taşıt araç gereçleri, kağıt ve basım sanayilerinde de yurt içi talep artışını aşan bir talep artışından söz edilebilir.

<sup>101</sup> Serdar Şahinkaya, "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayi", Sektörel Gelişme Stratejileri, 3. İzmir İktisat Kongresi, (4-7 Haziran 1992), D.P.T., s. 109.

Söz konusu dönemde, ihracat artışının büyük bölümünü oluşturan dokuma sanayi yerini giyim sanayine bırakmıştır. Türkiye'nin döviz gelirleri açısından önem taşıyan kesimleri: Dokuma, giyim, petrol ve kömür, metal dışı maden ürünleri sanayi kesimleri olduğu görülmektedir. İhracat artışındaki nispi önemleri küçük olmasına karşın bu kesimlere taşıt araç ve gereçleri, madeni eşya ve makine sanayi kesimleri de eklenebilir. Bu dönemde, dokuma sanayi, sektördeki olumsuzlukların giderilmesi durumunda ihracat için potansiyel güce sahip bir sektör konumundadır. Gıda maddeleri sanayinde ise, ihracat artışı yurt içi talep artışının sürekli olarak altında kalmasına karşın, olumlu bir gelişme içinde olmuş; ihracatın önemli bir bölümünü oluşturmuştur.<sup>102</sup>

Bir çalışmada;<sup>103</sup> imalat sanayindeki büyümenin kaynaklarını, yurt içi talep, ihracat ve ithal ikamesi olarak hesaplamış ve araştırmanın bulgularına göre: 1963-68 döneminde imalat sanayiinde büyümenin %80'ini, yurt içi talep artışı; %3'ünü, ihracat artışı ve %17'sini de, ithalat ikamesi sağlamıştır. Buna karşılık 1968-73 döneminde yurt içi talebin payı %99'a yükselmiş, ihracat artışının katkısı %1'e inerken, ithal ikamesinin katkısı %-1 olmuştur. 1973-76 döneminde de aynı eğilim sürmüştür ve ithal ikamesinin payı %-10'a kadar düşmüştür.

Bir başka araştırma bulguları da;<sup>104</sup> bu eğilimin varlığını desteklemektedir. 1963-68 döneminde iç talep büyümesinin sektörel üretim artışına katkısı %91, ihracat artışının %2, ithal ikamesinin ise %7 düzeyindedir. Bu bulgular da, planlı dönemde ithalat ikamesinin imalat kesiminin büyümesine katkısının ne kadar düşük olduğunu ve büyümenin ana kaynağının yurt içi talep artışı olduğunu ortaya koymaktadır.

<sup>102</sup> Tunca, a.g.e, s. 45.

<sup>103</sup> Tansu Çiller, "Türk Sanayinin Büyümesindeki Kaynaklar" (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İ.Ü.,1976), s. 28.

<sup>104</sup> Korum, a.g.e., s. 190.

Tablo 11. Büyüme Kaynaklarının Alt Kesim  
Gelişmelerine Katkılarındaki Değişme

| ISIC  | İthal İkamesi 65-70 / 70-75<br>% artış | İhracat artışı 65-70 / 70-75<br>% artış | İç Piyasa Gen. 65-70 / 70-75<br>% artış |
|-------|----------------------------------------|-----------------------------------------|-----------------------------------------|
| 20    | -9.86                                  | 6.08                                    | 3.78                                    |
| 21    | -2.80                                  | 0.87                                    | 1.93                                    |
| 22    | -                                      | 0.78                                    | -0.78                                   |
| 23    | -1.76                                  | -3.52                                   | 5.28                                    |
| 24    | -0.12                                  | 14.41                                   | -14.29                                  |
| 25    | -2.19                                  | -2.36                                   | 4.55                                    |
| 26    | 4.65                                   | 0.74                                    | -5.39                                   |
| 27-28 | -3.52                                  | 1.80                                    | 1.72                                    |
| 29    | -0.88                                  | -7.76                                   | 8.64                                    |
| 30    | -15.93                                 | -5.85                                   | 21.78                                   |
| 31    | 2.22                                   | -4.51                                   | 2.29                                    |
| 32    | -1.15                                  | 8.36                                    | -7.21                                   |
| 33    | -1.66                                  | 7.66                                    | -6.00                                   |
| 34    | -13.53                                 | 10.92                                   | 2.61                                    |
| 35    | -10.14                                 | 7.19                                    | 2.95                                    |
| 36    | -40.79                                 | 0.81                                    | 39.97                                   |
| 37    | 55.60                                  | -3.46                                   | -52.14                                  |
| 38    | 9.57                                   | 0.05                                    | -9.62                                   |
| 39    | -14.38                                 | 1.82                                    | 12.56                                   |

Kaynak: Tunca, a.g.e., s. 42.

#### 1.4.2. Yatırımlar

Tablo 12’de görüleceği gibi, planlı kalkınma döneminin başladığı 1963 yılından başlayarak sanayi kesimine yapılan yatırımların yüzdesinde büyük artışlar söz konusudur. Bu durum, sanayileşmeye verilen önemin sonucu olarak yorumlanabilir.<sup>105</sup>

Tablo 12. Toplam Yatırımlar İçinde Sanayi Kesiminin Payı %

| Dönemler                      | Yüzde |
|-------------------------------|-------|
| 1948-1955 (1948 Fiyatlarıyla) | 19.5  |
| 1963-1967 (1965 Fiyatlarıyla) | 31.3  |
| 1968-1972 (1965 Fiyatlarıyla) | 37.7  |
| 1973-1971 (1971 Fiyatlarıyla) | 42.8  |

Kaynak : Han, 1978, a.g.e., s. 88

1963-80 dönemi sabit sermaye yatırımlarının sektörlerarası dağılımına baktığımızda, ithal ikame stratejisine uygun olarak, imalat sanayi yatırımlarının giderek daha fazla pay aldığını görmekteyiz. 1963 ve 1972 yıllarını kapsayan I. ve II. plan dönemlerinde, toplam sabit sermaye yatırımları içerisinde, imalat sanayi yatırımları için hedeflenenin üzerinde yatırım gerçekleşmiştir. Bu başarının kaynağı, yine dünya ticaret hacmindeki genişlemeye ve ödemeler dengesi üzerindeki baskının azalmasına

<sup>105</sup> Han, 1978, a.g.e., s. 85-86.



bağlanabilir. Buna karşın, 1973 petrol krizinin olumsuz etkileri III. plan döneminde de devam etmiştir.<sup>106</sup>

I. Planda, yatırımların sektörler arası dağılımında ağırlık, birinci derecede inşaat (konut), ikinci derecede tarım ve üçüncü derecede imalat sanayiine verilmişken, II. Planda sanayinin itici gücü olmasını sağlamak için ağırlık, birinci derecede imalat sanayiine verilmiş ve hedef buna göre saptanmıştır. III. Planda da bu durum değişmemiş sırasıyla, imalat sanayi, inşaat ve tarımın yerini alan ulaşım ağırlıklı sektörler olmuştur. Gerçekleşmeler de, hedeflere paralel bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler yanında, eğitim ve sağlık sektörüne yönelik sabit sermaye yatırımlarındaki gerilemeler oldukça düşündürücüdür. Yatırımların kapasite genişlemesinin ve yüksek kapasite kullanım oranları için, yüksek derecede yaratıcı ve nitelikli işgücünün, bir ön koşul olduğu ve bunun da ihracatın genişlemesini olanaklı kıldığı düşünülürse, bu çelişkili durumun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 13'e baktığımızda, 1970 yılında, kamu kesimine oranla, özel kesimin imalat sanayiine yönelik sabit sermaye yatırımlarının daha fazla olduğu görülmektedir ancak 1980 yılına doğru, bu dengenin değiştiği kamu kesimi payının giderek arttığı, özel kesim yatırımlarının azaldığı, gözlenmektedir. 1980 yılında yatırım mallarına yönelik özel sektör payının, kamu kesiminden fazla olması düşündürücüdür. Geçen 10 yıllık dönem süresince özel kesimin yatırım malları sanayinde gerçekleştirdiği yatırım miktarına, kamu kesimi ulaşamamıştır.

Tablo 13. İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon TL.1963=100)

| Yıllar | İndeks/100 | Toplam Yatırımlar | İmalat Sn. Yatırımları | Kamu Kesimi Yatırımları | Özel Kesim Yatırımları | Top. Yat.İm. Sn. Yat. Payı |
|--------|------------|-------------------|------------------------|-------------------------|------------------------|----------------------------|
| 1963   | 1.000      | 9663.90           | 2305.00                | 485.00                  | 1820.00                | 0.24                       |
| 1967   | 1.296      | 13004.48          | 2649.69                | 1003.09                 | 1646.60                | 0.21                       |
| 1972   | 2.137      | 18985.82          | 5922.79                | 2774.45                 | 3148.34                | 0.31                       |
| 1973   | 2.436      | 21927.75          | 6389.98                | 2449.10                 | 3940.89                | 0.29                       |
| 1974   | 3.018      | 24176.61          | 7322.12                | 2535.12                 | 4786.94                | 0.30                       |
| 1975   | 3.658      | 29169.76          | 8820.39                | 4108.80                 | 4711.59                | 0.30                       |
| 1976   | 4.296      | 33977.19          | 8877.56                | 4055.17                 | 4822.39                | 0.26                       |
| 1977   | 5.413      | 36897.10          | 9145.39                | 4440.05                 | 4705.34                | 0.25                       |
| 1978   | 8.763      | 29791.28          | 7046.67                | 3183.84                 | 3862.83                | 0.24                       |
| 1979   | 14.331     | 28955.48          | 7609.45                | 4325.31                 | 3284.14                | 0.26                       |
| 1980   | 27.841     | 30944.87          | 8372.15                | 5016.49                 | 3355.66                | 0.27                       |
| 1981   | 38.312     | 32650.53          | 8540.64                | 4835.27                 | 3705.37                | 0.26                       |

Kaynak; D.P.T., Yıllık Programlar ve IV.B.Y.K.P.s.124.

<sup>106</sup> Şahinkaya, a.g.e., s. 110.

Söz konusu dönemde sanayinin gelişiminde en önemli faktörü, imalat sanayinin gelişmesi yaratmıştır. Bu nedenle imalat sanayi alt sektöründe geliştirilen yatırımları incelemek sanayinin gelişimi hakkında en önemli ipuçlarını verecektir. Tablo 14'de, imalat sanayinin alt sektörlerinde, planlı dönemler boyunca gerçekleştirilen yatırımların dağılımı görülmektedir.

Plan döneminde ara mallarına yapılan yatırımların, diğer sektörlerle oranla yüksek olduğu (%60) görülmektedir. II. Plan döneminde artan yatırım özendirmeleri ve hedeflenen imalat sanayi öncelikli gelişim, III. Plan döneminde etkisini göstermiş; ancak tüketim malları sanayinde yurt içi talep baskısının etkisiyle yatırım artışları yaşanırken, diğer alt sektörlerde ise çok büyük bir değişme yaşanmamıştır. IV. Plan dönemine baktığımızda, ara malları sanayinde büyük yatırım artışlarının olduğunu görüyoruz. Ancak yatırım malları sanayinde gerçekleşen yatırımlar daha az oranlı bir artış gösterirken, tüketim malları sanayinde gerçekleşen yatırım oranı oldukça yüksektir.

Tablo 14. İmalat Sn. Alt Sektörleri Kalemlerinde Yatırımlar (1971 Fiyatlarıyla Milyon TL.)

| Alt Sektörler         | I. Plan<br>Dönem (I) | II. Plan<br>Dönemi (II) | III. Plan<br>Dönemi | %<br>Dağılım |
|-----------------------|----------------------|-------------------------|---------------------|--------------|
| TÜKETİM MALLARI       | 5257                 | 7093                    | 14520               | 16.56        |
| Gıda                  | 1797                 | 2761                    | 4870                | 5.55         |
| İçki                  | 309                  | 631                     | 500                 | 0.57         |
| Tütün                 | 279                  | 200                     | 400                 | 0.46         |
| Dokuma ve Giyim       | 2872                 | 3501                    | 8750                | 9.98         |
| ARA MALLARI           | 10614                | 27690                   | 53880               | 61.43        |
| Orman Ürünleri        | 261                  | 733                     | 1250                | 1.42         |
| Kağıt                 | 443                  | 2690                    | 4250                | 4.85         |
| Basım                 | 358                  | 419                     | 350                 | 0.40         |
| Deri ve Kösele        | 93                   | 119                     | 700                 | 0.80         |
| Lastik                | 710                  | 257                     | 700                 | 0.80         |
| Plastik               | 153                  | 399                     | 400                 | 0.46         |
| Kimya                 | 2428                 | 6419                    | 3850                | 4.39         |
| Petro-Kimya           | -(1)                 | -(1)                    | 4650                | 5.30         |
| Petrol Ürünleri       | -(2)                 | 3476                    | 6750                | 7.70         |
| Gübre                 | (1)                  | (1)                     | 4670                | 5.32         |
| Çimento               | 1054                 | 2125                    | 2060                | 2.35         |
| Cam,Seramik           | 1077                 | 1421                    | 650-270             | 0.74-0.31    |
| Demir Çelik           | -                    | 5684                    | 15400               | 17.55        |
| Demirdışı Metaller    | 4337                 | 3948                    | 7450                | 8.49         |
| YATIRIM MALLARI       | 2593                 | 5831                    | 19300               | 22.01        |
| Madeni Eşya           | 975                  | 1161                    | 4100                | 4.67         |
| Makine İmalat         | 329                  | 1587                    | 6700                | 7.65         |
| Tarım Alet ve Mak.    | 100                  | 307                     | 1550                | 1.77         |
| Elektronik Mak.       | 457                  | 563                     | 1550                | 1.77         |
| Elektronik            | -                    | 147                     | 1500                | 1.77         |
| Karayolu Taşıtları    | -                    | -                       | 1080                | 1.23         |
| Demiryolu Taşıtları   | 602                  | 183                     | 300                 | 0.34         |
| Gemi İnşaat           | -                    | -                       | 1020                | 1.16         |
| Uçak Bakımı Küçük Sn. | 130                  | 223                     | 1500                | 1.71         |
| TOPLAM İM. SN.        | 18764                | 40617                   | 87700               | 100.00       |

Kaynak: D.P.T., III.B.Y.K.P., s. 294.

### 1.4.3. Dış Ticaret

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile, sanayi ve büyüme hızını arttırmak yanında, döviz tasarrufu sağlamak ve ithalatı azaltmak yoluyla dış ödemeler açığını kapatmak hedef alınmıştı. Bu amaca ulaşılammış; tersine sonuç, dışa bağımlılığı arttırıcı yönde olmuştur.<sup>107</sup>

Kurulan yeni sanayi kolları için yatırım malı ithalatı gerektiği gibi, bu sanayi kolları kuruluşlarının ilk aşamalarında, temel olarak montaj sanayi niteliğinde oldukları ve yüksek oranda ithal girdi ile çalıştıkları için, yatırım malları yanında girdi ithalatı da artmıştır. Sonuçta, ithalat hızla yükselirken, ihracat artışı geri kalmış, dış ödeme açıkları giderek büyümüştür. Bu durum ihracatı özendirme önlemleri ile düzeltilmek istenmişse de, bu önlemlerin etkinliği sınırlı olduğundan, ihracat artışları geri kalmaya devam etmiştir. Sonuçta, 1958 devalüasyonu yaşanmıştır. 1965 yılından sonra montaj sanayi kollarında denetim uygulayarak her yıl yerli girdi imalatı ve yerli imalat oranı yükseltilmiştir. Böylece, 70 'li yılların sonlarına doğru birçok montaj imalat sanayi kolu % 100 veya buna yakın yerli imalat oranına ulaşarak montaj sanayi kapsamının dışına çıkmıştır; ancak bu gelişmeler ithalat artışının yavaşlamasını ve ödemeler açığının azalmasını sağlamamıştır. Bunun nedeni, alt sektörlerdeki yerli imalat oranının yükselmesine karşın, sınai üretimdeki büyük artışlar girdi ithalatı talebini yükseltmiş aynı zamanda yüksek yatırım oranı da yatırım malı ithalatının yükselmesine neden olmuştur.<sup>108</sup>

1970 devalüasyonu, ihracat üzerinde olumlu etkiler yaratmış ve işçi döviz rezervlerinde artış kaydedilmiştir. 1973'de baş gösteren petrol krizi ve petrol fiyatlarının artışı daha öncede belirttiğimiz gibi, temel sanayi malları ve ara malları dünya fiyatlarını önemli ölçüde yükseltmiştir. Bunun sonucu ithalatımız büyük ölçüde artmış dolayısıyla ödemeler açığı hızla yükselmiştir. Bu açık, var olan ve işçi döviz transferlerinden birikmiş, döviz rezervleri ve daha sonra kısa vadeli dış borçlanma (özellikle dövize çevrilebilir mevduat ) ile karşılanmıştır.<sup>109</sup>

Türkiye'nin içinde bulunduğu döviz darboğazı ithalat ve ihracatını serbest piyasalardan ikili antlaşmalı piyasalara döndürmüştür. Tüm bu etkenler, dış ticaret hadlerinin aleyhe gelişmesini hızlandırmıştır. Kısa vadeli dış borçların, toplam dış

<sup>107</sup> Şahin, a.g.e., s. 189.

<sup>108</sup> Ahmet Kılıçbay, *Türkiye Ekonomisi*, (Ankara: İş Bankası Kültür Yay. No.263, 1985), s. 245.

<sup>109</sup> Çelebi, a.g.e., s. 60.

borçlara oranı 1975’de %24,2 iken 1977’de %57,9’a, 1978’de %52’ye ulaşmıştır.<sup>110</sup> Ayrıca, aynı tarihlerde, ithal ikameci sanayileşme stratejisi ise en son noktalara ulaştırılmış ve çoğu verimsiz ve karsız; ithal ikame niteliğinde olan ağır sanayi dallarının kurulmasına ve genişletilmesine yol açılmıştır.

#### 1.4.3.1. İhracat

1963-1980 döneminde ithalat artışlarına paralel olarak, ihracatın arttırılmamasının önemli bir nedeni, ihracatın yapısıdır. İhracatın yaklaşık %50’sini sanayi bitkileri, meyveler ve metalik olmayan taşocakçılığı ürünleri oluşturmaktadır ve bu dönemde ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi sağlanamamıştır.<sup>111</sup>

Tablo 15’den de izlenebileceği gibi Türkiye ihracatında, ele alınan dönem içinde en önemli ihracat kesimi, gıda maddeleri, canlı hayvan ve son dönemlerde dokuma olmuştur. Türkiye ekonomisinde içki ve tütün, bunlardan sonra gelen en önemli ihracat kesimidir. Mineral yakıtlar, hayvansal ve bitkisel yağlar, kimyasal maddeler ile makine ve ulaşım araçları ihracatı, dönem boyunca genel ihracat içinde önemli bir yer tutmamıştır. Türkiye’de 1967-1977 yılları arasında ihracat, en hızlı şekilde çeşitli hazır eşyalarda artmış, buna en yakın sektör makine ve ulaşım araçları olmuştur. Kimyasal maddelerle ile ilkel maddelere göre işlenmiş ürünler ihracatı da, incelenen 11 yıllık dönemde önemli sayılabilecek artışlar göstermiştir. İkel ürünler arasında bulunan hayvansal ve bitkisel yağlar, 1967-1977 döneminde işlenmiş ürünler ihracatındaki gelişmeye en yakın durumda olan ihracat kesimi olmuştur. Gıda ve canlı hayvan, içki ve tütün, yenilmeyen hammaddeler, mineral yakıtlar ve makine yağlarındaki ihracat gelişmeleri, diğer ihracat kesimlerindeki gelişme ile karşılaştırıldığında oldukça yetersizdir.

Sonuç olarak, İmalat sanayinin ihracat performansı uzun dönemde ele alındığında başlangıç yılı sayılabilecek 1963 yılıyla 1979 yılı arasında önemli bir artış sağlanamadığı görülmektedir. Uygulanan aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası, 1976 yılından sonra, ihracat performansının olumsuz yönde gelişmesine neden olmuştur.

<sup>110</sup> Şahin, age., s. 186.

<sup>111</sup> Bela Balassa, “Türkiye Ekonomi Politikaları ve Döviz Kuru”, *Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası*, (İstanbul: Mepan Yayınları, 1980), s. 269.

1979 artışı ise, Orta Doğu Ülkeleriyle gerçekleştirilen petrol ağırlıklı dış ticaret ilişkilerinin sonucudur.<sup>112</sup>

Yurt içi enflasyondaki artışlar nedeni ile, döviz kurundaki aşırı değerlenme artmış, alınan önlemler ve özendirmelere karşın devam etmiştir. Diğer yandan ülke içi ve dışındaki enflasyon, girdi maliyetlerini ve dolayısıyla ihracat mallarının maliyetlerini arttırmıştır. Gerek maliyet artışı ve gerekse reel efektif kurlardaki düşüş, ihracatı, özendirici olmaktan çıkarmış ve ilgili üretim dallarını iç pazara yöneltmiştir.<sup>113</sup>

Tablo 15. Planlı Dönemde Sektörlere Göre Yıllık İhracat Değerleri (%) 1963-1977

| Yıllar          | 1963  | 1964  | 1965  | 1966  | 1967  | 1968  | 1969  | 1970  | 1971  | 1972  | 1973  | 1974  | 1975  | 1976  | 1977  |
|-----------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| Genel İhracat   | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 |
| Tar.ve Hayv.Ü   | 79.4  | 77.8  | 77.8  | 79.2  | 81.6  | 81.5  | 75.0  | 75.2  | 72.7  | 68.6  | 63.2  | 55.6  | 56.6  | 64.0  | -60.  |
| Sanayi          | 17.6  | 18.5  | 17.7  | 16.1  | 14.4  | 13.3  | 18.5  | 17.2  | 21.4  | 25.0  | 31.6  | 37.1  | 35.09 | 30.4  | 32.   |
| Mad. Taş O.     | 3.0   | 3.7   | 4.5   | 4.7   | 4.0   | 5.2   | 6.9   | 7.6   | 5.9   | 5.7   | 4.2   | 5.7   | 7.5   | 5.6   | 7.2   |
| Tar.ve Hayv.    | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     |
| Hububat         | 2.2   | 2.5   | 2.4   | 2.3   | 1.3   | 1.6   | 1.3   | 1.7   | 2.0   | 4.1   | 49    | 1.7   | 2.0   | 3.6   | 6.5   |
| Mey. Sebze      | 23.7  | 21.0  | 22.8  | 20.0  | 25.3  | 25.5  | 30.1  | 23.4  | 21.5  | 22.3  | 19.7  | 19.1  | 19.7  | 19.1  | 25.   |
| Sn. Bit.        | 41.5  | 45.6  | 43.4  | 50.2  | 49.0  | 48.4  | 38.0  | 44.4  | 43.2  | 38.2  | 34.7  | 30.1  | 31.1  | 37.4  | 24.   |
| Hayv.           | 11.3  | 8.0   | 8.5   | 6.0   | 4.9   | 5.2   | 5.0   | 4.6   | 4.6   | 3.1   | 3.1   | 3.7   | 2.9   | 3.2   | -2.   |
| Su Ürünleri     | 0.8   | 0.8   | 1.1   | 1.1   | 1.1   | 0.9   | 1.1   | 1.1   | 1.2   | 1.0   | 0.8   | 1.0   | 0.9   | 0.6   | 0.7   |
| Sanayi          | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     | -     |
| Gıda İçki       | 11.6  | 11.3  | 10.1  | 7.8   | 9.1   | 6.4   | 10.2  | 7.0   | 7.8   | 9.9   | 11.3  | 8.5   | 8.3   | 4.4   | 7.2   |
| Dokuma          | 0.8   | 1.1   | 1.0   | 0.6   | 0.6   | 1.6   | 3.0   | 4.4   | 5.5   | 6.2   | 8.0   | 9.6   | 9.5   | 13.9  | 15.   |
| Deri-Kös.       | 0     | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0     | 0.1   | 0.2   | 0.8   | 1.6   | 2.4   | 3.4   | 4.8   | 4.6   | 3.1   | 3.    |
| Kimya           | 0.4   | 0.5   | 0.4   | 0.4   | 0.5   | 0.7   | 1.2   | 1.5   | 1.4   | 1.3   | 1.5   | 2.4   | 2.7   | 2.4   | 2.    |
| Petrol Ürünleri | 2.5   | 2.1   | 1.2   | 0.9   | 0.1   | 0.3   | 0.5   | 0.1   | 0.4   | 2.5   | 3.7   | 5.6   | 2.6   | 0.8   | 0     |
| Demirdışı Met   | 1.7   | 2.9   | 4.1   | 5.1   | 3.5   | 3.4   | 1.7   | 1.9   | 0.4   | 1.3   | 1.7   | 2.5   | 0.9   | 0.9   | 1.    |
| Mad. Eş Mak     | 0     | 0     | 0     | 0     | 0     | 0     | 0.2   | 0.3   | 0.4   | 0.5   | 0.7   | 1.1   | 1.0   | 0.8   | 0.8   |
| Çimento         | 0     | 0     | 0     | 0     | 0     | 0     | 0     | 0.5   | 1.3   | 1.7   | 1.1   | 0.5   | 1.7   | 0.8   | 0.5   |
| Orman Ür Sn     | 0.4   | 0.2   | 0.3   | 0.4   | 0.3   | 0.3   | 0.4   | 0.5   | 0.7   | 0.6   | 0.6   | 1.4   | 0.6   | 0.3   | 0.2   |

Kaynak: Karluk, 1981, a.g.e., s.303.

#### 1.4.3.2. İthalat

Tablo 16'da, 1963-1980 yılları boyunca ithalatımızın, tüketim malları, ara malı ve yatırım malları gruplarına göre gelişimi izlenmektedir. Görüldüğü gibi, toplam ithalatımız içinde 1968, 1972 ve 1973 yılları dışında en büyük pay bütün yıllar boyunca ara malı sanayine aittir. Yatırım malları sanayi ithalatı, ara malları sanayinden sonra ikinci sırayı almaktadır. 1963'de yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı %45.8, hammadde ve ara mallarının payı %48.8 iken bu paylar, 1980'de sıra ile %20 ve %77.9 olmuştur. Uygulanan liberasyon listeleriyle gerçekleştirilen tam korumanın etkinliği bu

<sup>112</sup> Şenses, a.g.e., s. 62.

<sup>113</sup> Okan Aktan ve Tercan Baysan, "Türk Ekonomisi'nin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu: Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C.12: 49-107. S.1-2. (1985), s. 60

sonucu ortaya çıkarmıştır. Bu dönem içinde, tüketim malları ithalat payı giderek düşmüş 1963’de %5.4 iken 1980’de %2.1 olmuştur. 1963 yılında bu sektörün diğerlerine oranla bu kadar küçük pay almasının nedeni, daha önce de belirttiğimiz gibi, planlı dönem öncesi ekonomide İ.İ.D.S.S.’nin birinci aşamanın tamamlanmış olmasıdır. “Yatırımlar” konusunda incelediğimiz gibi, ara malları sanayiye yönelik yatırımların en fazla olması yanında yine bu sektörde ithalatın en fazla gerçekleşmiş olması düşündürücüdür.<sup>114</sup>

İthalat hacminin ekonomideki göreceli öneminin göstergesi olan İthalat oranı (İthalat / G.S.M.H.) 1963-1973 döneminde istikrarlı bir eğilim izlemiştir. İthalat oranı, bu dönemde % 9, ihracat oranı (İhracat / G.S.M.H.) ise ithalat oranına paralel olup, 1963-73 döneminde % 5 civarındadır. 1974-1977 yılları arasında ithalat oranı önceki yıllardaki % 9’luk seviyesinin üstünde % 12 olarak gerçekleşirken, 1978 ve 1979’da bu oran yeniden % 8’lere düşmüş, ihracat oranı ise 1963-1973 yıllarındaki % 5’lik gelişimini 1980’e kadar sürdürmüştür.<sup>115</sup>

Tablo 16. İthalatımızın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1963-1980)

| YILLAR | TOP. İTH. | TÜKETİM MALLARI |     | ARA MALLARI |      | YATIRIM MALLARI |       |
|--------|-----------|-----------------|-----|-------------|------|-----------------|-------|
|        |           | \$              | (%) | \$          | (%)  | \$              | (%)   |
| 1963   | 688       | 37              | 5.4 | 336         | 48.8 | 315             | 45.8  |
| 1964   | 537       | 26              | 4.8 | 266         | 49.5 | 245             | 45.6  |
| 1965   | 572       | 25              | 4.4 | 306         | 53.5 | 241             | 42.1  |
| 1966   | 718       | 36              | 5.0 | 341         | 47.5 | 341             | 47.5  |
| 1967   | 685       | 34              | 5.0 | 328         | 47.9 | 324             | 47.3  |
| 1968   | 764       | 36              | 4.7 | 361         | 47.3 | 367             | 48.0  |
| 1969   | 801       | 55              | 6.9 | 395         | 49.3 | 351             | 43.8  |
| 1970   | 948       | 47              | 5.0 | 455         | 48.0 | 446             | 47.0  |
| 1971   | 1171      | 59              | 5.0 | 601         | 51.3 | 511             | 43.6  |
| 1972   | 1563      | 73              | 4.7 | 707         | 45.2 | 783             | 50.1  |
| 1973   | 2086      | 90              | 4.3 | 993         | 47.6 | 1003            | 48.1  |
| 1974   | 3778      | 157             | 4.2 | 2332        | 61.7 | 1289            | 34.1  |
| 1975   | 4739      | 203             | 4.3 | 2575        | 54.3 | 1961            | 41.4  |
| 1976   | 5129      | 156             | 3.0 | 2733        | 53.3 | 2239            | 43.7  |
| 1977   | 5796      | 178             | 3.1 | 3363        | 58.0 | 2255            | 38.9  |
| 1978   | 4599      | 133             | 2.9 | 2876        | 62.5 | 1590            | 34.6  |
| 1979   | 5069      | 96              | 1.9 | 3376        | 66.6 | 1597            | 31.5  |
| 1980   | 7909      | 170             | 2.1 | 6158        | 77.9 | 1581            | 20.0S |

Kaynak: D.İ.E., İstatistik Göstergeler, 1923-1991, s.287.

#### 1.4.3.3. İthalata Bağımlılık

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulaması sonucunda, arzulanan döviz tasarrufu sağlamak amacının gerçekleşmediği ve ekonomide ithalata olan bağımlılığın daha da arttığına, önceki açıklamalarımızda yer vermiştik. İmalat sanayinin

<sup>114</sup> Kılıçbay, a.g.e., s. 245.

<sup>115</sup> Kazgan, 1985, a.g.e., s. 28.

ithalat yapısı ve girdi yönünden ithalata bağımlılığını Tablo 17 ve Tablo 18'den inceleyebiliriz. Tablo 17'da sektör için M/U (İthalat /toplam ara girdiler) değerlerini verilmekte, Tablo 18'de ise, imalat sanayi alt sektörlerinde girdi kullanımındaki gelişmeler izlenmektedir.

İthal girdilerin ara girdi kullanımındaki yerinin en çok arttığı sektörler, lastik plastik, kimya demir-çelik, demir-dışı metaller ve taşıt araçları dışında kalan yatırım malı sektörleridir. Bu sektörler, ithal ikamesi çabalarının yoğunlaştırıldığı, yabancı sermaye katılımlı şirketlerin sektör cirosu içindeki göreceli öneminin olduğu sektörlerdir.<sup>116</sup>

Kepenek'in çalışmasında 1963-72 döneminde, elektrik makineleri, gıda, lastik-plastik ve kimya sektörlerinde girdi talebinin arttığını, içki-tütün, madeni eşya, makine, kağıt-basım, temel metaller ve dokuma-giyim sektörlerinde ise girdi talebinin azaldığı sonucuna varılmıştır. Birinci gruptaki sektörlerde teknolojik gelişim girdi kullanımını artırıcı özellik göstermekte, ikinci gruptakilerde ise girdi tasarrufuna yol açmaktadır.<sup>117</sup>

1968'den 1973'e ithalat vergisi oranı düştüğü için, ithal girdisini üretimde kullanan sanayici açısından ters yönde bir gelişim olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ara girdiler içinde ithal girdilerinin kullanımı 1968'den 1973'e genellikle artış göstermiştir. Bu artış ara ve yatırım malları üreten sektörlerde daha belirgindir. Bu değişim teknolojik ilerlemenin bir göstergesi olabileceği gibi, yanlış sanayi politikalarının ve yabancı sermayenin yoğun olduğu şirketlerin üretim politikalarının bir sonucu da olabilir.<sup>118</sup>

Tablo 17. Üretim Yapısında İthal Girdileri (C.İ.F)

| Sektörler       | (M/U) 1968 | (M/U) 1973 |
|-----------------|------------|------------|
| Tarım           | 0.0371     | 0.0650     |
| Madencilik      | 0.0586     | 0.0266     |
| İmalat Sanayi   | 0.1019     | 0.1401     |
| Tüketim Malları | 0.0333     | 0.0250     |
| Ara Malları     | 0.1658     | 0.2317     |
| Yatırım Malları | 0.1885     | 0.2808     |
| Enerji          | 0.0602     | 0.0041     |
| İnşaat          | 0.0285     | 0.0571     |
| Ulaştırma       | 0.0301     | 0.0077     |
| Konut Sahipliği | 0.0122     | -          |
| Diğer Hizmetler | 0.0322     | 0.0159     |
| Toplam          | 0.0691     | 0.1038     |

Kaynak: Korum, a.g.e., s.79.

<sup>116</sup> Korum, a.g.e., s. 80.

<sup>117</sup> Kepenek, 1977, a.g.e., s. 151.

<sup>118</sup> Korum, a.g.e., s. 80.

Tablo 18. Alt Sektörlerde İthal (C.İ.F.) Girdilerinin  
Toplam Ara Girdi Kullanımı İçindeki Yeri.

| Alt Sektörler            | (M/U) 1968 | (M/U) 1973 |
|--------------------------|------------|------------|
| Şeker                    | 0.0046     | 0.0028     |
| Tütün                    | 0.0098     | 0.0096     |
| Alkollü İçkiler          | 0.0142     | 0.0948     |
| Gıda                     | 0.0073     | 0.0139     |
| Dokuma-Giyim             | 0.0839     | 0.0422     |
| Ağaç Mobilya             | 0.0271     | 0.0241     |
| Kağıt-Matbaacılık        | 0.1836     | 0.0848     |
| Deri                     | 0.0401     | 0.0625     |
| Lastik-Plastik           | 0.1958     | 0.3133     |
| Kimya                    | 0.3384     | 0.4883     |
| Suni Gübre               | 0.2344     | 0.2376     |
| Petrol Ürünleri          | 0.3343     | 0.4687     |
| A metaller               | 0.0888     | 0.0946     |
| Çimento                  | 0.0469     | 0.0011     |
| Demir-Çelik              | 0.1089     | 0.1851     |
| Demirdışı Metaller       | 0.1284     | 0.2099     |
| Madeni Eşya              | 0.0919     | 0.2256     |
| Makine İmalat            | 0.2038     | 0.3655     |
| Elektrik Mak. Elektronik | 0.2136     | 0.3458     |
| Taşıt Araçları           | 0.2923     | 0.2243     |

Kaynak: Korum, a.g.e., s.79

#### 1.4.4. İstihdam

Türk sanayinin nasıl bir gelişme ve yapısal değişme içinde olduğunu görebilmek için ele alınacak göstergelerden biri de, sanayinin ve özellikle imalat sanayinin toplam çalışan nüfusun ne kadarına iş sağladığıdır. Sanayide çalışan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun, toplam nüfusa oranı 1970 sayımlarına göre %9,75'e ulaşmıştır. İmalat sanayinde çalışan nüfusun, toplam sanayi nüfus içindeki payı %90.96, toplam çalışan nüfusa oranı ise %8.87'dir. Buna göre, imalat sanayinde çalışanların sayısı (İnşaat kesimi dahil) bir milyon iki yüz binden fazladır.<sup>119</sup>

İşgücü arzındaki hızlı artışlar yanında, imalat sanayinin istihdama katkısı, bu sektörde gözlenen üretim artışlarına karşı çok sınırlı boyutlarda gerçekleşmiştir. 1960-1980 döneminde ekonomide çalışan nüfus 13 milyondan 18.5 milyona yükselirken, imalat sanayinde ücretle çalışanlar ortalaması 1963'de dört yüz binden, 1980'de yalnızca 1 milyona ulaşmıştır. İmalat sanayi içindeki çeşitli kesimlerin bu artışa katkıları önemli farklılıklar göstermiştir. 1963-1980 döneminde sağlanan toplam istihdam (çalışanlar yıllık ortalaması) artışları içinde, küçük imalat sanayi ve kamu kesiminin payları sırasıyla, %22.6'ya ve %24.1'e ulaşmıştır. Büyük imalat sanayinin alt sektörleri için yapılan hesaplamalar ise, bu dönemde sağlanan toplam istihdam

<sup>119</sup> Han, 1978, a.g.e., s.89



artışlarının yarısının yalnızca dört sektör; gıda (%14.8), dokuma (%14.1), metal ana sanayi, (%12.7) ve makine (%8.5) tarafından sağlandığını göstermektedir.<sup>120</sup>

Tablo 19. İmalat Sanayinin Üretim ve İstihdam Yapısı (% Pay)

| SEKTÖRLER                 | KATMA DEĞER |       |       | İSTİHDAM |       |       |
|---------------------------|-------------|-------|-------|----------|-------|-------|
|                           | 1970        | 1980  | 1988  | 1970     | 1980  | 1988  |
| Gıda-içki                 | 16.9        | 15.7  | 15.3  | 17.4     | 17.1  | 14.9  |
| Tütün işleme              | 10.1        | 4.8   | 7.1   | 6.9      | 6.6   | 3.6   |
| Dokuma ve Giyim           | 14.9        | 17.8  | 15.5  | 26.9     | 22.7  | 26.9  |
| TÜKETİM MALI SN.          | 41.9        | 38.3  | 37.9  | 51.2     | 46.4  | 45.4  |
| Orman Ürünleri ve Mob.    | 1.3         | 1.4   | 1.3   | 2.3      | 2.2   | 2.1   |
| Kağıt ve Kağıt Ürünleri   | 2.8         | 2.1   | 2.1   | 2.4      | 2.3   | 2.4   |
| Basım ve Yayımlar         | 2.1         | 1.1   | 1.5   | 2.1      | 1.3   | 1.4   |
| Kürk ve Deri Ürünleri     | 0.3         | 0.2   | 0.3   | 0.6      | 0.5   | 0.5   |
| Kimya                     | 5.7         | 8.5   | 9.9   | 6.1      | 5.5   | 5.8   |
| Petrol ve Kömür Ürünleri  | 15.9        | 13.5  | 9.8   | 0.5      | 1.3   | 1.2   |
| Kauçuk Ürünleri           | 1.8         | 2.5   | 2.1   | 1.6      | 2.7   | 2.6   |
| Taş ve Toprağa Dayalı Ür. | 4.9         | 6.1   | 6.2   | 7.3      | 7.4   | 8.1   |
| Metal İşleme              | 10.1        | 8.8   | 8.4   | 6.2      | 9.3   | 8.2   |
| ARA MALI SANAYİ           | 44.9        | 44.2  | 41.6  | 29.1     | 32.5  | 32.3  |
| Madeni Eşya               | 4.2         | 3.3   | 4.1   | 4.7      | 4.6   | 5.1   |
| Makine İmalat             | 4.1         | 4.6   | 5.1   | 5.9      | 6.1   | 6.2   |
| Elektrik Makinaları       | 1.4         | 4.3   | 5.1   | 2.1      | 3.7   | 4.3   |
| Taşıt Araç ve Gereçleri   | 3.1         | 5.1   | 5.7   | 6.4      | 6.1   | 5.9   |
| Diğer İmalat Sn.          | 0.4         | 0.3   | 0.5   | 0.6      | 0.6   | 0.8   |
| YATIRIM MALI SN.          | 13.2        | 17.6  | 20.5  | 19.7     | 21.1  | 22.3  |
| TOPLAM                    | 100.0       | 100.0 | 100.0 | 100.0    | 100.0 | 100.0 |

Kaynak; Eser, a.g.e., s.118.

Tablo 19'da görüldüğü gibi, 1970 ve 1980 yılları arasında tüketim malları sanayiinde yaratılan, katma değer ve istihdamda azalış olmuştur. Bu dönemde ara malları sanayiinde katma değer pek fazla bir değişiklik göstermemiş az oranda bir azalış meydana gelmiş; ancak istihdam artmıştır. Yatırım malları sanayiinde de, gerek istihdam da gerekse katma değerde artışlar meydana gelmiştir. Katma değerdeki kısmi artışlara karşın, diğer ülkelerle yapılmış karşılaştırmalar imalat sanayimizde verimliliğin düşük olduğunu ortaya koymaktadır.<sup>121</sup>

1980 öncesi dönemi için imalat sanayi alt sektörlerinde meydana gelen artışlarda, daha nitelikli emek kullanımının ve işletmelerin daha iyi yönetimlerinin kuşkusuz önemli payları olabilir; ancak daha da önemlisi, bütün bu kesimlerde giderek sermaye yoğunluğunun artış göstermesidir. Bu ise, imalat sanayiinde giderek daha sermaye yoğun teknoloji ile üretim yapılması anlamına gelmektedir.

<sup>120</sup> Şenses, a.g.e., s. 78

<sup>121</sup> Aynı, s. 92.

Aşırı değerlenmiş kur ve düşük faiz politikaları yanında artan reel ücretlerin, sermayenin göreceli fiyatında yapay bir ucuzlama yaratarak sermaye-yoğun teknolojileri seçimini özendirdiği ileri sürülmektedir.<sup>122</sup>

İmalat sanayinin üretim yapısının ithal ikamesinin ileri aşamasının sektör öncelikleri doğrultusunda gelişmesi de, sermaye yoğunluğunun artmasına yol açan bir faktör olarak değerlendirilmektedir.<sup>123</sup>

Daha fazla sermaye daha yeni teknoloji kullanılarak sağlanan emek verimliliği artışlarının, maliyetleri düşürme yönünde olumlu katkısı olurken, yaratılan istihdam hacmi açısından etkisi olumsuz olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz araştırma sonuçlarına göre, daha sermaye-yoğun teknoloji ve emek verimliliğindeki artışlar nedeni ile, potansiyel istihdam hacminde önemli kayıplar doğmuştur. Genel olarak, tüm kesimlerde, sermaye yoğunluğu artarken, ithal ikamesinin en fazla ağırlık taşıdığı kesimlerde diğerlerine oranla, daha da fazla sermaye-yoğun teknoloji kullanılmaktadır. Bu yöndeki eğilim ithal ikamesinin ağırlıklı olduğu kesimlerin, teoride gelişmiş ülkelerdeki teknolojiyi kopya ettikleri iddiası ile açıklanmaktadır.<sup>124</sup>

## 2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ UYGULAMASI VE İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ

### 2.1. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞMEYE YÖNELİŞ NEDENLERİ

İ.İ.D.S.S.'ni uygulayarak dış açığı kapatıp, döviz tasarrufu sağlamayı hedefleyen Türkiye ekonomisi, ithal ikameci sanayileşmede aşırı ölçülere varmıştır; ancak ihracat sanayinin geliştirilmesi ihmal edilmiştir. I. Kısımda belirttiğimiz gibi, dış ödemeler dengesi açısından alınan sonuç, istenenin tersine olumsuz olmuştur. Bu durum ekonominin büyümesinde duraklamalara ve yüksek oranlı enflasyona neden olmuştur. Sonuçta, çok ciddi bir döviz darboğazı, dış ödemeler krizi ve enflasyonla karşı karşıya kalınmıştır. Geleneksel ithal ikameci stratejide 1980 yılına gelindiğinde iki seçenekle

<sup>122</sup> Kruger, a.g.e., s. 234.

<sup>123</sup> Bela Balassa, "The Newly Industrialising Countries in the World Economy" Pergamon Press (Newyork, 1982), s. 145.

<sup>124</sup> Tunca, a.g.e., s. 95-102.

karşılaşılmıştır. Birincisi, ara ve özellikle yatırım mallarının yerli üretimini gerçekleştirmek; ikincisi, bu tür gerçekleşmeyi en azından bir süre bir yana bırakmak. 1980 sonrası dönemde ikinci yaklaşım yönünde yol alınmıştır.<sup>125</sup>

24 Ocak 1980 kararları, Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Bu uygulama temelde iç piyasada istikrarı ve dış ödemelerde dengeyi amaçlıyordu. Bu amaçlara ulaşmak için ise hükümetin seçtiği yol, iç piyasayı olabildiğince serbest bırakmak, fiyat kontrollerini kaldırmak, dış ticareti liberalleştirmek ve özellikle büyük oranlı devalüasyonlar yapmak olmuştur.<sup>126</sup>

Strateji değişikliğine yol açan bir başka neden de, ülkede giderek gelişen sanayi kesiminin dışa açılma isteğidir. Ekonomideki varolan tıkanıklık yalnızca sanayicileri değil tüm toplumsal kesimleri etkilemiş, politika değişikliği konusunda ülkede geniş bir görüş birliğine varılmıştır. İran-Irak savaşının ve Ortadoğu'daki petrol zengini ülkelerin yarattığı talebin çekiciliğiyle dışa açılmanın gerekliliği ileri sürülmüş ve gerekli kurumsal, ekonomik düzenlemelerin yapılması istenmiştir. Bankacılık kesimi de ülke dışındaki işçilerimizin ve Ortadoğu'daki müteahhitlerin hizmetlerini karşılamak için dışa açılma gerekliliği duymuştur.<sup>127</sup>

Ekonomide strateji değişikliğine yol açan en önemli dış etken ise, 1960'lı yıllar sonunda gerek gelişmiş ve gerekse G.O.Ü.'de görülen uluslararası işbölümüyle ilgili düşüncelerde ortaya çıkan değişikliklerdir. Bir yandan sanayileşmiş ülkeler, çok uluslu şirketler aracılığıyla dış dünyaya açılırken, diğer yandan G.O.Ü. dışa açık bir ekonomi politikasıyla dünya refahından daha fazla pay aldıklarını görmüşlerdir. 1973 Petrol krizi ile 1974-75 yıllarında dünya ekonomisinde yayılan kriz G.O.Ü.'i dışa açılmaya zorlamıştır.<sup>128</sup>

Dışa Açılma baskısının bir başka nedeni de, biriken dış borçların geri ödenmesinin aksatılmadan yürütülmek istenmesidir. 1980'li yıllara gelindiğinde artan bu baskı, hem borçlu ülkelerin kendinden kaynaklanmakta hem de dış kredi kurumlarından (I.M.F. ve Dünya Bankası) gelmiştir. "Ülke mal ve hizmet ihracatını,

<sup>125</sup> Bela Balassa, "The Policy Experience of Newly Industrializing Economies After 1973 and the Case of Turkey" *The Role of Exchange Rate ... Economy*, MEBAN-SPAM, (İstanbul: 1982), s. 84.

<sup>126</sup> İbrahim Kavrukoglu, *Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları*, (İstanbul:Boğaziçi Ün., 1995), s. 9.

<sup>127</sup> Kazgan, a.g.e., s. 85-86.

<sup>128</sup> Erdal Türkkan, "Dışa Açılmada Sanayi Politikaları", 1987'den 1988'e Türkiye Ekonomisi Semineri, (A.S.O. Yay.No.36, Ankara, 1988), s.160.

ithalatından daha fazla arttıracaktır ki dış borçlarını ödeyebilsin, ödeme güvencesi verilmelidir ki, dış dünyadan daha fazla krediyi daha düşük riziko primleri içeren faiz oranlarında alabilsin"<sup>129</sup> Bu durum, dünya ekonomisinde çelişkili bir tablo yaratmıştır: sanayileşmiş ülkeler, bunalımın etkisini yok etmek için, giderek artan dış ticaret korumacılığına başvururken; G.O.Ü. üzerinde dışa açılma baskıları artmaya başlamıştır.<sup>130</sup>

24 Ocak Kararları, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gelişmeler içinde, uluslararası kurumların Türkiye'ye önerdiği bir dizi kararlardır. Bu kararların alınması ile I.M.F., O.E.C.D. ve O.P.E.C. gibi uluslararası kuruluşların baskısı hafifletilmek ve dış finansman bakımından bu kuruluşlardan yardım alınmak istenmiştir.<sup>131</sup>

## 2.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN GELİŞİMİ

24 Ocak Programı ile geleneksel İ.İ.D.S.S.'den vazgeçilerek, İ.D.S.S.'ne geçilmiştir. Bu programın odak noktasını, sanayi ürün ağırlıklı ihracat oluşturmuştur. Program ile ekonominin kurumsal yapısında ve geleneksel sanayileşme stratejisinde değişiklikler amaçlanmış ve öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesi zorlukları ile savaşmak için önlemler belirlenmiştir. Gerek uzun gerekse kısa vadeli amaçlarının çokluğu ile daha önceki kısa vadeli istikrar programlarından farklıdır.<sup>132</sup> Başka bir deyişle, en son hedef, ekonominin serbest piyasa ve işbölümü koşullarında dışa açılması ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesi olmuştur.

Programın temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek; piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak idi. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararlar yerine fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştı.

Özel sektör öncülüğünde Türk ekonomisinin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulması için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bu politikalar çerçevesinde, sübvansiyonların kaldırılmasına, kaynak kullanımında etkinliğe, ihracat ve iç tasarrufların arttırılmasına ağırlık verilmiş; büyümenin ihracatın öncülük ettiği bir sanayileşme yaklaşımına göre gerçekleştirilmesi tercih edilmiştir.

<sup>129</sup> Kazgan, a.g.e., s. 86.

<sup>130</sup> Kavrukoğlu, a.g.e., s. 10.

<sup>131</sup> Zeyyat Hatipoğlu, *Gelişme ve Türkiye İktisadı*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1993), s. 130.

<sup>132</sup> Şahin, a.g.e., s. 194.

Bunun için aşağıda "Uygulama Araçları" başlığı altında inceleyeceğimiz, kambiyo rejimini önemli ölçüde serbestleştiren, ithalatta liberasyonu arttıran, ihracatı desteklemeye öncelik veren ve yabancı sermayeye kolaylıklar sağlayan politikalar uygulamaya konulmuştur. Böylece fiyat mekanizmasını ve piyasa güçlerini ön plana çıkaran daha serbest bir sisteme geçilmiştir.<sup>133</sup>

### 2.3. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN UYGULAMA ARAÇLARI

#### 2.3.1. Döviz Kuru Politikası

İ.İ.D.S.S.'nin uygulandığı dönemlerde, sabit döviz kuru sisteminin bir sonucu olarak T.L.'nin yabancı paralar karşısında aşırı değerlenmesine izin verilmesi ihracat aleyhine sonuç vermiştir. Bu dönemlerde uygulanan ihracatı özendirmeye yönelik politikalar, ihracatın ithalat karşısındaki dezavantajını ortadan kaldırmaya yetmemiştir.

1980'den başlayarak uygulamaya konan dış ticaretle ilgili politikalar, ilk defa ihracatı ön plana almasıyla 1980 öncesi politikalardan önemli bir şekilde ayrılmaktadır. Aşırı değerlenmiş T.L.'nin gerçek değerini sağlamak amacıyla, önce küçük oranlı devalüasyonlarla başlatılan bu uygulama, Mayıs 1981'den başlayarak kurların günlük olarak belirlenmesi şeklini almıştır. İhracatın özendirilmesi amacıyla, 1980-1990 döneminin büyük kısmında T.L.'nin reel kuru değer kaybına uğramıştır.<sup>134</sup>

Aşırı değerlenmiş döviz kurunun, ekonomide ihracatçı aleyhine yarattığı olumsuzluklara daha önce çalışmamızın teorik kısmını oluşturan birinci bölümde değinilmişti. Hatırlanacağı gibi, mamul mal ihracatı açısından olması gerekenden daha yüksekte bir döviz kurunun söz konusu olması durumunda, ihracatçının kullandığı girdilerin maliyeti uluslararası düzeyin üstüne çıkacaktır. Bu durumda eğer uluslararası piyasalarda fiyat değişmez ise ihracatçının rekabet şansı, maliyet artışı nedeni ile azalacaktır. Devalüasyon, eğer maliyet sabit tutulabilirse ihracatçının sözü edilen olumsuzluklarla karşılaşmasını önleyebilecektir. Bu nedenle, az değerlenmiş döviz kuru ihracatçının lehine olmaktadır.

<sup>133</sup> Çelebi, I. a.g.e., s. 62.

<sup>134</sup> Oktan H. Aktan, "GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye'nin İhracatı Özendirme Politikası" Sektörel Gelişmeler, III. İktisat Kongresi, D.P.T., 1992, s. 9.

1980'den sonra T.L.'nin reel değeri gerek Dolar gerekse diğer ülke paraları karşısında sürekli düşürülmüş, Dolar cinsinden 1980-1985 dönemi içinde T.L.'nin reel değeri 344.88 T.L.'dan 574.00 T.L.'na gerilemiştir. Bu %66,4 reel değer kaybı anlamına gelmektedir. Ayrıca seçilmiş (7) ülke paraları cinsinden reel değer kaybı %74'tür. 1985'den 1989'a kadar T.L.'nin reel değeri oldukça istikrarlı kalmış, Türkiye ile ticaret ortakları arasındaki enflasyon farkını gidermeye yetecek ölçüde T.L.'de, bir değer kaybı gerçekleştirilmiştir. 1989 yılında ise reel değer kaybı, enflasyon farkının çok altında kalmış, T.L. gerek Dolar gerekse seçilmiş (7) ülke paraları karşısında %27-28 düzeyinde değer kazanmıştır. 1989-1990 yılları arasındaki T.L.'nin reel değer artışı Dolar karşısında %23,7, söz konusu ülke paraları karşısında %24'tür.<sup>135</sup>

Tablo 20. İmalat Sanayi Reel Efektif Kur Endeksindeki Gelişmeler (1982=100.00)

| Yıllar | Genel  | İmalat Sn. | Özel İmalat Sanayi | Gıda Sn. | Tekstil Sanayi | Kimya Sanayi | Metal Ana Sanayi |
|--------|--------|------------|--------------------|----------|----------------|--------------|------------------|
| 1982   | 100.0  | 100.0      | 100.0              | 100.0    | 100.0          | 100.00       | 100.0            |
| 1982   | 97.44  | 97.53      | 97.53              | 97.95    | 100.87         | 98.54        | 94.24            |
| 1983   | 92.52  | 93.13      | 93.13              | 89.73    | 101.91         | 92.66        | 86.42            |
| 1984   | 87.61  | 86.08      | 86.08              | 88.31    | 90.38          | 87.90        | 76.77            |
| 1985   | 89.18  | 86.58      | 86.69              | 88.26    | 85.19          | 91.69        | 73.55            |
| 1986   | 80.31  | 79.85      | 81.61              | 80.66    | 83.07          | 78.98        | 65.23            |
| 1987   | 78.12  | 78.59      | 84.23              | 76.13    | 90.13          | 67.08        | 70.79            |
| 1988   | 77.10  | 81.93      | 88.84              | 76.35    | 90.23          | 70.78        | 80.18            |
| 1989   | 84.43  | 87.24      | 94.23              | 82.21    | 96.46          | 76.09        | 83.73            |
| 1990   | 100.23 | 99.37      | 103.37             | 98.74    | 111.83         | 92.20        | 77.48            |
| 1991   | 98.49  | 98.18      | 101.37             | 104.58   | 110.93         | 91.92        | 71.80            |
| 1992   | 94.16  | 93.11      | 96.41              | 103.61   | 103.53         | 88.31        | 61.92            |
| 1993   | 93.37  | 91.51      | 96.54              | 101.25   | 101.82         | 85.34        | 69.25            |
| 1994   | 75.94  | -          | -                  | -        | -              | -            | -                |
| 1995   | 87.28  | -          | -                  | -        | -              | -            | -                |

Kaynak: D.P.T. "Türk Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler", Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel .Md.'lüğü, Temmuz 1995, s. 4

Tablo 20'de görüldüğü gibi, bu gelişme reel efektif kur endeksiyle de ortaya konulmaktadır. Endekslerin gelişimi aynı zamanda, 1980 sonrasında İ.D.S.S.'nin bir gereği olarak uygulamaya konulan ticarete konu olan-olmayan mallar ayırımında, görelî fiyat yapısının birincisi lehine değiştirilmesi politikasından, zaman zaman geriye dönüşler olduğunu ortaya koymaktadır.<sup>136</sup> Başka bir deyişle, 1989 yılına kadar uygulanan döviz kuru politikaları ihracatı özendirme yönünde gelişmiş; ancak bu yıldan sonra, ihracatın döviz kuru ile desteklenmesi, büyük olasılıkla enflasyon hızının

<sup>135</sup> Aktan, a.g.e., s. 14.

<sup>136</sup> Adil Temel ve Diğerleri, **Türk Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler**, Ankara: DPT. Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (Temmuz 1995), s. 4.

yavaşlatılması amacına feda edilmiştir. Bu uygulamanın parasal özendirmelerin azaltıldığı döneme rastlaması, Türkiye'nin ihracatı açısından önemli bir talihsizlik olmuştur.<sup>137</sup>

Türk Lirasının iç piyasada son yıllarda değer kaybetmesi sonucunda sıfırları artınca, T.L. 1997 yılı başında ABD Doları karşısında dünyanın en düşük değere sahip ikinci parası durumuna gelmiştir.<sup>138</sup>

Tablo 20'ye baktığımızda, toplam ve özel imalat sanayi ile gıda, tekstil, kimya ve ana metal sanayilerinde rekabet gücünün, döviz kurundan ve iç fiyat gelişmelerinden kaynaklanan eğilimleri de, ortaya konabilir. 1993 yılında endeks, toplam imalat 91,51, özel imalat 96,54, gıdada 101,25 tekstilde 101,82, kimyada 85,34 ve metal-ana sanayinde 69,25 değerini almaktadır. Bu değerler, tablodaki geçmiş yıllara ait değerlerle karşılaştırıldığında, imalatın bütününde, özel imalat, kimya ve metal-ana sanayilerinde kurdan kaynaklanan avantajın 1982-93 döneminde sürdüğünü göstermektedir. Buna karşılık gıda ve tekstil sanayilerinde kur avantajının kaybolduğu görülmektedir.<sup>139</sup>

İhracat hacminin reel döviz kuruna karşı duyarlılığının test edildiği bir çalışmada:<sup>140</sup> 1980-1988 döneminde reel kurda görülen azalışın ihracat artışına katkısı %30 olarak hesaplanmıştır.

### 2.3.2. İhracatta Vergi İadesi

Sınai ihracatı arttırmak amacıyla gerçekleştirilen vergi iadesi uygulamasıyla, hükümetçe alınan ve üretim sürecinde ödenmiş olan çeşitli vergi, resim ve harçlar sanayici veya ihracatçıya geri ödenmiştir. Böylece ihracat artışı yanında, ihracatta sanayi ürünleri lehine bir yapısal değişim de gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.<sup>141</sup> Türkiye'de 1980 yılından sonra da geniş uygulama olanağı bulan vergi iadesi uygulaması GATT baskıları nedeni ile 1989 yılında kaldırılmıştır.

Daha önce de, çalışmamızın birinci bölümde değindiğimiz gibi, 1980-84 döneminde vergi iadelerinin sağladığı sübvansiyon artış göstermiş; 1985'den itibaren vergi iade oranlarının giderek azaltılması ve 1989 yılında kaldırılması ile 1988'den

<sup>137</sup> Aktan, , a.g.e., s. 14.

<sup>138</sup> Karluk, 1997, , a.g.e., s. 515.

<sup>139</sup> Temel, , a.g.e., s. 7.

<sup>140</sup> M.Celasun ve D. Rodrik, "Turkish Experience with Debt: Macroeconomic Policy and Performans", Der: Jeffrey D.Sachs, *Developing Country Debt and World Economy*, NBER, (Chicago:1998), s. 89.

<sup>141</sup> Karluk, 1997, , a.g.e., s. 435.

itibaren negatife dönmüştür. Buna karşın D.F.İ.F. (Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu)'dan yapılan ödemeleri, 1987 yılından itibaren önem vergi iadesi uygulamasının son bulmasının olumsuz etkisini kısmen de olsa giderdiği görülmektedir. Vergi iadesi yoluyla ihracata sağlanmış sübvansiyon oranları, 1983-1984 yıllarında %10'nun üzerine çıkarak en yüksek değerlerine ulaşmış ve en fazla sübvansiyon oranı 1984 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 21. İhracatta Vergi İadesi Tutarları (1979-1990) (Milyon T.L.)

| Yıllar | Toplam      | Vergi İadesine Tabi İhracat | Vergi Tutarı | Vergi İadesi Tabi İhracat Top. Ora. (%) | Vergi İadesine Tabi İhr. Göre Vergi İade Oranı(%) |
|--------|-------------|-----------------------------|--------------|-----------------------------------------|---------------------------------------------------|
| 1979   | 757442.70   | 24579.41                    | 3290.07      | 32.45                                   | 4.34                                              |
| 1980   | 221498.15   | 55030.98                    | 4905.16      | 24.84                                   | 2.21                                              |
| 1981   | 530715.74   | 174220.42                   | 24653.14     | 32.83                                   | 4.65                                              |
| 1982   | 937310.58   | 412611.81                   | 86816.02     | 44.02                                   | 9.26                                              |
| 1983   | 1298945.23  | 667930.82                   | 148989.91    | 51.42                                   | 11.47                                             |
| 1984   | 2608331.53  | 1583506.00                  | 329059.00    | 50.71                                   | 12.62                                             |
| 1985   | 4152927.05  | 2268406.00                  | 287238.00    | 54.62                                   | 6.92                                              |
| 1986   | 5012345.48  | 2761355.70                  | 281959.60    | 55.09                                   | 5.63                                              |
| 1987   | 8844330.50  | 5183997.20                  | 438475.30    | 58.61                                   | 4.96                                              |
| 1988   | 16809242.01 | 7902032.90                  | 674802.22    | 47.01                                   | 4.01                                              |
| 1989   | 24819337.00 | 5202613.95                  | 389516.70    | 20.96                                   | 1.57                                              |
| 1990   | 58141314.00 | 341494.76                   | 24101.32     | 0.58                                    | 0.04                                              |

Kaynak: Karluk,1997, a.g.e., s. 437.

Tablo 22 vergi iadesine tabi ihracata göre sektörel vergi iade oranlarını göstermektedir. Bu tablodan görüldüğü gibi, 1982-85 döneminde, ortalama olarak en yüksek vergi iade oranı, demir-çelik, taşıt araçları, deri-kösele, madeni eşya, elektrikli makineler ve dokuma-giyim sektörlerindedir. Yine normal vergi iadesi, ek vergi iadesi ve vergi iadesi avansı için yapılan araştırmalar sonuçlarına göre, 1982-84 döneminde ortalama olarak en yüksek vergi iade oranına sahip sektörler şunlardır: Ulaşım araçları, ayakkabı sanayi, elbise ve giyim eşyası, mezbaha ürünleri, makineler ve ağaç ve mantar ürünleri.<sup>142</sup>

<sup>142</sup> Togan, , a.g.e., s. 123.



Tablo 22. Vergi İadesine Tabi İhracata Göre Sektörel Vergi İade Oranları (1980-1989)

| Sektörler         | 1980   | 1981 | 1982 | 1983 | 1984 | 1985 | 1986 | 1987 | 1988 | 1989 |
|-------------------|--------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Gıda              | 6.9    | 13.5 | 19.8 | 8.5  | 16.5 | 11.1 | 10.9 | 9.0  | 7.1  | 3.9  |
| Dokuma-Giyim      | 10.2   | 12.6 | 21.2 | 24.0 | 22.3 | 12.4 | 8.9  | 5.3  | 5.2  | 2.3  |
| Deri-Kösele       | 5.56.1 | 15.2 | 23.7 | 26.9 | 24.3 | 10.8 | 8.9  | 9.7  | 8.5  | 3.7  |
| Orman Ürünleri    | 7.4    | 16.1 | 20.1 | 19.3 | 18.6 | 13.1 | 11.4 | 10.7 | 10.5 | 8.6  |
| Kimya             | 4.8    | 11.5 | 16.1 | 17.9 | 17.4 | 11.9 | 11.6 | 10.8 | 10.8 | 9.0  |
| Lastik-Plastik    | 6.4    | 13.2 | 19.3 | 21.2 | 19.7 | 4.9  | 12.0 | 10.1 | 10.9 | 8.9  |
| Cam-Seramik       | 6.2    | 12.1 | 21.9 | 18.9 | 20.5 | 13.5 | 12.1 | 10.7 | 10.2 | 6.7  |
| Çimento           | 6.1    | 17.3 | 20.0 | 16.8 | 17.2 | 11.9 | 12.0 | 9.3  | 9.3  | 8.3  |
| Demir-Çelik       | 6.1    | 17.2 | 24.5 | 26.4 | 24.6 | 16.3 | 14.8 | 13.2 | 14.2 | 15.7 |
| Demir Dışı Met.   | 7.7    | 11.2 | 16.5 | 20.8 | 20.4 | 12.2 | 11.2 | 9.9  | 8.2  | 11.1 |
| Madeni Eşya       | 7.0    | 11.7 | 22.5 | 25.4 | 22.0 | 14.0 | 12.4 | 10.3 | 10.1 | 6.9  |
| Makine İmalat     | 10.7   | 17.1 | 24.1 | 21.8 | 14.7 | 16.0 | 13.6 | 11.7 | 11.6 | 8.0  |
| Elektrikli Cihaz. | 7.5    | 13.2 | 20.8 | 22.4 | 23.5 | 15.1 | 13.4 | 12.9 | 10.0 | 7.2  |
| Taşıt Araçlar     | 19.2   | 23.9 | 25.6 | 25.7 | 23.6 | 15.4 | 13.4 | 11.2 | 11.9 | 5.8  |
| Diğer İmalat Sn.  | 2.5    | 15.7 | 16.6 | 16.6 | 17.9 | 11.6 | 11.6 | 8.6  | 7.1  | 8.4  |

Kaynak: Togan, a.g.e., s.12.

### 2.3.3. İhracatı Özendirici Diğer Uygulamalar

Türkiye’de ihracatı özendirme politikası kapsamında ihracat, sistematik ve bilinçli olarak 1980 yılından sonra özendirilmeye başlanmıştır. 1980 sonrasında uygulanan başlıca ihracatı özendirme araçları, 1990 yılında D.P.T. tarafından hazırlanmış olan "Döviz Kazandırıcı Faaliyetlerin Teşviki Politikaları Özel İhtisas Raporu"nda belirtildiği üzere şu şekilde sıralanabilir: İhracat kredileri, vergi iade sistemi, bir takım fonlardan yapılan ödemeler (parasal özendirmeler), bazı vergi muafiyetleri, vergi resim ve harçlardan istisnalar ve daha önce önem ve yaygınlığı nedeniyle ayrı bir başlık altında incelediğimiz, döviz kuru politikası ile vergi iade sistemiyle özendirme. Yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinin de ihracat sayılarak 1963 yılında çıkarılmış olan 261 sayılı kanun ile özendirilmesi de bu uygulamalara katılmıştır.<sup>143</sup>

#### 2.3.3.1. İhracat Kredileri

İhracatçılar için düşük faizli ve uygun koşullu kredi uygulaması, 1960’lı yıllardan bu yana uygulanmıştır. 1980’li yıllarda ihracatı ön plana çıkaran politikalara ağırlık verilmesi ile geçmişte uygulamaya konmuş olan ihracat kredileri sistemi geliştirilmiş, bu uygulamalara yenileri eklenmiştir. Bu amaçla yeni fonlar yaratılmıştır. Bu fonlardan biri: 1968 yılında "Özel İhracat Fonu" olarak kurulan 8/182 sayılı kararla

<sup>143</sup> Yiğit, a.g.e., s.123.

Merkez Bankasında yeniden oluşturulan "İhracatı Teşvik Fonu" dur. Fon kaynakları çoğunlukla yaş sebze, meyve ve su ürünleri ihracatının geliştirilmesi için kullanılmıştır. Bu fon ayrıca, 8/1173 sayılı İhracatçı Sermaye Şirketlerini Teşvik Kararına göre verilen krediler ve yurt dışı mühendislik hizmetleri kredileri için de kullanılmıştır.<sup>144</sup>

Bir diğer fon: "Selektif Kredi Fonu" dur. Bu fon, serbest döviz karşılığında yapılacak ihracatın finansmanı amacıyla açılacak kredilerle, Ticaret Bakanlığı'na verilen ihracata yönelik hazırlık ve üretim kredi belgelerine dayalı kredilerin, faiz farkı ödeme amacı ile T.C. Merkez Bankası bünyesinde kurulmuştur.

Üçüncü fon: 1970 yılında başlatılan "Faiz Farkı İade Fonu"dur. İhracat kredilerinde kredi maliyetini düşürmek amacıyla faiz farkı uygulaması, 1980 yılında tekrar düzenlenmiştir. Bu ödemeler sadece serbest döviz karşılığı yapılan ihracat için alınan kredilere uygulanmaktaydı.

Daha sonra çeşitli değişikliklere uğrayan sistemde ihracat kredileri: Belgeli ve belgesiz ihracat kredisi, ihracatı teşvik fonu, tütün finansmanı, vesikalı senet kredileri olmak üzere beş grupta yürütülmüştür. 1985 yılı başında tütün finansmanı dışındaki spesifik ihracat kredisi uygulamalarına son verilmiştir. 1986 yılı sonunda (Resmi gazete 20.11.1986) T.C.B.M. ihracat reeskont kredi uygulamasına yeniden başlamıştır. Kısa vadeli ihracat kredisi uygulaması 1987 yılında Eximbank'ın kuruluşu ile bu bankaya devredilmiştir. 1988 yılında yürürlüğe konan Özel İhracat Reeskont Kredisi uygulaması 1989 yılında "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Reeskont Kredisi" adını alarak Eximbank kanalıyla yıllık ihracatı 100 milyon doları aşan dış ticaret sermaye şirketlerine verilmeye başlanmıştır.

Toplam ihracat kredileri 1980'li yıllarda hızla artmıştır. G.S.M.H. Defletörü ile deflete edilmiş, reel ihracat kredilerinin büyüme oranı %6.1 iken, toplam reel kredilerin büyüme oranı %4.67'dir. 1983 yılında en yüksek düzeyine ulaşarak %21.3 olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise %12 civarında gerçekleşmiştir. Toplam ihracat kredileri içinde Merkez Bankası ihracat kredilerinin payı 1980 yılında %52.7 iken, 1982 yılından itibaren hızla düşmüş ve oran 1984 yılında %5.7 iken 1986 yılında %0.2 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin temel nedeni, ihracat kredi uygulamasına 1985 yılında

<sup>144</sup> Aktan, , a.g.e., s. 15.

son vermiş olmasıdır. 1986 yılında tekrar yükselmeye başlamış ve 1988-1989 döneminde %10 civarına çıkmıştır. 1990 yılında oran tekrar %2.4'e düşmüştür. <sup>145</sup>

Tablo 23'da ihracat kredileri yolu ile, değişik sektörlerle sağlanan sübvansiyon oranları verilmiştir. 1980-89 döneminde gıdanın payı %2.12'den %1.99'a, dokuma-giyimin payı %3.50 den %1.71'e madeni eşyanın payı %11.66'dan %1.77'e makine imalatın payı %8,09'dan %1'95'e elektrikli cihazlar %16.44'ten %2.57'ye, orman ürünleri payı da %14.66'dan %2.73'e düşmüştür. Diğer sektörlerde de sübvansiyon oranlarının payı azalırken, artış gösteren yalnızca tarım, madencilik ve kimya, deri-kösele sanayileri olmuştur. <sup>146</sup>

Tablo 23. Kredilerle Sağlanan Sektörler Sübvansiyon Oranları (%)

| SEKTÖRLER         | 1980  | 1981  | 1982  | 1983  | 1984  | 1985 | 1986 | 1987 | 1988 | 1989 |
|-------------------|-------|-------|-------|-------|-------|------|------|------|------|------|
| Tarım             | 0.02  | 0.07  | 2.59  | 4.04  | 3.60  | 0.49 | 1.52 | 1.25 | 1.68 | 1.71 |
| Madencilik        | 0.60  | 2.39  | 5.72  | 5.78  | 3.69  | 0.49 | 1.52 | 1.28 | 1.93 | 1.77 |
| Gıda              | 2.12  | 9.67  | 14.46 | 10.46 | 5.97  | 0.49 | 1.52 | 1.30 | 1.73 | 1.99 |
| Dokuma-Giyim      | 3.50  | 5.60  | 8.86  | 9.46  | 5.93  | 0.49 | 1.52 | 1.26 | 1.68 | 1.71 |
| Kimya             | 0.89  | 2.32  | 5.24  | 6.95  | 4.80  | 0.49 | 1.52 | 1.31 | 1.88 | 1.97 |
| Lastik-Plastik    | 4.94  | 4.14  | 6.53  | 8.78  | 9.58  | 0.49 | 1.52 | 1.34 | 1.76 | 2.21 |
| Deri-Kösele       | 1.51  | 2.23  | 9.43  | 7.00  | 4.26  | 0.49 | 1.52 | 1.24 | 1.68 | 1.69 |
| Orman Ürünleri    | 14.66 | 19.99 | 28.07 | 38.38 | 6.32  | 0.49 | 1.52 | 1.91 | 2.19 | 2.73 |
| Cam,Sera. Çimen   | 3.00  | 3.18  | 6.42  | 9.96  | 4.71  | 0.49 | 1.52 | 1.28 | 1.68 | 1.71 |
| Met. Ana Sanayi   | 3.73  | 5.61  | 12.74 | 14.10 | 9.27  | 0.49 | 1.52 | 1.35 | 1.75 | 2.24 |
| Madeni Eşya       | 11.66 | 10.87 | 26.02 | 48.17 | 25.08 | 0.49 | 1.52 | 1.26 | 2.01 | 1.77 |
| Makine İmalat     | 8.09  | 60.50 | 12.60 | 11.43 | 12.77 | 0.49 | 1.52 | 1.25 | 1.80 | 1.95 |
| Elektrikli Cihaz. | 16.43 | 13.56 | 14.62 | 20.36 | 5.88  | 0.49 | 1.52 | 1.29 | 1.87 | 2.57 |
| Taşıt Araçları    | 4.37  | 8.73  | 10.42 | 6.66  | 8.87  | 0.49 | 1.52 | 1.24 | 1.67 | 2.52 |
| Diğer İmalat Sn.  | 6.33  | 1.81  | 5.98  | 10.72 | 4.75  | 0.49 | 1.52 | 1.24 | 1.66 | 1.69 |
| ORTALAMA          | 2.92  | 4.73  | 8.71  | 10.31 | 5.93  | 0.49 | 1.53 | 1.31 | 1.78 | 1.94 |
| STANDARTSAPMA     | 4.94  | 5.16  | 7.08  | 12.15 | 5.28  | 0.00 | 0.01 | 0.16 | 0.15 | 0.34 |

Kaynak: Togan, a.g.e., s. 107

### 2.3.3.2. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu belirli ihracat ürünlerine doğrudan ödeme yaparak, bu malların ihracatını, pazarlamasını, ihracata yönelik yatırımlarını ve ihracat sigorta sistemini desteklemek amacıyla 1980 yılında oluşturulmuştur. Daha sonraki yıllarda değişik şekillerde reorganize edilmekle birlikte temel fonksiyonunu korumuştur. <sup>147</sup>

1987 yılına kadar D.F.İ.F.'dan yapılan ödemeler oldukça sınırlı kalmıştır. Bu tarihten başlayarak bu fondan yararlanacak malların kapsamı genişletilmiştir.

<sup>145</sup> Togan, a.g.e., s. 80.

<sup>146</sup> Çelebi, a.g.e. s. 14-17.

<sup>147</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s. 438.

Başlangıçta yirmi dördü sanayi ürünü olan kırk beş mala D.F.İ.F.'dan spesifik bazda prim ödenmiştir. 1988 yılı başında bu fondan desteklenen ürün sayısı seksen üçe çıkmıştır (62'si sanayi ürünü); 1989 ortasında bu sayı yüz yirmi ikiye yükselmiştir. 1986 ve 1987 yıllarında bu fondan yapılan ödemelerin ihraç değerini faturada yüksek göstermek yolu ile istismar edildiği ve hayali ihracatı özendirdiği açıkça görülmüştür. Bu nedenle, 1988 yılı sonunda bu fondan yapılan prim ödemelerine advalorem olarak bir üst sınır getirilmiştir. 1990'dan başlayarak bu fondan yararlanan ihraç ürünlerinin kapsamı daraltılmaya başlanmıştır. 1991'de prim ödenecek mal sayısı seksen dokuza indirilmiştir. GATT ile imzalanan antlaşma uyarınca, uluslararası rekabeti önleyecek türde doğrudan parasal özendirmelerin kaldırılması gerektiğinden, 1992'de bu fondan yapılan ödemeler tamamen kaldırılmıştır.<sup>148</sup>

### 2.3.3.3. Kurumlar Vergisi İstisnası

1980 yılında 2362 sayılı karar ile Kurumlar vergisine ihracat istisnası getirilmiş ve bu istisnanın yapısı 1981 yılı 2573 sayılı kanun ile basitleştirilmiştir. Buna göre: yıllık sınai ihracat tutarı 250 bin doları aşan imalatçı kurumların, ihracattan sağladıkları hasılatlarının 1991 yılı itibariyle %18'i kurum kazançlarından indirilirken, bu oran 1992'de %16 olarak uygulanmıştır. Yaş sebze-meyve ve su ürünleri, dış navlun geliri sağlayanlar ve döviz cinsinden turizm gelirleri aynı istisnadan yararlanabilmiştir.<sup>149</sup>

1989 ve 1990 yıllarındaki kararnameler sonucu istisna oranları yeniden belirlenmiştir. Sanayi ürünleri için en az 250 bin dolarlık ihracat koşulu getirilmişken diğer mal ve hizmet ihracatında bu sınır konulmamıştır. Başlangıçta %20 olarak belirlenen vergiden istisna edilen gelirin oranı, 1990 yılında önce %18'e daha sonra yine aynı yıl içinde %16'ya indirilmiştir. İhraç ettiği malı üretmeyen ihracatçı kurumlar, bu istisnadan 1/4 oranında yararlanmaktadır.<sup>150</sup>

Söz konusu kararnameler ile kurumlar vergisi oranları da değişmiş ve bu özendirme önlemi ile, sanayi ürünü, yaş sebze ve meyve, kesme çiçek, süs bitkileri-fileleri ile su ürünleri ihraç eden kurumların ihracattan sağladıkları gelirlerin belli oranları Kurumlar vergisine tabi tutulmamıştır.<sup>151</sup>

<sup>148</sup> Aktan, , a.g.e., s. 12-13.

<sup>149</sup> Çelebi, , a.g.e., s. 89.

<sup>150</sup> Aktan, , a.g.e., s. 12.

<sup>151</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s.438-439.

1985-1990 döneminde Kurumlar vergisi istisnası düzenli bir artış göstermiş, sanayi ürünleri ihracatından kaynaklanan istisna, toplam istisnanın yaklaşık %90'nını oluşturmuştur.<sup>152</sup>

#### 2.3.3.4. İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası

İhracatçılar için, ihraç ürünleri girdilerinin ithalinde öncelikli olarak ithal girdilerinin gümrük vergisinden istisnası uygulanmıştır. Bu uygulama 1970'li yıllarda, ihracatçıların, 1980'den sonra da yan sanayicilerin, hammadde ve malzeme ile yatırım malı tahsislerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1984 yılında ihracatçıların veya yan sanayicilerin ihracını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları, ham ve yardımcı maddelerle, ambalaj malzemelerinin ithalinin, gümrük vergisi ile ithalde alınan diğer vergi, resim ve fonlardan muaf tutulacağı belirtilmiştir. 1986 yılında 86/2 sayılı tebliğ ile bu durum da değiştirilmiş ve gümrük muafiyetli olarak ithal edilebilecek mallar, ihraç taahhüdünde bulunan malın fon bedelinin %80'i olarak belirlenmiştir. Bunun yanında, ihracatçıların ihracata yönelik üretimde kullanılacak enerjiyi, ucuz ithal ve gümrük muafiyetli olarak ithal etmelerine olanak tanıyan 89/14002 sayılı karar 11.5.1989 tarihli Resmi gazetede yayınlanmıştır. Bu tebliğe göre; fuel oili vergi ve fonlardan muaf olarak ithal etme olanağı ve elektriği Kwh başına 1cent karşılığı T.L. olarak alabilme olanağı sağlanmıştır.<sup>153</sup>

#### 2.3.3.5. Döviz Tahsisi

8/182 sayılı İhracatı özendirme kararı ile, 1980 yılında ihracatçılara ihracat özendirme belgesi almaları koşuluyla, kendilerinin veya yan sanayicilerinin ihracını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları ambalaj malzemeleri için ve kendi işletme veya işletmeler için gereksinim duydukları malların ithal yoluyla sağlanması, tesislerinin genişletilmesi veya geliştirilmesi ya da yeni yatırımlar için döviz tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Döviz tahsisi, serbest piyasa fiyatı ile resmi fiyatı arasında fark bulunduğu sürece ihracatçıyı sübvansede etmekte ve ihracatı özendirici bir nitelik taşımaktadır.<sup>154</sup>

<sup>152</sup> Çelebi, , a.g.e., s. 89.

<sup>153</sup> Karluk, 1997, , a.g.e., s. 438-439.

<sup>154</sup> Aynı, s. 439.

Tablo 24. Döviz Tahsisleri (1985-1997) (Milyon \$)

| Yıllar   | Doğrudan Döviz Tahsisi | Geçici İthalat | Toplam |
|----------|------------------------|----------------|--------|
| 1985     | 1.819                  | 234            | 2.054  |
| 1986     | 2.614                  | 201            | 2.815  |
| 1987     | 2.585                  | 385            | 2.971  |
| 1988     | 3.058                  | 88             | 3.146  |
| 1989     | 3.408                  | 70             | 3.479  |
| 1990     | 3.587                  | 402            | 3.989  |
| 1992     | 4.639                  | 272            | 4.911  |
| 1993     | 5.968                  | 252            | 6.220  |
| 1994     | 6.534                  | 518            | 7.052  |
| 1995     | 10.498                 | 650            | 11.148 |
| 1996 (2) | 5.391 (2)              | -              | 5391   |
| 1997 (1) | 6739                   | -              | 6739   |

Kaynak: D.P.T., (1) Yıllık Programlar Ocak-Eylül dönemi

(2) 1990 yılına kadar ki ve 1996 sonrası değerleri, toplam döviz tahsisi değerlendirilir.

Döviz tahsisleri taahhüt edilen ihracatın belirli bir oranı ile sınırlandırılmış, önceleri bu oran %60 olarak belirlenmiş iken, 1983 sonunda %40'a düşürülmüş; ancak 1985'de %50'ye, 1986 yılında ise %80'e kadar çıkarılmıştır. Bu oranlar en yüksek sınırı göstermektedir. 1985-90 döneminde geçici ithalat istikrarlı bir gelişme gösteremezken, 1992-97 döneminde sürekli artış göstermiştir. Diğer yandan, döviz tahsisi uygulamasında imalat sanayi alt sektörleri itibariyle, 1980-90 döneminde farklı oranlar getirilmiştir. Tablo 25'de görüleceği gibi, bu dönemde döviz tahsislerinin alt sektörler arası dağılımında, tüketim ve yatırım mallarının payı giderek azalmış, buna karşılık ara mallarının payı ise artmıştır. Bu durum 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikası ile uyumludur.<sup>155</sup>

Tablo 25. Döviz Tahsislerinin İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasında Dağılımı (%)

| Yıllar       | 1980 | 1981 | 1982 | 1983 | 1984 | 1985 | 1986 | 1987 | 1988 | 1989 | 1990 |
|--------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Tüketim Mal. | 33.2 | 31.8 | 26.8 | 27.9 | 16.7 | 18.0 | 22   | 20.1 | 19.8 | 24.8 | 30.1 |
| Ara Malları  | 31.4 | 35.1 | 50.6 | 53.1 | 35.5 | 41.3 | 33.0 | 38.1 | 32.1 | 50.8 | 42.2 |
| Yatırım Mal. | 34.3 | 18.7 | 20.4 | 17.5 | 10.4 | 20.5 | 8.9  | 14.5 | 20.2 | 14.3 | 16.4 |

Kaynak: Çelebi, a.g.e., s.93

### 2.3.3.6. Vergi, Resim, Harç İstisnası ve K.D.V. Muafiyeti

İhracatı özendirmek amacıyla, ihracatın ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin finansmanında kullanılmak için, bankaların kullandığı krediler, banka ve sigorta işlemleri vergisi, damga resmi ve harçlardan 1968 yılından bu yana istisna edilmiştir.

<sup>155</sup> Çelebi, a.g.e., s. 93.

1980 yılında getirilen İstihsal vergisi muafiyeti, özendirme önlemleri arasında sayılmış; ancak 1984 yılı sonunda kaldırılmış ve K.D.V. muafiyeti bunun yerine geçmiştir.

### 2.3.3.7. Diğerleri

Türkiye’de, ihracat özendirmelerinin 1980 sonrasında hızla artması nedeniyle çok sayıda olan, diğer özendirici uygulamalara da kısaca değinmekle yetineceğiz. Bunlar: Navlun primi, konut fonu muafiyeti ve devlet yardımlarıdır.

Navlun Primi, Türkiye limanlarından 4 gruba ayrılan ülke limanlarına yapılan ihraç ürünü nakliyelerinde, ulaştırma kolaylığı sağlamak için, brüt ton bazında bir destek ödemesi şeklinde uygulanmaktadır. Konut fonu muafiyetinde, ihraç özendirme belgesi alan ihracatçılar Konut fonuna yapılan kesintiden muaf tutulabilmektedirler. Son olarak, ihracatı özendirme kapsamında ihracata yönelik devlet yardımları 11.1.1995 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 94/6401 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yeniden düzenlenmiştir. Bu yardımlar ana başlıklarına göre şöyle sıralanmıştır: AR-GE yardımları, çevre maliyetini karşılama ve çevre koruma yardımları, pazar araştırmasına yönelik yardımlar, yurt dışı ofis, mağaza işletme ve tanıtım faaliyetlerine ilişkin yardımlar (giderlerin %50’sinin devletçe karşılanması), uluslararası nitelikteki ihtisas fuarlarına ilişkin yardımlar (Yurt dışı fuar tanıtım giderlerinin % 40’nın devletçe karşılanması), eğitim yardımları, tarımsal ürünlerde ihracat iadesi yardımı, uluslararası taahhütlere aykırılık oluşturmayacak diğer devlet yardımları.<sup>156</sup>

Yukarıda açıklamış olduğumuz İ.D.S.S.’nin uygulama araçlarının toplam gösterimi Tablo 33, Tablo 34 ve Tablo 35’de verilmiştir. Bu tablolar ve Tablo 30’a bakılarak, ihracat kredilerinin ihracatçı için önemli bir özendirme sağladığı, diğer özendirme araçların ise sübvansiyon unsurunun düşük kaldığı söylenebilir. İthalatın olumsuzluklarının giderilmesinde ayrıca K.D.V. istisnası önemli bir sübvansiyon sağlarken, öncelikli döviz tahsisi ortalama %5 düzeyinde bir avantaj sağlamıştır. Döviz tahsisi, 1980’li yıllarda resmi kur ile serbest piyasa kuru arasındaki farkın azalması ile sübvansiyon olma niteliği kaybetmiş, ancak aynı araç içinde yer alan gümrük vergisi muafiyetli girdi ithali olanağı ihracatçı için önemini korumuştur.

Togan’ın hesaplamalarına göre, 1984-1990 yılları boyunca efektif sübvansiyon oranı 41 sanayi dalında %8 oranında azalmıştır. Efektif sübvansiyon oranlarında en

<sup>156</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s. 439-443.

fazla düşüş metal, ağaç, basım-yayın, kağıt ve kağıt ürünleri sanayilerinde görülmüştür. Yükseliş ise, gıda işleme, plastik ürünler ve buğday değirmeni ürünlerinde görülmüştür.<sup>157</sup>

Tüm bu açıklamalar ışığında, ihracatı özendirmelerin ve döviz kuru politikasının, ihracatçılar üzerindeki olumsuz etkileri kaldırmaya yetip yetmediği dolayısıyla sanayi mal ihracatçısının, ithal ikameci üretim karşısındaki durumunda olumlu bir gelişme olup olmadığı sorusunun yanıtı, söz konusu dönemde ihracat sübvansiyonları, ithal malları için sağlanan korumanın olumsuz etkilerini kısmen giderebilmiştir, şeklinde verilebilir.<sup>158</sup>

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracatını etkin bir şekilde teşvik edememesinin başlıca iki nedeni vardır: Birincisi, ithal ikameci dış ticaret stratejisinin ikinci aşamasına zamanında geçilmemiş olması ve bunu daha önce yaparak İ.D.S.S.'ni benimseyen G.O.Ü.'lerin 1974 Petrol Krizi öncesi Dünyada yaşanan "boom" dönemini Türkiye'den daha iyi değerlendirerek, pazar boşluklarını doldurmaları; ikincisi, 1980 sonrası benimsenen ihracatı teşvik politikalarının ekonominin ve Türkiye'deki ekonomik yapının gerektirdiği kıstaslardan hareket etmemiş olmasıdır.<sup>159</sup>

Tablo 26. Çeşitli Özendirme Önlemleri İle Sağlanan Sübvansiyon Oranları (%)

|                                          | 1983          | 1984          | 1986          | 1988          | 1989          | 1990          |
|------------------------------------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|
| <b>SÜBVANSİYONLAR</b>                    |               |               |               |               |               |               |
| İhracat Kredisi                          | 10.310        | 5.930         | 1.530         | 1.780         | 1.940         | 1.740         |
| Vergi İadesi                             | 10.950        | 9.460         | 6.370         | 6.040         | 2.270         | -             |
| DFIF                                     | -             | -             | -             | 4.956         | 3.345         | 3.833         |
| Gümrük Ver. Muafiyeti                    | 8.500         | 9.050         | 9.050         | 8.440         | 7.220         | 6.860         |
| Döviz Tahsisi                            | 3.054         | 0.633         | 0.791         | 0.577         | 0.213         | -             |
| Kurumlar Vergisi                         | 2.297         | 2.138         | 3.053         | 3.835         | 3.944         | 3.666         |
| KKDF                                     | -             | -             | 1.638         | -             | -             | -             |
| Navlun Primi                             | -             | -             | 0.285         | 0.285         | 0.258         | 0.258         |
| <b>GAYRİSAFİ SÜBV. ORANI</b>             | <b>31.111</b> | <b>27.211</b> | <b>22.717</b> | <b>25.913</b> | <b>19.217</b> | <b>16.384</b> |
| <b>VERGİLER</b>                          |               |               |               |               |               |               |
| 1980 Yılı Dolaysız Vergi Oranı           | 2.806         | 2.806         | 2.806         | 2.806         | -             | -             |
| Dest.ve Fiyat İstikrar FonunaTabi Mallar | 0.432         | 0.432         | 1.453         | 0.856         | 0.605         | 0.605         |
| <b>NOMİNAL SÜBV.ORANI</b>                | <b>31.873</b> | <b>23.973</b> | <b>18.458</b> | <b>22.251</b> | <b>15.779</b> | <b>15.779</b> |

Kaynak: Togan, a.g.e., s.16.

<sup>157</sup>Togan, a.g.e., s. 23., Bu çalışmada adı geçen kaynaklar bkz., Kruger ve Aktan (1992) "Swimming Against the Tide,... Turkey in the 1980"; Milanović (1986) "Export incentives and Turkish... Exports, 1980-1984, Washington DC. World Bank Working People No. 768";World Bank(1981), "Turkey: Industrialization and Trade Strategy, Washington DC."

<sup>158</sup> Aktan, , a.g.e., s. 15.

<sup>159</sup> Hasan Parıltı, **İhracatı Teşvik Politikaları ve Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Teşviki**, (İstanbul: H.D.T. Müsteşarlığı, İTKİP Genel Sekreterliği, 1994), s. 23.



Tablo 27. İhracat Kredileri, Döviz Tahsisi, Navlun Primi ve Kurumlar Vergisi  
Muafiyeti Yoluyla Sağlanan Sübvansiyon Oranları Toplamı eksi  
1980 Yılı Dolaysız Vergi Oranları (%)

| Sektörler         | 1983   | 1984   | 1986   | 1988   | 1989   | 1990  |
|-------------------|--------|--------|--------|--------|--------|-------|
| Tarım             | 8.521  | 4.764  | 1.137  | 1.320  | 1.562  | 1.263 |
| Madencilik        | 11.811 | 6.330  | 4.247  | 6.272  | 7.688  | 6.906 |
| Gıda              | 14.472 | 7.165  | 4.111  | 5.058  | 8.600  | 7.665 |
| Dokuma-Giyim      | 11.947 | 2.559  | -1.312 | -0.518 | 7.290  | 6.487 |
| Kimya             | 15.101 | 7.194  | 5.025  | 6.308  | 8.977  | 7.924 |
| Lastik-Plastik    | 15.631 | 9.845  | 2.618  | 3.447  | 9.093  | 7.928 |
| Deri-Kösele       | 16.659 | 7.501  | 5.298  | 5.925  | 7.289  | 6.424 |
| Orman Ürünleri    | 53.059 | 10.993 | 7.155  | 13.037 | 11.685 | 9.297 |
| Cam-Ser. Çim      | 16.049 | 5.373  | 2.661  | 3.763  | 8.344  | 7.293 |
| Metal Ana Sn.     | 28.872 | 11.766 | 4.797  | 5.454  | 9.595  | 8.296 |
| Madeni Eşya       | 73.359 | 22.055 | 2.262  | 8.154  | 9.093  | 6.936 |
| Makine İmalat     | 16.602 | 11.563 | 2.137  | 3.606  | 8.076  | 7.107 |
| Elektrikli Cihaz. | 33.511 | 6.711  | 4.063  | 4.515  | 10.543 | 8.743 |
| Taşıt Araçları    | 10.170 | 2.556  | -4.175 | -4.324 | 10.314 | 8.644 |
| Diğerleri         | 19.781 | 9.309  | 14.128 | 11.570 | 8.060  | 6.420 |

Kaynak: Togan, a.g.e., s.57

Tablo 28. Vergi İade Sistemi, DFİF, İhracatı Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'na Tabi Mallar,  
Gümrük Muafiyetli Mal İthalatı ve KKDF ile Sağlanan Sübvansiyon

| MAL GRUPLARI                                            | 1983  | 1984  | 1986  | 1988  | 1989  | 1990  |
|---------------------------------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| I. Temel Üretim Sektörleri                              | 13.04 | 9.43  | 4.84  | 16.44 | 6.79  | 4.37  |
| II. Madencilik ve Enerji                                | 20.08 | 14.23 | 11.16 | 10.69 | 10.76 | 9.37  |
| III. İmalat Sanayi                                      | 47.05 | 32.08 | 24.51 | 25.58 | 24.40 | 21.07 |
| 1. Tüketim Malları                                      | 33.33 | 22.75 | 12.49 | 13.32 | 15.77 | 13.88 |
| İşlenmiş Gıda                                           | 28.92 | 20.71 | 10.99 | 13.46 | 13.99 | 12.24 |
| İçkiler ve Tütün                                        | 14.51 | 6.24  | 13.05 | 13.58 | 18.36 | 14.75 |
| Dayanısız ve Dayanıklı Tüketim Mallar                   | 43.97 | 29.41 | 14.55 | 13.06 | 17.79 | 16.24 |
| 2. Ara Malları                                          | 50.68 | 36.07 | 32.28 | 32.24 | 29.57 | 25.71 |
| 3. Yatırım Malları                                      | 67.93 | 40.75 | 25.89 | 31.75 | 27.57 | 20.39 |
| Makine                                                  | 76.44 | 43.35 | 27.29 | 30.88 | 28.69 | 21.30 |
| Taşıma Araçları                                         | 43.63 | 33.31 | 21.89 | 34.23 | 24.37 | 17.69 |
| Diğer İmalat Sanayileri                                 | 45.58 | 33.91 | 34.10 | 30.28 | 18.20 | 11.71 |
| DIŞ TİC. KATEGORİLERİ                                   |       |       |       |       |       |       |
| I. İhracata Yönelik Sanayiler                           | 42.57 | 26.31 | 16.79 | 11.67 | 15.32 | 12.80 |
| II. İhracat Yapan ve İthalat ile Rekabet Eden Sanayiler | 51.14 | 37.13 | 28.55 | 34.34 | 30.76 | 26.50 |
| III. İthalat ile Rekabet Eden Sanayiler                 | 4.053 | 25.31 | 19.13 | 22.71 | 20.81 | 17.25 |
| IV. İthalat ile Rekabet Etmeyen Sn.                     | 29.19 | 21.19 | 16.17 | 23.40 | 16.64 | 13.29 |

Kaynak: Togan, a.g.e., s.156

## 2.4. İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ

### 2.4.1. Büyüme ve Büyümenin Kaynakları

Türkiye, 1980 yılında dış talebi dikkate alan ve karşılaştırmalı üstünlüğü temel alan ihracata dayalı dışa dönük bir sanayileşme stratejisine geçmekle beraber, kalkınma plan hedeflerinde genel anlamda bir değişiklik öngörülmemiştir yine hedeflenen yüksek büyüme hızı, ekonomide sanayi kesiminin ve üretim sürecinde iç kaynakların göreceli ağırlığını artırmıştır.<sup>160</sup>

Tablo 29. Sektörler İtibariyle Ekonomik Büyüme (1979-1990) 1968 fiyatları %

| Sektörler | 1979 | 1980 | 1981 | 1982 | 1983 | 1984 | 1985 | 1986 | 1987 | 1988 | 1989  | 1990 |
|-----------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|-------|------|
| Tarım     | 2.8  | 1.7  | 0.1  | 6.4  | -0.1 | 3.5  | 2.4  | 7.9  | 2.1  | 8.0  | -11.5 | 11.8 |
| Sanayi    | -5.6 | -6.0 | 7.4  | 4.9  | 8.0  | 10.1 | 6.3  | 8.7  | 9.6  | 3.1  | 3.1   | 11.6 |
| Hizmetler | 0.2  | 0.8  | 3.7  | 3.5  | 3.9  | 5.3  | 4.0  | 6.4  | 6.8  | 4.1  | 4.0   | 7.5  |
| GSYİH(FF) | -0.6 | -0.5 | 3.6  | 4.5  | 3.9  | 6.0  | 4.2  | 7.3  | 6.5  | 4.7  | 0.4   | 9.4  |
| GSMH.(PF) | -0.4 | -1.1 | 4.1  | 4.5  | 3.3  | 5.9  | 5.1  | 8.1  | 7.5  | 3.6  | 1.6   | 10.0 |

Kaynak: D.P.T., Temel Ekonomik Göstergeler, Eylül 1990, s.3

Tabloda görüldüğü gibi, 1980 yılı ve bir yıl öncesinde G.S.M.H.'nin yıllık büyüme hızı negatiftir. Bu durum 1980 öncesi ekonominin tıkanıklık noktasına geldiğinin göstergesidir. 1981'de yıllık artış %4.1'e yükselmiştir. Bu gelişmenin temel nedeni, ekonomideki mevcut atıl kapasitenin harekete geçirilmesidir. 1981 yılı itibariyle G.S.M.H. içerisinde yıllık %7.4 ile sanayi kesiminin en fazla pay alması; üretim artışında atıl kapasitenin önemini ortaya koymaktadır G.S.M.H.'daki büyüme 1986 yılında %7.3 olarak yüksek bir rakama ulaşmış ve sürekli büyüme ancak 1983 –1988 yılları arasında sağlanabilmiştir. 1989 yılına geldiğinde, 1988'de %3,6 olan büyüme hızı, 1981 yılı öncesi rakamlarına yakın % 1,6'ya düşmüştür. Bu kararsız büyümede, sanayi sektörü kapsamında yer alan madencilik alanında bazı yıllarda görülen negatif büyümenin etkisi vardır. Sanayi sektöründeki büyüme hızı, diğer sektörlerdeki büyüme hızların üzerinde gerçekleştiğinden, yine de sanayi, gelişmenin motoru olmaya devam etmiştir. 1981-90 döneminde sanayi sektörü ortalama %7 oranında büyümüştür. Diğer yandan 1988 yılından itibaren ekonominin alt sektörlerinde görülen hızlı düşüşe paralel olarak G.S.M.H.'da azalmıştır. Kamu finansman ihtiyacıyla ekonomideki enflasyonist baskının artması, G.S.M.H.'daki azalışın temel nedenidir.

<sup>160</sup> Ayrıntı için bkz., D.P.T., Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1995) , s.13.; VII. B.Y.K.P., s. 5.

Tablo 30. Sektörler İtibariyle Ekonomik Büyüme (1989-2000)

| Sektörler | 1989  | 1990 | 1991 | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 | 1996 | 1997<br>(1) | 1998<br>(2) | 1996-2000 |
|-----------|-------|------|------|------|------|------|------|------|-------------|-------------|-----------|
| Tarım     | -10.8 | 11.6 | -0.9 | 4.3  | -1.3 | 2.0  | 2.0  | 4.4  | -2.8        | 3.0         | 7.7       |
| Sanayi    | 3.1   | 9.0  | 2.7  | 5.9  | 8.2  | 12.1 | 12.1 | 7.1  | 9.5         | 3.5         | 6.8       |
| Hizmetler | 4.1   | 6.6  | -0.6 | 6.5  | 10.7 | 6.3  | 6.3  | 7.6  | 7.0         | 3.0         | 7.1       |
| GSYİH(FF) | 1.9   | 9.2  | 0.3  | 6.4  | 8.1  | 8.0  | 8.0  | 7.1  | 6.0         | 3.1         | 0.6       |
| GSMH.(PF) | 0.6   | 8.2  | 0.9  | 6.0  | 8.0  | 7.2  | 7.2  | 7.0  | 6.3         | 3.0         | 6.6       |

(1) Gerçekleşme Tahmini (1997 yılı sonrası G.S.Y.İ.H. değerleri Piyasa Fiyatları ile hesaplanmıştır.

(2) Program

Kaynak: Türkiye Ekonomisi 1997, ISO Yay No. 1997/2 Nisan 1997 s.16 ve VII.BYKP. Destekleme Çalışmaları 1998 Programı, s.145.

1990 yılı sonrasında geçen dönemde ekonomik büyümenin dengesiz şekilde gerçekleştiğini görüyoruz. 1990 yılında %9, 1992 yılında %6 ve 1993 yılında %8 gibi çok yüksek büyüme hızı yakalayan Türkiye ekonomisinde 1994 Bunalımı sonucunda büyüme hızı düşmeye başlamıştır. 1990-93 döneminde ekonomik büyüme gerçekte tüketim artışından kaynaklanmıştır. Dış açıkların önemli boyutlara ulaştığı 1990 ve 1993 yıllarında yatırım artışları da büyümeye katkıda bulunmuştur. Tüketim harcamalarının uyarılması, bir yandan da büyük boyutlu dış kaynak gereksinimini yaratmıştır. Türkiye artan harcamaların gerektirdiği dış kaynağı sağlayabilmek için, buna olanak verecek döviz kuru ve faiz politikası izleme yönünde düzenlemeler yapmıştır. Dış borçlardaki artışlar, temel olarak, kısa süreli sıcak para girişinden kaynaklanmıştır. Sonuçta, tüketim harcamalarını uyarmak, bunu da kısa süreli dış kaynakla finanse etme politikası uzun süreli olmamış; bankaların ve firmaların açık pozisyonlarının etkisiyle de 1993 yılı başında mali piyasalarda alevlenen bunalım, yılın ikinci üç aylık döneminde reel sektöre de yansımış ve Türkiye son 50 yıllık ekonomi tarihinin belki de en büyük bunalımını "5 Nisan 1994" tarihinde yaşamıştır.<sup>161</sup>

1993 yılı ve öncesindeki yüksek büyüme hızının nedenini, başka bir açıdan değerlendirmek mümkündür. 1970 ve 1976 yılları arasında da yaşanan, ithalattaki ihracata oranla gerçekleşen artıştır. 1990 yılında ihracat, ithalatımıza göre son derece düşük bir düzeydedir. (%59) 1993 yılında bu oran %55 dolaylarında gerçekleşmiştir. Her iki oranda 1980 ve 1990'lı yıllarda en düşük değeri almakta ve her iki yılda da 1980 ve 1990'lı yılların en yüksek büyüme hızı elde edilmiştir. Denilebilir ki, ülkemiz ekonomisinin ithalata çok duyarlı bulunduğu, bir başka deyişle, ithalatın, ihracatı çok

<sup>161</sup> Refik Erzan, "Sanayileşme Şart mı?", *Görüş Dergisi*, (Temmuz 1991), s. 21-22.

aştığı yıllarda büyümenin yüksek oranlarda gerçekleştiğini söyleme olanağı vardır. İthalatın, ihracatı aştığı dönemlerde ekonomide deflasyonun ortaya çıkabileceği, bunun da ulusal gelirin büyüme hızını düşüreceği bilinmektedir; ancak Türkiye’de neden tersine sonuç çıkmaktadır? Bunun nedeni, fazla ithalat ülke içine yönelen toplam talepte bir gerileme ortaya çıkaracak olursa ulusal gelir artışı kuşkusuz gerileyecektir. Türkiye’de kamu açıklarıyla özel kesimin yatırım-tüketim harcamalarından ve iç/dış finans olanaklarından ortaya çıkan genişleme, ithalatın ihracattan daha fazla olmasından ortaya çıkan talep artışının etkisini gidermekte, bu gelişme de ulusal gelirden önemli büyümeye neden olmaktadır.<sup>162</sup> Başka bir deyişle, dış ticaret çarpanında yer alan marjinal tüketim eğiliminin artmasıyla ortaya çıkan gelir artışı, yine çarpanda yer alan marjinal ithalat eğiliminin artmasından kaynaklanan gelir azalışını aşmaktadır.

1995 yılının ikinci çeyreğinden itibaren tekrar büyüme sürecine giren ekonomi, bu eğilimini 1996 yılında ve 1997 yılının ilk yarısında da devam ettirmiştir. 1996 yılında %7.1 olan G.S.M.H. hızı 1997 yılının ilk yarısında %6.0 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1997 yılının ilk yarısında imalat sanayi büyümesi %11.2 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi kesimi üretimindeki artış, imalat sanayiden kaynaklanmıştır. 1997 yılının ilk yarısından hizmetler sektörü katma değerindeki artış %5.9 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü büyümesi, gerçekte ticaret sektöründe gerçekleşen reel artıştan kaynaklanmıştır.

1997 yılının ilk yarısındaki büyüme arz yönünden, sanayi ve ticaret sektörlerindeki üretim artışlarından kaynaklanmıştır. Talep yönünden ise, iç talepteki genişleme büyümenin itici gücünü oluşturmuştur. İç talepteki canlılık ise temel olarak, bu dönemde gözlenen genişlemeci maliye politikaları ile buna uyum sağlayan para politikasının sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 31. Ekonomik Büyümeye Katkılar (%)

| Yıllar   | Tüketim | Yatırım | Dış Kaynak |
|----------|---------|---------|------------|
| 1988     | 0,3     | 0.6     | 2.4        |
| 1989     | 1.0     | 0.5     | 0.2        |
| 1990     | 7.4     | 5.8     | 3.9        |
| 1991     | 2.0     | 2.5     | 0.8        |
| 1992     | 5.0     | 1.3     | 0.2        |
| 1993     | 5.7     | 6.3     | 4.4        |
| 1994 (1) | 2.4     | 7.1     | 5.7        |
| 1994 (2) | 3.7     | 8.0     | 5.7        |

(1) Programda yer alan veriler (2) Kesin verilere göre hesaplama  
Kaynak: 1995 yılı geçiş programı

<sup>162</sup> Zeyyat Hatipoğlu ve Mustafa Aysan, **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, (İstanbul: Beta Yayın, 1994), s. 47-48.

Planlı dönemde izlenen ithal ikameci politikalar sonucunda II. B.Y.K.P. döneminde dayanıklı tüketim mallarında yerli üretim büyük ölçüde sağlanmıştır. Bu nedenle, III. B.Y.K.P.'nin yeni stratejisinde ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi hedef olarak alınmış; bunda başarıya ulaşlamamıştır. Böylece İ.İ.D.S.S.'nin son aşaması tamamlanamamıştır.

1980 sonrası uygulanan politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde tüketim mallarının payında bir azalma gözlenirken, ara ve yatırım malları paylarında artış olmuştur. Tüketim malları içinde önemli payı, ortalama %20 oranı ile gıda sanayii almıştır. Ara malları içinde petrol ürünleri, diğer bir önemli alt sektör olmuş, imalat sanayi içinde %10'luk bir yer tutmuştur. Yatırım malları içinde ise en büyük pay, ortalama %15 oranı ile madeni eşya sanayiine aittir.

Tablo 32. İmalat Sanayi Üretiminde Gelişmeler (1983-1998) %

|                 | 1983  | 1985  | 1988  | 1992  | 1996  | 1997  | 1998 (1) |
|-----------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|----------|
| Tüketim Malları | 47.0  | 51.5  | 53.8  | 36.2  | 31.1  | 31.3  | 31.2     |
| Ara Malları     | 40.2  | 36.8  | 36.6  | 42.3  | 29.0  | 29.7  | 29.4     |
| Yatırım Malları | 12.3  | 11.6  | 9.5   | 21.6  | 12.5  | 13.6  | 14.1     |
| TOPLAM          | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0    |

Kaynak: D.P.T., Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, a.g.e. s. 13. (1) Tahmini

İmalat sanayi alt sektörlerinin 1982-90 dönemindeki yıllık büyüme hızları Tablo 33'de verilmiştir. Tablodan izlenebileceği gibi, imalat sanayi geneli dönem içerisinde sürekli olarak pozitif büyüme göstermesine karşın, büyüme hızının yıldan yıla değişmesi, büyümenin istikrarlı olmadığını göstermektedir. 1987 yılında bir önceki yıla göre yıllık %10.7 oranında üretim artışı sağlanırken, bir sonraki yılda bu artış %1 düzeyine gerilemiştir. İmalat sanayi alt sektörlerinde üretim artış hızı genelden daha fazla dalgalanmakta ve istikrarsızlığa işaret etmektedir. İmalat sanayi genelinde yıllık ortalama büyüme hızı dönem içerisinde %7.6 düzeyinde gerçekleşirken, 16 alt sektörün büyüme hızı bu oranın altında, 13 alt sektörün büyüme hızı ise üzerinde gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama büyüme hızı yüksek olan alt sektörler: Diğer imalat sanayi, elektrikli makineler, demir-çelik, diğer gıda maddeleri, taşıt araçları, çanak-çömlek, çini, porselen olarak sıralanmaktadır.<sup>163</sup>

<sup>163</sup> Ahmet Demir, "Türk İmalat Sanayinde Sektörel Risk Değerlendirmesi", Sektörel Gelişme Stratejileri, III. İzmir İktisat Kongresi, D.P.T., (Ankara: 1992), s. 55.

1980 sonrası dönemde sağlanan büyümenin yeni kapasiteler yaratılmasından çok mevcut kaynakların dönem boyunca hızla artan sanayi ürün ihracatı ve 1984 sonrasında canlanan iç talebinde katkısıyla, harekete geçirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.<sup>164</sup>

Tablo 33. İmalat Sanayinde Sektörel Üretim Endeksinde % Değişim (D.İ.E., 1986 = 100)

| Sektör Adı               | 1982 | 1983 | 1984 | 1985 | 1986 | 1987 | 1988 | 1989 | 1990 |
|--------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Gıda Maddeleri           | 14.9 | 6.0  | 0.6  | 2.2  | 1.1  | 11.7 | 2.3  | 4.2  | 4.6  |
| Diğer Gıda Madde.        | 29.8 | 33.3 | 18.6 | 10.2 | 5.3  | 0.7  | 5.8  | 15.7 | 29.4 |
| İçki                     | 2.9  | 12.0 | 7.8  | 10.8 | 5.8  | 12.5 | 12.9 | 14.1 | 7.8  |
| Tütün                    | 5.6  | 5.0  | 4.2  | 0.3  | 13.6 | 1.8  | 4.5  | 5.1  | 0.7  |
| Dokuma                   | 1.0  | 10.1 | 10.0 | 7.1  | 10.0 | 9.4  | 3.6  | 4.5  | 2.4  |
| Giyim                    | 21.6 | 0.8  | 1.1  | 8.9  | 29.9 | 8.2  | 2.4  | 15.5 | 1.2  |
| Deri ve Kürk Eşya        | 7.1  | 4.5  | 21.9 | 3.1  | 31.4 | 30.6 | 0.9  | 47.3 | 6.5  |
| Ayakkabı                 | 36.2 | 8.5  | 4.5  | 7.8  | 9.6  | 18.0 | 36.5 | 24.7 | 1.5  |
| Ağaç ve Mantar Ürünler   | 1.4  | 14.8 | 3.4  | 1.0  | 12.1 | 2.8  | 4.4  | 3.1  | 19.2 |
| Ağaç Mob.ve Döşeme       | 13.1 | 20.9 | 29.6 | 13.3 | 8.3  | 13.7 | 1.6  | 2.2  | 13.1 |
| Kağıt ve Kağıt Ürünleri. | 10.9 | 1.7  | 22.6 | 2.4  | 6.4  | 21.0 | 6.4  | 10.9 | 12.2 |
| Basım-Yayım              | 13.6 | 12.2 | 9.1  | 3.4  | 2.2  | 4.0  | 7.4  | 12.7 | 22.6 |
| Ana Kimya                | 3.0  | 21.2 | 3.5  | 5.4  | 27.6 | 21.4 | 4.2  | 0.3  | 3.9  |
| Diğ. Kimyasal Ürünler    | 7.4  | 13.3 | 5.3  | 11.7 | 7.6  | 6.2  | 2.4  | 24.4 | 6.4  |
| Petrol Rafinerileri      | 19.3 | 1.4  | 12.2 | 0.8  | 6.3  | 15.3 | 3.2  | 5.1  | 4.6  |
| Pet. ve Kömür Türevleri  | 6.1  | 8.8  | 9.7  | 12.3 | 8.2  | 16.5 | 12.9 | 9.0  | 2.4  |
| Lastik Ürünleri          | 5.8  | 17.9 | 19.8 | 0.2  | 4.6  | 3.2  | 8.0  | 8.4  | 9.8  |
| Plastik Ürünleri         | 16.2 | 4.7  | 2.6  | 7.4  | 14.2 | 13.9 | 8.7  | 13.8 | 11.4 |
| Çanak Çömlek, Çini,      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
| Porselen                 | 9.0  | 10.1 | 28.0 | 7.3  | 17.1 | 18.9 | 16.1 | 7.3  | 4.3  |
| Cam ve Cam Ürünleri      | 19.7 | 2.2  | 12.8 | 6.0  | 5.2  | 16.9 | 9.2  | 5.6  | 19.2 |
| Diğer Taş ve Toprak      | 1.7  | 7.7  | 16.2 | 11.6 | 19.9 | 9.2  | 0.6  | 3.1  | 3.4  |
| Demir-Çelik              | 16.1 | 22.2 | 21.3 | 9.0  | 22.9 | 16.8 | 3.9  | 2.9  | 17.8 |
| Demir Dışı Metaller      | 21.6 | 2.9  | 27.9 | 16.6 | 5.7  | 3.0  | 16.2 | 21.8 | 13.0 |
| Metal Eşya               | 6.8  | 4.5  | 24.2 | 5.5  | 16.1 | 13.8 | 5.8  | 2.6  | 7.9  |
| Elektriksiz Makineler    | 2.0  | 9.9  | 6.5  | 9.6  | 0.7  | 22.1 | 9.2  | 3.6  | 23.1 |
| Elektrikli Makineler     | 2.0  | 32.9 | 55.3 | 30.3 | 19.9 | 1.2  | 18.3 | 6.3  | 49.4 |
| Taşıt Araçları           | 23.2 | 26.3 | 6.6  | 4.7  | 2.0  | 5.8  | 0.2  | 8.0  | 40.0 |
| Meslek-Bil. Ölçü Alet.   | -    | -    | -    | -    | -    | 0.8  | 19.0 | 15.7 | 18.2 |
| Diğer İmalat             | -    | -    | -    | -    | -    | 11.5 | 17.2 | 72.4 | 34.3 |

Kaynak: Demir, a.g.e., s.56.

Tablo 34. İmalat Sanayi Üretim Endeksindeki Yıllık Değişimler ( 1994-1998)

| Alt Sektörler         | 1994  | 1995 | 1996  | 1997 | 1998(2) |
|-----------------------|-------|------|-------|------|---------|
| Toplam İmalat Sanayi  | -8.3  | 13.5 | 11.5  | 24.3 | 23.10   |
| Gıda                  | 2.6   | 5.1  | 6.5   | 8.7  | 1.10    |
| Mensucat Sanayi       | -4.1  | 16.0 | -1.2  | -1.2 | -12.8   |
| Kağıt ve Ürünleri     | -11.9 | 11.1 | -19.2 | -9.6 | 2.4     |
| Orman Ürünleri        | -13.3 | 16.1 | -     | -    | -       |
| Kimya Sanayi          | -4.4  | 16.2 | 15.7  | 18.2 | 8.4     |
| Taş-Toprak Sanayi     | -4.3  | 12.0 | 20.3  | 28.1 | 56.5    |
| Metal Ana Sanayi      | -4.2  | 4.4  | 31.3  | 35.5 | 32.2    |
| Metal Eşya,Makine Sn. | -25.7 | 20.5 | 15.0  | 65.4 | 76.2    |
| Diğer İmalat Sanayi   | -33.0 | 42.9 | -     | -    | -       |

(1) H.D.T.M., Sanayi üretim endekslerinden ortalama olarak hesaplanmıştır.

(2) II. Program dönemi sonu değerleridir.

Kaynak: T.O.B.B., 95 Raporu ve H.D.T.M. Aylık İstatistikleri

<sup>164</sup> Şenses, a.g.e., s.60.

### 2.4.2. Yatırımlar

1980 yılından sonra kamu sabit sermaye yatırımlarının, toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı azalırken, son yıllarda dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980'de bu pay %56.1 iken 1981'de %62'ye çıkarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Sonraki yıllarda oran düşmeye başlamış, 1985'de %58.2, 1988'de %47.4, 1990'da %43.4 ve 1995'de %18.9 olmuştur. Buna karşın özel sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı hızla artmıştır. 1980'de %43.9 olan oran, 1984'de %45.9, 1988'de %52.6, 1990'da %56.6 ve 1995'de %8.1'e kadar çıkmıştır. Sabit sermaye yatırımları içinde kamu sektöründe, son yıllarda birinci öncelik, haberleşme-ulaştırmaya, ikinci öncelik enerjiye verilmiştir.<sup>165</sup> Yarıya yakın kısmı konut sektörü üzerinde yoğunlaşan özel sektör yatırımları da, 1984'den sonra gözlenen canlanmaya karşın, özellikle ihracata yönelik sektörlerde beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Konut sektörüne sağlanan finansman olanaklarının genişletilmesi konut yatırımlarının özel kesim yatırımları içindeki payını önemli ölçüde arttırmıştır.<sup>166</sup>

Diğer yandan, çeşitli özendirici önlemlere karşın, yabancı sermaye girişlerinin önemli bir kısmının genişleme amacıyla olduğu ve imalat sanayi yanında turizm ve ticaret sektörlerine yöneldiği anlaşılmaktadır.<sup>167</sup> 1987 yılında izin verilen yabancı sermaye yatırımlarının sadece %51.2'lik kısmının turizm ve ticarete yönelmiştir. 1996'da izin verilen yabancı sermaye yatırımları içinde en yüksek payı %81.7 (3.1 milyon dolar) ile hizmet sektörü almıştır. Buna karşın, imalat sanayi ve madencilik sektörüne verilen izinlerde düşüş meydana gelmiştir.<sup>168</sup>

Başka bir deyişle, yatırımlarda gözlenen olumsuz gelişmelerin arkasında, 1980 sonrasında istikrar ve dışa açılma adına, büyümeden vazgeçen ve toplumdaki gelir ve kaynak dağılımını üretken olmayan kesimler lehine köklü bir biçimde değiştiren politikalar yatmaktadır. Üretken olarak nitelendirilebilecek, imalat sanayi ve enerji, tarım ve madencilik sektörlerine yönelik yatırımlar dönem içerisinde sürekli gerilemiştir. Bu dört sektörün toplam yatırımlar içindeki payı 1980 öncesi %60 düzeyinin üstünde iken, 1985 yılında %43'e, 1994 yılında ise %27,7'ye kadar

<sup>165</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s.225.

<sup>166</sup> T. Güngör Uras, *Ekonomide Özal'lı Yıllar (1980-1990)*, (İstanbul: AFA Yayınları: 248, 1993), s. 66.

<sup>167</sup> Şenses, a.g.e., s. 66.

<sup>168</sup> D.P.T., VII. B.Y.K.P., 1998 Programı, s. 168.

gerilemiştir. Buna karşın konut yatırımlarının payı %15'den %41.3'e ulaşmıştır. Yatırımların azlığının yanı sıra yatırımlar ağırlıklı olarak , konut ve haberleşme başta olmak üzere bazı hizmet sektörlerine sıkışmıştır. Böyle bir yatırım dağılımı, ülkenin mal üretme kapasitesini sınırladığı gibi teknolojilerin yenilenmesine de olanak vermemiştir.

1980 sonrasında kaynak bölüşümünü üretken olmayan kesimler lehine değiştiren politikalar: Dışa açılma programının ilk yıllarında, emek aleyhine gelir politikaları, - ki bu politikalar sonucu iç talep kısılarak talep yetersizliği yaşanmıştır- ve yüksek faiz politikasıdır. Yüksek faiz politikasının da ekonomideki yansıması, çok yüksek oranlı kredi ve kur maliyetlerinin, sermayeyi kullanma maliyetini arttırması ve dolayısıyla sanayide kurulu kapasitelerin tam olarak kullanılmasını engellemesi şeklindedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu durum kapasite arttırıcı yeni yatırımlardan vazgeçilmesine de neden olmuştur. Özel sanayi işyerlerinde tam kapasite çalışmama nedenleri arasında, talep yetersizliği ve mali güçlükler uzun süre ilk sıraları almıştır.<sup>169</sup>

Tarım sektöründe gerçekleştirilen yatırımlarda özel sektörün 1981 yılında %10 olan payının, 1993 yılında %2.6'ya kadar düşmüş olması, özel sektörün bu kesimden vazgeçtiğinin ve kaynaklarını diğer sektörlerle veya ticarete yönelttiğinin bir göstergesidir. İmalat sanayine yönelik yatırımların gerilemesi konusunda yatırımsızlaşma, sanayisizleşme süreci "iktisadi artığın yeniden paylaşımı sırasında düşük tasarruf ve yatırım eğilimli alt sermaye gruplarının (rant kesim) daha kazançlı çıkmaları" yorumu ile açıklanmaktadır.<sup>170</sup>

Rantiyeliğin ve spekülatif kar arayışının özendirildiği bir ortamda sınai yatırımların görece karlılığının düşük oluşu, buna karşın alternatif yatırım alanlarında (İnşaat, turizm, bankacılık vb.) karlılığın çok daha yüksek oluşu, imalat sanayinde yatırım eğilimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ortamda işletmeler üretim kapasitesini arttırıcı yeni yatırımlar yerine kurulu kapasitelerden en yüksek ölçüde yararlanmaya ve daha çok, modernizasyon-yenileme şeklindeki yatırımlarla yetinmeye yönelmişlerdir. Bir başka deyişle üretim kapasiteleri, iç piyasaya göre karlılığı artan ihracata yönelik olarak harekete geçirilmiştir.<sup>171</sup>

<sup>169</sup> Eser, a.g.e., s. 122.

<sup>170</sup> E. Yeldan, "İhracat Yönelik Sanayileşme ve Bölüşüm-Uyumsuz Büyüme, Türkiye 1980-89", B.Ü. E.İ.B. Dergisi, C.4, S.2., (İstanbul: 1990), s. 320.

<sup>171</sup> Senses, a.g.e., s. 60.



Tablo 35. Toplam Yatırımlar İçinde Üretken Sektör Yatırımlarının Payı (%)

|                                  | 1976-1986 | 1987-1997 |
|----------------------------------|-----------|-----------|
| Tarım/Toplam Yatırım             | 9.0       | 5.5       |
| Madencilik/Toplam Yatırım        | 3.8       | 1.7       |
| İmalat Sanayi/Toplam Yatırım     | 27.7      | 18.9      |
| Üretken Sektörler/Toplam Yatırım | 40.5      | 26.1      |

Kaynak: D.P.T., Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-1995; D.P.T., 1998 Yılı Programı s.11.

İmalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payının zaman içinde azalmasında (- ki bu pay 1963-1979 dönemi ortalaması %34,8 iken 1980-1989 dönemi ortalaması %23'dür-) bazı imalat sanayi dallarındaki kapasite fazlalığının, mevcut tesislerin kapasitelerini genişletmelerinin, yerli üretim yerine bazı girdilerin ithal edilmesinin, kalitenin iyileşmesi sonucunda katma değer artışının, fason imalatın yaygınlaşmasına bağlı olarak üretim artışının ve 1980 öncesinde yarım kalmış tesislerin küçük yatırımlarla üretime alınmasının etkisi olmuştur.

1980 sonrasında İmalat sanayiine kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımları dağılımında, 1980'de %26.3 olan kamunun payı, 1994'de %3.1'e inmiş; 1997 Programında da %2.9 gibi çok düşük bir değer olarak tahmin edilmiştir. Özel sektör payı 1981'de %34.1 iken 1990'lı yıllarda %24'e inmiştir

Tablo 37'de görüleceği gibi, özel kesim imalat sanayi yatırımlarının içinde tüketim mallarının payı 1980 yılında %18.2 iken, 1983 yılında %35.2'ye yükselmiştir. 1984 ve 1985 yıllarında bu pay azalmış, sırasıyla %26.9 ve %20.5 olmuştur. 1986 yılında bu pay yeniden artış göstermiş ve %35.8 olarak gerçekleşmiştir; ancak 1990 yılına kadar yeniden azalmış ve bu yılda %34 olmuştur. Özel kesimin, ara malları sektörüne yönelik yatırımlarının gerek tüketim gerekse yatırım malları sektörlerine yönelik yatırımlara oranla daha yüksek gerçekleştiği ancak 1981 yılındaki artış dışında 1980-1990 döneminde azalış gösterdiği görülmektedir. 1980 yılında %59.8 iken 1990 yılında %45.6 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım mallarına yönelik yatırımlarda, 1981 yılındaki çok düşük gerçekleşme (%7.1) dışında, çok fazla bir değişme olmadığı görülmektedir. 1986 yılında diğer iki sektörde olduğu gibi en yüksek artış %25.6 ve 1988'deki %28.3 değerleridir. 1980 yılındaki yatırım malları sektörüne yönelik özel kesim yatırım payı %22.1, 1990 yılında da %24.2 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, özel kesimde imalat sanayiinden, konut, turizm, gıda sektörü ve hizmet yatırımlarına bir kayma gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibariyle özel kesim yatırımlarında 1985-90

döneminde, dokuma-giyim, kimya-petro kimya-gübre, toprak ürünleri sanayii, metal sanayi, taşıt araçları ve gıda sanayileri en yüksek pay alan sektörler olmuştur.

Tablo: 36 Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu-Özel Kesim Dağılımı  
(Cari Fiyatlarla %)

| Sektörler | Tarım | Maden. | İmalat | Enerji | Ulaştırma | Turizm | Konut | Eğitim | Sağlık | Diğ. Hiz | Toplam |
|-----------|-------|--------|--------|--------|-----------|--------|-------|--------|--------|----------|--------|
| 1980      | 7.9   | 7.6    | 26.3   | 21.3   | 20.8      | 0.5    | 2.4   | 4.1    | 1.8    | 7.2      | 100.0  |
|           | 7.4   | 0.5    | 30.0   | 0.4    | 9.7       | 0.6    | 44.7  | 2.0    | 0.2    | 6.3      | 100.0  |
| 1981      | 10.2  | 9.7    | 21.9   | 22.1   | 19.7      | 0.5    | 2.4   | 4.2    | 2.0    | 7.2      | 100.0  |
|           | 10.8  | 0.6    | 34.1   | 0.5    | 15.3      | 0.7    | 30.1  | 0.3    | 0.2    | 7.4      | 100.0  |
| 1982      | 10.3  | 8.6    | 18.9   | 24.7   | 21.3      | 0.5    | 1.4   | 4.5    | 2.0    | 7.9      | 100.0  |
|           | 11.2  | 0.6    | 33.6   | 0.5    | 16.2      | 0.7    | 29.5  | 0.3    | 0.2    | 7.2      | 100.0  |
| 1983      | 9.8   | 8.8    | 15.8   | 25.4   | 23.5      | 0.6    | 1.8   | 4.5    | 1.6    | 8.1      | 100.0  |
|           | 11.4  | 1.1    | 32.9   | 0.5    | 16.9      | 0.6    | 29.2  | 0.3    | 0.2    | 7.0      | 100.0  |
| 1984      | 10.1  | 9.1    | 14.0   | 24.0   | 25.0      | 0.9    | 2.6   | 3.7    | 1.5    | 96.6     | 100.0  |
|           | 9.6   | 1.1    | 32.9   | 05     | 17.2      | 1.1    | 30.0  | 0.3    | 0.2    | 6.7      | 100.0  |
| 1985      | 7.5   | 9.8    | 12.6   | 22.0   | 28.0      | 0.9    | 2.6   | 4.2    | 1.2    | 11.6     | 100.0  |
|           | 7.8   | 1.2    | 31.9   | 0.4    | 17.0      | 1.8    | 32.3  | 0.5    | 0.5    | 6.7      | 100.0  |
| 1986      | 6.8   | 6.7    | 9.8    | 24.3   | 29.3      | 1.8    | 2.0   | 3.7    | 1.2    | 14.2     | 100.0  |
|           | 5.7   | 1.1    | 31.8   | 0.8    | 13.8      | 2.5    | 37.0  | 0.6    | 0.6    | 6.1      | 100.0  |
| 1987      | 8.7   | 4.1    | 6.5    | 22.9   | 33.9      | 1.7    | 1.6   | 4.8    | 1.5    | 14.3     | 100.0  |
|           | 5.6   | 1.3    | 25.2   | 0.6    | 11.8      | 3.1    | 45.7  | 0.6    | 0.6    | 5.3      | 100.0  |
| 1988      | 9.1   | 4.5    | 21.4   | 26.9   | 29.7      | 1.5    | 1.8   | 5.6    | 1.8    | 13.2     | 100.0  |
|           | 4.3   | 1.2    | 5.9    | 0.9    | 9.1       | 4.0    | 53.3  | 0.5    | 0.5    | 4.8      | 100.0  |
| 1989      | 10.3  | 3.2    | 4.5    | 29.8   | 30.1      | 1.1    | 1.8   | 6.2    | 2.1    | 10.8     | 100.0  |
|           | 3.0   | 1.2    | 19.9   | 1.2    | 8.8       | 5.3    | 54.2  | 0.7    | 0.7    | 4.9      | 100.0  |
| 1990      | 9.6   | 3.4    | 4.5    | 21.7   | 34.0      | 1.2    | 4.0   | 6.9    | 6.9    | 11.9     | 100.0  |
|           | 3.6   | 1.1    | 26.2   | 0.8    | 10.7      | 5.0    | 46.5  | 0.7    | 0.7    | 4.4      | 100.0  |
| 1991      | 11.1  | 3.5    | 5.0    | 16.8   | 36.6      | 1.5    | 2.2   | 7.1    | 2.6    | 13.6     | 100.0  |
|           | 3.1   | 1.0    | 24.3   | 0.6    | 14.7      | 3.5    | 46.3  | 0.8    | 1.4    | 4.4      | 100.0  |
| 1992      | 8.9   | 3.4    | 5.4    | 14.5   | 36.5      | 1.6    | 2.6   | 8.4    | 3.2    | 15.4     | 100.0  |
|           | 3.3   | 0.9    | 23.6   | 0.5    | 18.8      | 2.4    | 44.7  | 0.8    | 1.3    | 3.7      | 100.0  |
| 1993      | 9.6   | 2.5    | 3.2    | 12.0   | 42.6      | 1.7    | 1.2   | 9.2    | 3.8    | 14.3     | 100.0  |
|           | 2.6   | 1.2    | 23.8   | 0.6    | 11.5      | 2.3    | 51.8  | 0.8    | 1.5    | 4.0      | 100.0  |
| 1994      | 10.2  | 2.6    | 3.1    | 11.6   | 38.4      | 1.9    | 1.7   | 7.4    | 4.8    | 18.4     | 100.0  |
|           | 4.1   | 1.1    | 26.2   | 0.5    | 16.4      | 2.4    | 43.2  | 0.7    | 1.2    | 4.1      | 100.0  |
| 1995      | 12.   | 2.1    | 5.7    | 12.3   | 31.7      | 2.2    | 1.7   | 7.7    | 4.7    | 20.0     | 100.0  |
|           | 4.7   | 1.1    | 26.3   | 1.8    | 17.5      | 2.3    | 39.3  | 1.1    | 1.8    | 4.0      | 100.0  |
| 1996      | 10.5  | 1.5    | 4.1    | 13.0   | 34.2      | 1.4    | 1.6   | 9.4    | 4.4    | 19.8     | 100.0  |
|           | 4.5   | 1.1    | 24.5   | 4.0    | 17.6      | 2.4    | 38.1  | 1.2    | 2.5    | 4.0      | 100.0  |
| 1997      | 11.0  | 1.9    | 2.9    | 13.1   | 32.9      | 0.9    | 1.7   | 11.2   | 3.6    | 20.8     | 100.0  |
| (1)       | 4.4   | 1.1    | 24.2   | 6.8    | 17.6      | 2.4    | 35.8  | 1.2    | 2.5    | 3.9      | 100.0  |
| 1998      | 8.0   | 1.8    | 3.6    | 15.2   | 27.9      | 0.7    | 1.3   | 17.7   | 3.5    | 20.3     | 100.0  |
| (2)       | 10.5  | 1.5    | 2.4    | 16.3   | 27.9      | 1.9    | 0.7   | 12.1   | 5.0    | 21.6     | 100.0  |

Kaynak: D.P.T., Eko. ve Sos. Göstergeler (1950-1998), 1997, s.28 ve 29 (Tablo 26 ve 27'den derlenmiştir.)

Tablo 37. Özel Kesim İmalat Sanayi Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

|                | 1980  | 1981  | 1982  | 1983  | 1984  | 1985  | 1986  | 1987  | 1988  | 1989  | 1990  | 1979-84 | 1985-90 |
|----------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|---------|---------|
| Tüketim Ma.    | 18.2  | 18.0  | 20.4  | 35.2  | 26.9  | 21.5  | 35.8  | 34.1  | 25.8  | 34.1  | 30.1  | 25.6    | 30.7    |
| Gıda           | 4.6   | 9.4   | 5.6   | 5.9   | 4.5   | 4.3   | 6.2   | 8.6   | 6.6   | 7.7   | 7.4   | 5.7     | 7.3     |
| İçki ve Tütün  | 0.6   | 7.1   | 2.9   | 4.5   | 1.4   | 1.4   | 1.2   | 1.0   | 0.8   | 1.1   | 1.1   | 2.3     | 1.1     |
| Dok.ve Giy.    | 13.0  | 1.6   | 12.0  | 24.9  | 21.1  | 15.9  | 28.4  | 24.5  | 18.3  | 25.3  | 21.6  | 17.6    | 22.4    |
| Ara Malları    | 59.8  | 74.8  | 55.9  | 43.9  | 51.8  | 57.5  | 38.7  | 41.9  | 46.0  | 44.3  | 45.6  | 54.4    | 45.1    |
| Deri İşleme    | 0.0   | 0.4   | 0.2   | 0.3   | 0.4   | 0.1   | 2.2   | 1.0   | 0.6   | 0.7   | 0.7   | 0.3     | 0.8     |
| Orman Ür.      | 0.3   | 0.6   | 0.7   | 0.3   | 0.3   | 0.5   | 0.5   | 1.0   | 1.3   | 1.1   | 1.0   | 0.6     | 1.0     |
| Kağıt-Basım    | 3.7   | 7.8   | 1.4   | 1.5   | 5.2   | 4.2   | 3.0   | 5.0   | 3.0   | 3.9   | 3.6   | 3.8     | 3.7     |
| Kim.Pet.Gübre  | 17.2  | 27.9  | 13.1  | 16.2  | 14.4  | 18.5  | 5.5   | 8.3   | 9.1   | 8.1   | 8.1   | 16.5    | 8.5     |
| Pet. Ürünleri  | 1.4   | 15.9  | 3.2   | 1.1   | 0.7   | 1.7   | 1.4   | 0.6   | 0.7   | 0.7   | 0.8   | 3.1     | 0.8     |
| Last. ve Plas. | 1.1   | 0.8   | 5.1   | 12.2  | 14.4  | 9.9   | 2.8   | 3.1   | 4.3   | 5.8   | 5.4   | 9.0     | 5.1     |
| Topr. Ürünü.   | 17.8  | 7.7   | 18.0  | 9.0   | 10.0  | 8.2   | 17.0  | 17.0  | 14.9  | 14.3  | 13.2  | 11.4    | 14.1    |
| Metal Sanayi   | 18.2  | 13.8  | 14.2  | 3.3   | 6.5   | 14.4  | 6.4   | 5.7   | 12.2  | 9.7   | 12.9  | 9.7     | 11.0    |
| Yatırım Mall.  | 22.1  | 7.1   | 23.7  | 20.9  | 21.3  | 21.0  | 25.6  | 24.0  | 28.3  | 21.6  | 24.2  | 20.0    | 24.2    |
| Madeni Eşya    | 2.8   | 0.5   | 4.4   | 3.5   | 2.7   | 3.5   | 4.5   | 5.1   | 4.7   | 5.2   | 5.3   | 3.0     | 5.0     |
| Makine İm.     | 3.5   | 3.6   | 4.2   | 6.7   | 3.7   | 4.1   | 5.8   | 4.4   | 4.9   | 3.6   | 2.6   | 4.7     | 3.6     |
| Elektr. Mak.   | 1.8   | 1.1   | 6.3   | 5.1   | 5.7   | 6.4   | 7.0   | 5.4   | 6.7   | 4.4   | 4.5   | 4.7     | 5.1     |
| Taşıt Araçları | 14.0  | 1.9   | 8.3   | 5.1   | 9.0   | 6.5   | 8.0   | 8.5   | 11.6  | 8.0   | 11.4  | 7.4     | 9.9     |
| Diğer İmalat   | 0.0   | 0.1   | 0.6   | 0.5   | 0.2   | 0.5   | 0.3   | 0.6   | 0.4   | 0.4   | 0.5   | 0.3     | 0.4     |
| TOPLAM         | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0   | 100.0   |

Kaynak:Uras, a.g.e.s.26.

### 2.4.3. Dış Ticaret

#### 2.4.3.1. İhracat

1980 yılı sonrası uygulanan yeni sanayileşme stratejisinde ihracat öncü sektör olarak görülmüştür. Bu çerçevede 1980 yılı öncesi yıllarda uygulanmakta olan kambiyo ve dış ticaret politikalarında önemli değişikliklere gidilmiştir. 1980 sonrasında gerek toplam ihracat gerekse toplam ithalatta hızlı bir artış kaydedilmiş; Türkiye'nin ticaret hacmi genişlemiştir; ancak 1989 yılında dış ticaret açığı hızla yükselmiştir. Bunun temel nedeni: ihracat artış hızında meydana gelen hızlı düşüştür. İhracat artışı hızının düşmesinin bir nedeni, döviz kurunun son iki yılda enflasyonun altında ayarlanmış olmasıdır. Türkiye bir yandan döviz kurunu enflasyonun çok altında ayarlarken bir yandan da gümrük duvarlarını hızla aşağıya çekmiştir: Böylece tamamen bir liberasyona gidilmiş ve bir yandan ihracat artış hızı düşerken diğer yandan da ithalat hızı artmıştır. 1981 yılında ithalat kotalarının azaltılmasının bu artış da payı büyüktür.<sup>172</sup>

1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %33.8 iken, 1988 yılında bu oran %88'e kadar yükselmiştir; ancak bu yıldan sonra tekrar azalmaya başlayarak %54

<sup>172</sup> Kemal Kurdaş, "Günümüz Türkiye'sinde Döviz Piyasası ve Kur Politikası", A.S.O. Dergisi, Yıl:14, S:104 (Mayıs-Haziran 1990), s. 21-22.

şeklinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin temel nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi, devalüasyonun etkisiyle yeni yatırımlardan vazgeçip var olan kapasitenin daha etkin kullanılmasına yönelik ihracat artışının dış ticaret dengesini hızla olumlu yönde etkilemesi ve yatırım malı ithalatının büyüme hızının ara malı ithalatının büyüme hızının çok altında kalmasıdır. Toplam ithalattaki artış hızını da frenleyen bu gelişme çok doğaldır ki, var olan kapasitenin tam kullanım sınırına erişilinceye kadar, ihracatın ithalatı karşılama oranını yükseltmiş ve dış açığı azaltmıştır. Ancak kapasite kullanım sınırına varılan 1988 yılından sonra ihracatı artırma girişimleri sadece ara malı ithalatını değil, aynı zamanda yatırım malı ithalatını da arttırmıştır. Sonuçta 1990 yılında yatırım malı ithalatının, toplam ithalat içindeki payı yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılında %52'ye düşmüş, dış açık ise 9343 milyon dolar ile rekor bir seviyeye erişmiştir.

Bir diğer neden iç talebin kısılması ve buna bağlı olarak üretimin, iç pazar ve talepten, dış pazar ve talebe kaymasıdır. İmalat sanayi katma değerinin G.S.M.H. içindeki payı çok artmadığı halde, imalat sanayi ihracatının G.S.M.H. içindeki payının 1980 sonrasında hızla artış göstermesi, daha önce iç pazara yönelik olan üretimin dış pazara kaydığını göstermektedir. Yine, yapay bir rekabet gücü sağlayan, iç ve dış rekabet farkının yapısal nedenlerini ortadan kaldırılabilmesine olanak tanımayan vergi iadesi politikası da, bu dönemdeki ihracat artış hızında önemli bir kaynak olmuştur. Bu politika uygulandığı süre içinde, iç ve dış fiyatları eşitleyebilecek uzun vadeli politikalarla beslenmediği için ortadan kalkması ile birlikte ihracat artış hızında önemli bir yavaşlama gerçekleşmiştir.<sup>173</sup>

1988 yılı sonu yılı itibariyle ihracatta vergi iadesi tamamen kaldırılmış, bu durum ihracat düşüşüne neden olmuştur. İhracatta vergi iadesinin kaldırılması, ihracata yönelik üretim yapan girişimcileri zarara sokmuş, üretim için gerekli ithal maliyetlerini karşılayamaz hale gelmişlerdir. Türkiye 1980'li yılların başında % 74.1 oranında temel mal ihraç ederken, bu oran zamanla düşmüş ve imalat sanayi dallarının toplam ihracat içindeki payı sürekli artmıştır. 1988 yılında temel ve imalat sanayi mallarının, toplam ihracat içindeki payları sırasıyla %47.39 ve %52.61 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 1980-88 döneminde, özellikle imalat sanayi ihracatında önemli başarı göstermiştir.<sup>174</sup>

<sup>173</sup> D.P.T., VII. BYKP, s. 215.

<sup>174</sup> Aynı, s.181.

Tablo 38'den izlenebileceği gibi 1970-90 döneminde tüketim malları sanayi ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payı azalırken, gerek ara gerekse yatırım malları sanayi ihracat payının arttığını görüyoruz. Tüketim malları sanayinin payı 1979-84 döneminde %61.2 iken 1985-90 döneminde %55,5'e düşmüştür. Her iki dönemde de diğer sektörlerle göre toplam imalat sanayi ihracatı içinde en büyük payı, yine bu sektör almıştı. Yatırım mallarının aynı dönemler için aldığı paylar sırasıyla %7.5 ve %10.5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde yatırım mallarına oranla ara malları sanayinin, toplam imalat sanayi ihracatındaki payı daha fazla artış göstermiştir. 1979-84 döneminde bu sektörün ihracatının toplamdaki payı %31.3'ten 1985-90 döneminde %34.0'a yükselmiştir.

Büyük ölçek gerektiren ara mallarında kamunun yoğunlaşması nedeniyle özel yatırımların tüketim ve yatırım malların yönelmesi ve gelişme süreci içerisinde geleneksel tüketim mallarından daha teknoloji ve sermaye yoğun ara ve yatırım mallarına yönelim, bu gelişmede etkili olmuştur.<sup>175</sup> Ayrıca, ihracata yönelik üretim artışlarının geniş ölçüde kapasite kullanımlarındaki iyileşmeden kaynaklanması ve 1980 öncesi atıl kapasitelerin çalıştırılması da alt sektörlerin yatırım ve ihracattaki paylarının farklılaşmasında etkili olmuştur.

1990-95 döneminin incelendiği tablo 81'de imalat sanayi ihracatının alt sektörlerle dağılımında değişiklik meydana geldiğini görüyoruz. 1985-90 dönemine oranla, tüketim malları sanayi ihracatının, toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payının tekrar artmaya başladığını görüyoruz. 1985 yılında %58.1 oranı ile yine en yüksek paya sahip olan sektör, tüketim malları sanayidir. 1985-90 döneminin tersine ham madde ithalatındaki pay azalmıştır. 1985-90 dönemindeki gelişimini aynı şekilde 1990-95 döneminde de yatırım malları sanayinin, toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payı artmaya devam etmiştir.

Toplam imalat sanayi ihracatının alt sektörlerle yönelik payları Tablo 48 ve 47'den izlenebilir. Görülmektedir ki toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payları en yüksek olan alt sektörler: Dokuma, hazır giyim, tütün, sebze-meyve işleme, diğer besin maddeleri, demir-çelik, kimya ve petro kimya, elektrikli makineler ve elektriksiz makinelerdir.

<sup>175</sup> Çelebi, a.g.e., s. 174.

Yine ISIC sınıflandırmasına göre hazırlanmış ve son yılların sanayi ihracatının sektörlere dağılım değerlerini gösteren tablo 47’de dokuma sanayi ürünleri ihracatı 1990’da 2.7, 1992’de 3.8, 1995’de 5.7 milyar dolar ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada hazır giyim sanayi ürünleri gelmektedir. Dokuma (tekstil) ve giyim sanayi ürünleri 1980 ve 88 yıllarında Türkiye ihracatında %17.8’lik bir paya sahipken, dünya ihracatında %4.8’lik paya sahip olmuştur. Türkiye’de bu sektör ihracatındaki gelişme, dünya gelişiminin çok üzerindedir.<sup>176</sup>

Tablo 38. İmalat Sanayi İhracatının Sektörel Payları (1979-1990)

| Sektörler               | 1979  | 1980  | 1981  | 1982  | 1983  | 1984  | 1985  | 1986  | 1987  | 1988  | 1989  | 1990  | 1979-84 | 1985-90 |
|-------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|---------|---------|
| A.GenellikleTük.Mal     | 73.7  | 68.4  | 61.0  | 53.9  | 60.2  | 61.1  | 51.5  | 56.5  | 57.0  | 53.3  | 56.3  | 57.2  | 61.2    | 55.5    |
| Mezbaha Ürünleri        | 1.1   | 1.5   | 2.8   | 3.8   | 3.3   | 2.6   | 1.5   | 1.4   | 1.0   | 0.8   | 0.7   | 0.5   | 0.5     | 0.9     |
| Sebze ve Mey. İşl. Sn.  | 12.8  | 13.0  | 7.8   | 5.6   | 5.1   | 4.2   | 3.5   | 5.2   | 5.9   | 5.0   | 4.5   | 5.0   | 5.0     | 4.9     |
| Bit. Ve Hayv. Yağlar    | 2.3   | 0.3   | 2.3   | 1.0   | 2.0   | 1.3   | 1.2   | 1.6   | 1.2   | 1.3   | 2.0   | 1.7   | 1.7     | 1.5     |
| Un ve Diğer Değ. Ür.    | 1.1   | 0.8   | 1.0   | 1.0   | 1.3   | 1.3   | 0.7   | 0.5   | 0.3   | 0.5   | 0.5   | 0.3   | 0.3     | 0.5     |
| Şeker Sanayi. Ür.       | 0.1   | 0.5   | 0.2   | 1.9   | 2.3   | 2.2   | 0.8   | 0.0   | 0.2   | 0.1   | 0.0   | 0.0   | 0.0     | 0.2     |
| Diğer Besin Maddeleri   | 21.1  | 19.7  | 10.1  | 6.9   | 7.3   | 7.3   | 6.3   | 10.1  | 7.6   | 6.1   | 5.0   | 6.1   | 6.1     | 6.6     |
| Alkollü İçkiler         | 0.3   | 0.2   | 0.2   | 0.1   | 0.2   | 0.1   | 0.2   | 0.1   | 0.2   | 0.2   | 0.2   | 0.1   | 0.1     | 0.2     |
| Alkolsüz İçkiler        | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.1   | 0.0   | 0.0     | 0.0     |
| Tütün Sanayi            | 10.2  | 10.5  | 11.1  | 7.7   | 5.3   | 3.6   | 4.7   | 4.2   | 3.5   | 2.7   | 4.7   | 3.8   | 7.1     | 3.9     |
| Dokuma Sanayi           | 19.5  | 16.5  | 17.2  | 17.2  | 19.9  | 19.4  | 18.3  | 20.0  | 20.8  | 22.5  | 23.0  | 23.2  | 18.4    | 21.6    |
| Hazır Giyim Sanayi      | 5.2   | 5.2   | 7.9   | 8.2   | 12.9  | 18.4  | 13.5  | 12.7  | 15.9  | 13.6  | 15.0  | 16.0  | 11.3    | 14.6    |
| Ayakkabı Sanayi         | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.1   | 0.2   | 0.1   | 0.2   | 0.3   | 0.3   | 0.3   | 0.4   | 0.3   | 0.1     | 0.3     |
| Ağaç Moble-Mef. Sn.     | 0.0   | 0.1   | 0.3   | 0.4   | 0.4   | 0.5   | 0.4   | 0.4   | 0.2   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.3     | 0.3     |
| B.Genellikle Ara Mall.  | 23.0  | 26.9  | 31.2  | 37.1  | 31.1  | 31.3  | 35.5  | 33.6  | 27.8  | 37.1  | 36.4  | 33.5  | 31.3    | 34.0    |
| Çırcırlama              | 13.4  | 14.8  | 10.0  | 6.7   | 4.5   | 3.0   | 2.6   | 2.3   | 0.3   | 1.5   | 1.4   | 1.5   | 7.1     | 1.5     |
| Deri Kürk İş.Sn.        | 0.0   | 0.0   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.5   | 0.8   | 0.6   | 0.3   | 0.4   | 0.4   | 0.1     | 0.5     |
| Ağaç ve Mantar Ür.      | 0.1   | 0.3   | 0.6   | 1.0   | 0.9   | 0.6   | 1.6   | 0.9   | 0.4   | 0.3   | 0.3   | 0.3   | 0.7     | 0.5     |
| Kağıt ve Kağıt Ür.      | 0.1   | 0.1   | 0.4   | 0.4   | 0.4   | 0.6   | 0.5   | 0.7   | 0.9   | 0.7   | 0.5   | 0.5   | 0.4     | 0.6     |
| Basım, Yay. Ciltçilik   | 0.0   | 0.1   | 0.1   | 0.0   | 0.1   | 0.3   | 0.3   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.0   | 0.1   | 0.1     | 0.1     |
| Kimyevi Gübre Sanayi    | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 1.0   | 0.3   | 0.6   | 1.0   | 2.0   | 1.3   | 2.0   | 0.5   | 0.4   | 0.2     | 1.1     |
| İlaç Sanayi             | 0.1   | 0.1   | 0.2   | 0.3   | 0.2   | 0.1   | 0.2   | 0.2   | 0.3   | 0.5   | 1.1   | 0.6   | 2.1     | 0.5     |
| Petro-Kimya Sanayi      | 0.4   | 0.9   | 1.6   | 2.6   | 3.0   | 2.3   | 2.4   | 3.9   | 4.3   | 5.4   | 5.4   | 3.9   | 1.9     | 4.3     |
| Kimya Sanayi            | 1.3   | 2.0   | 2.0   | 1.8   | 1.9   | 2.1   | 2.6   | 3.0   | 3.6   | 3.6   | 4.4   | 3.5   | 5.0     | 3.5     |
| Petrol Arıtım Sanayi    | 0.0   | 1.7   | 3.0   | 7.6   | 5.2   | 6.8   | 5.3   | 2.8   | 2.6   | 3.3   | 2.5   | 2.5   | 0.1     | 3.0     |
| Diğ.Pet ve Kömür Ür.    | 0.0   | 0.8   | 0.2   | 0.0   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.0   | 0.0   | 0.1   | 0.6     | 0.1     |
| Kauçuk ve Lastik Ür.    | 0.1   | 0.5   | 0.6   | 0.3   | 0.7   | 0.9   | 0.8   | 0.9   | 0.7   | 0.9   | 1.8   | 1.3   | 0.5     | 1.1     |
| Plastik Ürünleri        | 0.1   | 0.2   | 1.2   | 0.6   | 0.3   | 0.3   | 0.3   | 0.3   | 0.3   | 0.3   | 0.2   | 0.1   | 1.7     | 0.2     |
| Cam ve Cam. Ma. Eş.     | 1.9   | 1.2   | 2.2   | 1.8   | 1.8   | 1.6   | 1.5   | 1.9   | 1.6   | 1.7   | 1.7   | 1.9   | 1.3     | 1.7     |
| Çimento Sanayi          | 2.6   | 1.8   | 5.6   | 4.6   | 1.8   | 0.9   | 0.6   | 0.4   | 0.1   | 0.1   | 0.3   | 0.7   | 2.8     | 0.4     |
| Diğ.Taş veTopDay Sa.    | 0.3   | 0.4   | 0.7   | 0.5   | 0.6   | 0.9   | 1.2   | 0.61  | 0.7   | 0.7   | 0.9   | 0.9   | 0.6     | 0.8     |
| Demir Çelik Ana Sn.     | 1.7   | 1.2   | 2.1   | 6.9   | 7.9   | 8.9   | 12.5  | 1.3   | 8.5   | 13.6  | 12.3  | 12.8  | 5.9     | 11.9    |
| Diğ. Metal Ana Sanayi   | 0.8   | 0.7   | 0.6   | 0.8   | 1.4   | 1.3   | 1.4   | 1.6   | 1.3   | 2.3   | 2.6   | 2.1   | 1.0     | 2.0     |
| C.Genel. Yatırım Mall.  | 3.3   | 4.7   | 7.8   | 9.0   | 8.7   | 7.5   | 13.0  | 9.9   | 15.3  | 9.5   | 7.3   | 9.3   | 7.5     | 10.5    |
| Metal Eşya Sanayi       | 0.5   | 0.8   | 1.6   | 2.1   | 1.9   | 1.2   | 2.9   | 2.6   | 2.0   | 1.7   | 1.3   | 1.5   | 1.5     | 1.9     |
| Elektriksiz Maki Sn.    | 0.6   | 0.6   | 1.2   | 1.3   | 1.4   | 1.3   | 4.3   | 2.7   | 7.4   | 2.7   | 1.6   | 1.5   | 1.2     | 3.2     |
| Tarım Maki. - Teçhizat  | 0.1   | 0.2   | 0.4   | 0.7   | 2.1   | 1.1   | 1.1   | 0.3   | 0.4   | 0.4   | 0.2   | 1     | 0.9     | 0.4     |
| Elektrikli Maki. Sanayi | 0.3   | 0.5   | 0.7   | 2.2   | 1.7   | 1.9   | 1.8   | 2.2   | 3.3   | 3.2   | 2.3   | 3.8   | 1.5     | 2.9     |
| Deniz Ulaşım Araçları   | 0.0   | 0.0   | 0.2   | 0.1   | 0.1   | 0.3   | 0.1   | 0     | 0.1   | 0.0   | 0.1   | 0.6   | 0.2     | 0.2     |
| Demiryolu Ulaşım Araç   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0     | 0.0     |
| Karayolu Ulaş.Araçları  | 1.6   | 2.4   | 3.3   | 2.5   | 1.4   | 1.7   | 2.0   | 1.4   | 1.5   | 1.2   | 1.5   | 1.4   | 2.1     | 1.5     |
| Uçak Sanayi             | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0   | 0.0     | 0.0     |
| Diğer İmalat Sanayi     | 0.2   | 0.2   | 0.3   | 0.1   | 0.1   | 0.1   | 0.8   | 0.6   | 0.7   | 0.3   | 0.3   | 0.5   | 0.2     | 0.5     |
| TOPLAM                  | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0 | 100.0   | 100.0   |

Kaynak: D.İ.E.,İstatistik Göstergeler (1923-1992), s. 193

<sup>176</sup> Ayrıntı için Bkz. Togan, a.g.e., s.176-182.

Tablo.39 İmalat Sanayi İhracatının Sektörel Payları (1990-95 ) %

| YILLAR    | YATIRIM | TÜKETİM | HAMMADDE |
|-----------|---------|---------|----------|
| 1990      | 13.9    | 53.6    | 32.5     |
| 1991      | 15.2    | 53.6    | 31.2     |
| 1992      | 15.2    | 56.1    | 28.7     |
| 1993      | 16.8    | 55.8    | 27.4     |
| 1994      | 17.3    | 53.9    | 28.8     |
| 1995      | 16.3    | 58.1    | 25.6     |
| 1990-1995 | 15.8    | 55.2    | 29.0     |

Kaynak: Türkiye Ekonomisi; İstatistik ve Yorumlar, D.İ.E., Aralık 1996, s. 185.

Tablo 40. İhracatın Sektörel Dağılımı (ISIC) (1992-1995)

| YILLAR                          | 1992     | 1993     | 1994     | 1995     |
|---------------------------------|----------|----------|----------|----------|
| I.TARIM ÜRÜNLERİ                | 1.184.7  | 1.044.3  | 1.065.6  | 947.0    |
| Bitkisel ürünler                | 983.4    | 695.6    | 754.8    | 727.4    |
| Hayvancılık                     | 136.5    | 289.7    | 241.5    | 150.1    |
| Ormancılık                      | 23.6     | 26.0     | 35.2     | 36.7     |
| Su Ürünleri                     | 41.2     | 32.9     | 34.2     | 32.7     |
| II.MADENCİLİK ve TAŞ OCAKÇILIĞI | 266.3    | 233.0    | 263.4    | 390.8    |
| Kömür                           | 0.0      | 0.0      | 0.8      | 0.0      |
| Ham petrol ve Tabii Gaz         | 1.2      | 1.6      | 0.0      | 1.1      |
| Demir Cevheri                   | 0.1      | 0.0      | 0.0      | 0.0      |
| Demir Cevheri Demir Dışı Metal  | 48.7     | 32.4     | 49.9     | 143.5    |
| Metal Olmayan Madenler          | 154.0    | 142.5    | 143.2    | 160.2    |
| Taş Ocakçılığı                  | 62.4     | 56.4     | 69.5     | 86.0     |
| III.İMALAT SANAYİİ              | 13.263.6 | 14.067.8 | 16.775.8 | 20.298.1 |
| A. Tarıma Dayalı Sanayiler      | 2.293.0  | 2.643.3  | 3.033.6  | 3.406.6  |
| Tütün Sanayii                   | 332.6    | 441.0    | 423.6    | 381.4    |
| B. Diğer Sanayiler              | 10.970.6 | 11.424.5 | 13.742.2 | 16.891.5 |
| Dokuma Sanayii                  | 8.341.3  | 3.892.9  | 4.569.6  | 5.728.4  |
| Hazır Giyim Sanayii             | 1.761.3  | 1.869.2  | 2.001.7  | 2.675.4  |
| Petro Kimya Sanayii             | 404.5    | 73.0     | 72.3     | 52.2     |
| Kimya Sanayii                   | 381.2    | 351.7    | 419.3    | 586.9    |
| Petrol Arıtım Sanayii           | 231.2    | 171.2    | 235.2    | 276.8    |
| Kauçuk ve Lastik Ürünleri       | 286.5    | 276.4    | 330.7    | 414.5    |
| Cam ve Camdan Mamul Eşya        | 233.2    | 202.7    | 212.4    | 253.1    |
| Çimento Sanayii                 | 138.8    | 90.2     | 145.2    | 141.2    |
| D. Taş ve Toprağa Dayalı Sn.    | 164.5    | 182.7    | 222.7    | 297.0    |
| Demir Çelik Ana Sanayii         | 1.387.9  | 1.830.2  | 2.171.9  | 1.995.4  |
| Diğer Metal Ana Sanayii         | 153.8    | 157.1    | 186.1    | 310.1    |
| Metal Eşya Sanayii              | 284.4    | 271.4    | 340.0    | 463.4    |
| Elektriksiz Makinalar Sanayii   | 258.4    | 290.4    | 421.3    | 520.5    |
| Elektrikli Makinalar Sanayii    | 608.8    | 595.0    | 683.8    | 900.0    |
| Deniz Ulaşım Araçları           | 137.1    | 75.1     | 54.0     | 67.6     |
| Karayolu Ulaşım Araçları        | 266.3    | 318.7    | 470.0    | 802.8    |
| Diğer İmalat Sanayii            | 64.4     | 76.8     | 131.6    | 200.5    |
| IV.ELEKTRİK ENERJİSİ            | 0.0      | 0.0      | 1.1      | 0.0      |
| TOPLAM                          | 14.714.7 | 15.345.1 | 18.105.9 | 21.635.9 |

Kaynak: Karluk, a.g.e., s. 48.

### 2.4.3.2. İthalat

İmalat sanayiinde alt sektörler itibariyle ithalat yapısındaki değişim, Tablo 41'de verilmiştir. Bu tabloya göre tüketim malları ithalatı, ithalat rejimindeki liberalleşmeye paralel olarak 1981 yılından sonra hızlı bir artış eğilimine girmiştir. 1990 yılında, ithalat rejimine göre özel kanunlarla ithalatı yasak olan malların dışında ithali izne bağlı hiçbir mal kalmadığı için ithalatın daha da hızla arttığını görüyoruz.

Ara malları ile hammadde ve yatırım mallarının, toplam ithalat değeri içinde çok önemli paya sahip olmasının yanı sıra, son yıllardaki artışına karşın tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payının küçük olması, Türkiye'nin gelişme yolunda bir ülke olduğunun göstergesidir.<sup>177</sup> Ara malları sanayi ithalatının toplam imalat sanayi ithalatı içinde en yüksek paya sahip olmasının yanında 1980-1997 dönemi içinde bu pay giderek azalmıştır. 1980'de %77.9, 1995'de %58.3 olmuştur. Yatırım malları sanayinin ithalatı ise az da olsa artış göstermiş 1980'de %20.0 olan ithalat payı, 1995'de %29.4 olmuştur

Tablo 41. İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde İthalatın Gelişimi (1980-1990) Milyon \$

| Yıllar   | İthalat | Yatırım Malları | (%)  | Tüketim Malları | (%)  | Hammadde ve Ara M. Sanayi | (%)  |
|----------|---------|-----------------|------|-----------------|------|---------------------------|------|
| 1980     | 7709    | 1581            | 20.0 | 170             | 2.1  | 6158                      | 77.9 |
| 1985     | 11343   | 2603            | 22.9 | 905             | 8.0  | 7835                      | 69.1 |
| 1988     | 14335   | 3989            | 27.8 | 1110            | 7.8  | 9236                      | 64.4 |
| 1989     | 15792   | 3845            | 24.3 | 1389            | 8.7  | 10538                     | 66.8 |
| 1990     | 22302   | 5787            | 25.9 | 3022            | 13.5 | 13493                     | 60.5 |
| 1991     | 21047   | 6051            | 28.7 | 2910            | 13.8 | 12085                     | 57.4 |
| 1992     | 22870   | 6824            | 29.8 | 2954            | 12.9 | 13091                     | 57.3 |
| 1993     | 29429   | 9566            | 32.5 | 4226            | 14.0 | 15747                     | 53.5 |
| 1994     | 23270   | 6895            | 29.6 | 2780            | 11.9 | 13596                     | 58.4 |
| 1995     | 37031   | 10488           | 29.4 | 4414            | 12.4 | 20807                     | 58.3 |
| 1996 (1) | 45003   | 12800           | 28.4 | 5750            | 14.7 | 26450                     | 58.7 |
| 1997 (2) | 50000   | 14500           | 29.0 | 6600            | 13.2 | 28900                     | 57.8 |

Kaynak: Karluk, 1997, a.g.e., s.487 (1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program

İthalatın alt sektörler dağılımı incelendiğinde, Tablo 42'de ve 43'de görüleceği gibi en önemli sektör sanayi ürünleri sektörüdür. 1979-90 döneminde en büyük ithalat artışlarının deri-kösele, orman ürünleri, dokumacılık ve demir-dışı metal sanayilerinde yaşandığını görüyoruz. SITIC sınıflandırılmasıyla temel alındığı seçilmiş bazı yıllar için yapılan araştırmada 1980-89 döneminde ithalatın en hızlı büyüdüğü sektörler: İçki ve

<sup>177</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s. 487.



tütün ile deri mamulleridir; ancak söz konusu olan yüksek büyüme hızları yanıltıcı olabilir. Bunun nedeni başlangıç ithalat değerlerinin çok küçük olmasıdır.<sup>178</sup>

Yukarıdaki açıklamalarımızda da deri-kösele, orman ürünleri sanayileri içinde bu durum dikkate alınmalıdır. 1985-90 döneminde ise, kimya, demir-çelik, makine, elektrikli makine ve cihazlar ile test araçları sanayi, ithalat açısından en önemli sektörler arasındadır. Özellikle taşıt araçları ithalatında artış gözlenmektedir. 1993 sonrasında da İmalat sanayi ithalatı içinde Tarıma dayalı sanayilerin ağırlıklı yer aldığı görülmektedir.

Tablo 42. İthalatın Dönemler İtibariyle Sektörel Dağılımı

|                       | Yüzde Dağılım | Yüzde Dağılım | Yüzde Dağılım |
|-----------------------|---------------|---------------|---------------|
|                       | 1979-90       | 1979-84       | 1985-90       |
| TARIM -HAY.           | 39.1          | 1.9           | 5.1           |
| MADEN.TAŞ OCAKÇILIĞI  | 12.7          | 36.4          | 20.8          |
| a. Ham Petrol         | 12.4          | 34.1          | 18.2          |
| b. Diğerleri          | 15.0          | 2.3           | 2.6           |
| SANAYİ                | 14.1          | 61.7          | 74.1          |
| a. İşlenmiş Tarım     | 25.0          | 2.9           | 5.2           |
| b. Petrol Ürünleri    | 1.1           | 6.3           | 2.7           |
| c. Diğer Sn. Ürünleri | 15.2          | 52.6          | 66.2          |
| Çimento               | 76.0          | 0.0           | 0.2           |
| Kimya                 | 9.9           | 13.0          | 12.4          |
| Lastik-Plastik        | 16.8          | 2.8           | 3.4           |
| Deri-Kösele           | 73.4          | 0.0           | 0.4           |
| Orman Ürünleri        | 29.4          | 0.0           | 0.1           |
| Dokumacılık           | 26.0          | 1.0           | 1.9           |
| Cam-Seramik           | 18.4          | 0.5           | 0.3           |
| Demir-Çelik           | 16.7          | 7.0           | 10.6          |
| Demir dışı Met.       | 23.5          | 1.6           | 2.3           |
| Madeni Eşya           | 19.2          | 0.3           | 0.4           |
| Makine İm.            | 130           | 14.7          | 16.3          |
| Elektrikli Cihaz.     | 17.8          | 4.4           | 6.9           |
| Taşıt Araçları        | 16.6          | 5.0           | 5.8           |
| Diğerleri             | 26.4          | 2.2           | 4.3           |
| TOPLAM                | 14.4          | 100.0         | 100.0         |

Kaynak: Çelebi, a.g.e., s. 209.

<sup>178</sup> Togan, a.g.e., s. 220.

Tablo 43. İthalatın Sektörel Dağılımı (ISIC) 1993-1995

|                                  | 1993     | 1993     | 1994*    | 1995**   |
|----------------------------------|----------|----------|----------|----------|
| I.TARIM ÜRÜNLERİ                 | 635.2    | 1.073.0  | 589.5    | 1.446.4  |
| Bitkisel Ürünler                 | 223.7    | 486.6    | 277.6    | 719.3    |
| Hayvancılık                      | 180.5    | 174.3    | 66.3     | 433.1    |
| Ormancılık                       | 212.2    | 390.1    | 221.6    | 261.7    |
| Su Ürünleri                      | 18.8     | 22.0     | 24.0     | 32.3     |
| II.MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI   | 3.345.8  | 3.358.5  | 3.311.3  | 3.961.4  |
| Kömür                            | 246.7    | 304.9    | 373.4    | 285.9    |
| Ham petrol ve Tabii Gaz          | 2.938.9  | 2.900.7  | 2.804.3  | 3.439.6  |
| Demir Cevheri                    | 72.1     | 56.3     | 46.6     | 107.4    |
| Demir Dışı Olmayan Madenler      | 5.9      | 10.7     | 8.2      | 13.7     |
| Metal Olmayan Madenler           | 59.9     | 57.0     | 47.9     | 57.1     |
| Taş Ocakçılığı                   | 22.3     | 28.9     | 30.9     | 57.8     |
| III. İMALAT SANAYİİ              | 18.889.6 | 24.996.9 | 19.369.2 | 30.301.2 |
| A. Tarıma Dayalı Sanayiler       | 1.397.6  | 1.538.8  | 1.375.4  | 2.281.9  |
| Mezhiba Ürünleri                 | 234.4    | 288.5    | 334.4    | 621.8    |
| Bitkisel ve Hayvansal Yağlar     | 434.5    | 548.7    | 485.7    | 932.2    |
| Un ve Diğer Değirmen Ürünleri    | 102.5    | 83.1     | 56.4     | 112.4    |
| Tütün Sanayii                    | 319.0    | 327.3    | 139.8    | 160.0    |
| Çırcırlama                       | 192.9    | 247.3    | 239.0    | 381.2    |
| B. Diğer Sanayiler               | 17.492.1 | 23.458.1 | 17.993.8 | 28.019.3 |
| Dokuma Sanayi                    | 554.7    | 849.0    | 968.1    | 1.579.1  |
| Hazır Giyim Sanayi               | 19.9     | 31.2     | 24.3     | 34.8     |
| Deri Kürk İşleme Sanayii         | 127.6    | 171.5    | 182.1    | 239.7    |
| Ayakkabı Sanayii                 | 23.2     | 41.3     | 26.1     | 39.7     |
| Ağaç ve Mantar Ürünleri          | 38.5     | 87.3     | 48.5     | 78.0     |
| Ağaç Möble ve Mefruşat Sanayii   | 29.7     | 32.1     | 26.8     | 44.8     |
| Kağıt ve Kağıt Ürünleri          | 353.3    | 525.3    | 391.4    | 925.3    |
| Basım, Yayımlar ve Çiftçilik     | 44.4     | 125.8    | 83.4     | 79.1     |
| Kimyevi Gübre Sanayii            | 309.7    | 408.7    | 246.8    | 486.5    |
| İlaç Sanayii                     | 302.9    | 371.6    | 339.3    | 520.7    |
| Petro-Kimya Sanayii              | 1.107.5  | 1.291.1  | 1.204.7  | 2.177.1  |
| Kimya Sanayii                    | 1.876.3  | 2.047.4  | 1.868.8  | 2.906.9  |
| Petrol Arıtım Sanayii            | 556.3    | 723.2    | 601.5    | 850.9    |
| Kauçuk ve Lastik Ürünleri        | 218.9    | 244.9    | 174.2    | 254.4    |
| Plastik Ürünleri                 | 138.6    | 177.2    | 134.6    | 239.6    |
| Cam ve Camdan Mamul Eşya         | 85.0     | 81.8     | 61.1     | 118.5    |
| D. Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii | 135.1    | 151.9    | 135.4    | 200.5    |
| Demir Çelik Ana Sanayii          | 1.839.7  | 2.186.7  | 2.156.4  | 3.196.3  |
| Diğer Metal Ana Sanayii          | 350.4    | 415.5    | 405.2    | 767.4    |
| Metal Eşya Sanayii               | 637.4    | 686.5    | 546.2    | 773.1    |
| Elektriksiz Makinalar Sanayii    | 3.608.8  | 4.810.9  | 3.524.4  | 5.331.5  |
| Tarım Makine ve Donanımı         | 155.2    | 208.6    | 126.4    | 256.7    |
| Elektrikli Makinalar Sanayii     | 1.818.2  | 2.062.4  | 1.844.7  | 2.226.0  |
| Deniz Ulaşım Araçları            | 228.4    | 360.5    | 297.8    | 559.1    |
| Karayolu Ulaşım Araçları         | 1.373.1  | 2.167.7  | 940.1    | 1.659.7  |
| Uçak Sanayii                     | 690.1    | 1.426.4  | 800.9    | 1.393.7  |
| Diğer İmalat Sanayii             | 723.4    | 966.8    | 683.0    | 1.009.3  |
| TOPLAM                           | 22.870.9 | 29.428.4 | 23.270.0 | 35.709.0 |

Kaynak: Karluk,1997, a.g.e., s.489. (\*) Gerçekleşme Tahmini (\*\*) Program

#### 2.4.3.3. İthalata Bağımlılık

Yentürk'ün çalışması sonucu<sup>182</sup> 1979 ve 1985 yılları arasında, her sektörde bir T.L.'lik bir başka deyişle, toplam (22 sektör için) 22 T.L.'lik ihracat artışının neden

<sup>182</sup> Nurhan Yentürk, "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi", **Sektörel Gelişme Stratejileri**, D.P.T., s. 109.

olduğu ithalat %63 artmıştır. Bu durum, sanayide ihracatın ithalata olan bağımlılığının 1979-85 döneminde %63 arttığını ifade etmektedir. 1979'dan 1985'e ihracatın neden olduğu ara malı ithalatının, toplam ithalat içindeki payı %67'den %65'e yükselmiştir. Başka bir deyişle, ihracat artışı, ara malı ithalat artışını körüklemiştir. İhracat artışının neden olduğu yatırım malı ithalatı ise, yine aynı yıllar için %0.5 azalmıştır. Ayrıca, en önemli ihracatçı sektör olan dokuma-giyim ve deri-ayakkabı sektörlerinin ihracatlarının ithalata bağımlılıkları açısından rekor bir artış oranı gösterdikleri anlaşılmaktadır. (%212 ve %325) Türkiye ekonomisinde %75'ni gerçekleştiren dokuma-giyim, tarım, demir-çelik ve deri-ayakkabıda birer birimlik ihracat artışının neden olduğu ithalat gereği, %110 artmıştır. Söz konusu beş sektörün neden olduğu ithalatın, toplam ithalat gereği içindeki payları %17 den %25 e çıkmıştır. Bir başka deyişle ihracatçı sektörlerin ithalata bağımlılığı, diğer sektörlerle oranla da daha fazla artmıştır. İhracatın ithalata bağımlılığının daha az olduğu sektörler: İçki, tütün, ağaç-mobilya hizmetler ve diğer imalat sanayi mallarıdır.

Belirtmek gerekir ki, ihracat artışının ithalata bağımlılığının artmış olması kabaca değerlendirildiğinde, iyimser olunabilir. Bunun nedeni, ihracatta bir artışın ithalat liberalizasyonu olmadan sağlanabilmesi düşünülemez. Gerekli ara malı ve teknolojilerin kolayca elde edilebilir olması, ihracatın arttırılabilmesi için kaçınılmaz görülmektedir. Ayrıca teknolojilerin transferi, ihraç mallarının kalitesi ve üretim süresi üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Diğer yandan, yeni teknolojilerin üretim sürecinde kullanılması yaparak-öğrenme etkisi ile ülkenin teknoloji yetkinliliğinin artmasında da olumlu bir etki yapmaktadır.<sup>183</sup>

Yukarıda belirttiğimiz söz konusu çalışmada, ihracat artışının ara malı ithaline olan bağımlılığının arttığı ve yatırım malı ithaline olan bağımlılığının ise azaldığı ortaya konarak sözü edilen olumlu gelişmelerden yararlanılamadığını, rekabet gücünü artırıcı yeni teknolojik gelişmelerin, ülkeye hızla ve yoğun biçimde girmesini sağlamadığı belirtilmektedir.

<sup>183</sup> Yentürk, a.g.e., s. 110.

Tablo 44. Her Sektörde Birer TL'lik İhracat Artışının Neden Olduğu İthalat Talebinin Sektörel Dağılımı

|                | 1979     | 1985     | 79-85 (Artış) | Sektörlerin Payları<br>1979 | Sektörlerin Payları<br>1985 |
|----------------|----------|----------|---------------|-----------------------------|-----------------------------|
| Ara Mali       | 1.48 TL. | 273 TL.  | 0.84          | 67                          | 75                          |
| Yatırım Mali   | 0.22 TL. | 0.21 TL. | -0.05         | 10                          | 6                           |
| 22 Sektör Top. | 2.22 TL. | 3.62 TL. | 0.63          | 10                          | 100                         |

Kaynak: Yentürk, a.g.e., s.108.

Tablo 45. 1 TL'lik ihracatın neden olduğu ithalat artışı

|                      | İthalat<br>1979 | Artış<br>1985 | % Pay<br>79-85 | 1979 | 1985 |
|----------------------|-----------------|---------------|----------------|------|------|
| Beş İhracatçı Sektör | 0.354 TL.       | 0.742 TL.     | 1.10           | 17   | 23   |
| Bütün Sektörler      | 2.22 TL.        | 3.62 TL.      | 0.63           | 100  | 100  |

Kaynak: Yentürk, a.g.e., s.108.

Tablo 46. Sektörel İthalat Gereklerinin Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Payları

|                      | İthal Gereklerinin<br>İhracat İçindeki Payı |      | Sektörel İthalat Gereklerinin<br>Toplam İthalat İçindeki Payı |        |
|----------------------|---------------------------------------------|------|---------------------------------------------------------------|--------|
| Sektörler / Yıllar   | 1979                                        | 1985 | 1979                                                          | 1985   |
| Tarım                | 0.01                                        | 0.09 | 1.89                                                          | 2.53   |
| Maden Pet.           | 0.63                                        | 4.76 | 32.30                                                         | 49.62  |
| Gıda                 | 0.01                                        | 0.03 | 4.08                                                          | 2.01   |
| İçki Tütün           | 0.00                                        | 0.00 | 0.01                                                          | 0.03   |
| Dokuma – Giyim       | 0.01                                        | 0.05 | 1.89                                                          | 6.46   |
| Deri Ayakkabı        | 0.00                                        | 0.08 | 0.01                                                          | 0.40   |
| Ağaç Mob.            | 0.01                                        | 0.01 | 0.01                                                          | 0.08   |
| Kağıt Baş.           | 0.42                                        | 0.27 | 1.26                                                          | 0.76   |
| Kimya                | 1.43                                        | 0.69 | 25.50                                                         | 12.25  |
| Petrol Ürünleri      | 7.25                                        | 0.17 | 17.00                                                         | 3.79   |
| Kauçuk Plastik       | 0.22                                        | 0.14 | 0.48                                                          | 0.50   |
| Taş – Toprak         | 0.01                                        | 0.02 | 0.53                                                          | 0.25   |
| Ana Metal            | 0.22                                        | 0.30 | 6.29                                                          | 15.01  |
| Metal Eşya           | 0.22                                        | 0.03 | 1.63                                                          | 0.38   |
| Makine               | 0.13                                        | 0.07 | 1.38                                                          | 1.34   |
| Elektrikli Makinalar | 0.13                                        | 0.07 | 0.65                                                          | 0.50   |
| Ulaştırma Ar.        | 0.20                                        | 0.24 | 4.25                                                          | 1.81   |
| Diğer İmalat Sanayi  | 0.01                                        | 0.09 | 0.10                                                          | 0.64   |
| Elektrik-Gaz-Su      | 0.27                                        | 7.65 | 0.75                                                          | 1.61   |
| İnşaat               | 0.00                                        | 0.00 | 0.00                                                          | 0.00   |
| Ulaşım – Haberleşme  | 0.00                                        | 0.00 | 0.00                                                          | 0.00   |
| Hizmet Tic.          | 0.00                                        | 0.00 | 0.01                                                          | 0.03   |
| TOPLAM               | 0.06                                        | 0.14 | 100.00                                                        | 100.00 |

Kaynak: Yentürk, a.g.e., s. 109.

#### 2.4.4. İstihdam

Türkiye'de imalat sanayinin belirgin özelliklerinden biri de, küçük ölçekli işletmeler şeklinde örgütlenmiş olmasıdır. Küçük sanayi (10-kişi çalıştıran) işyerleri 1985 yılı verilerine göre tüm işyerlerinin %94.5'ini oluşturmaktadır. Bu işyerleri daha

çok orman ürünleri, gıda, dokuma, ve metal eşya sektörlerinde yoğunlaşmakta ve küçük sanayi üretim ve istihdamının yaklaşık üçte ikisini bu sektörler sağlamaktadır. Tamamına yakın bir kısmı özel sektöre ait küçük işyerlerinin, sanayi katma değer ve istihdam içindeki payı, 1970'den bu yana pek değişmemiştir. 1985 yılı verilerine göre bu işyerlerinin sanayi katma değer içindeki payı %12, sanayi istihdam içindeki payı %21 dolaylarındadır.<sup>184</sup>

İmalat sanayinde 1989 yılından bu yana üretim artarken istihdam hızla azalmıştır. İstihdamdaki azalışların sendikalaşmanın yüksek olduğu büyük işletmelerden kaynaklandığı görülmektedir. İşçi sayısı 1989-1993 döneminde ülke genelinde %2.37 oranında artarken büyük işyerlerinde %4.00 oranında düşüş meydana gelmiştir. 1-9 işçi çalıştıran küçük işyerlerinde ise %11.19 oranında bir istihdam artışı dikkati çekmektedir. Bu durum istihdamın ile işyeri büyüklüğü ile ters orantılı olarak değiştiğini göstermektedir. İstihdam azalışındaki en önemli faktör, hızla yükselen işgücü maliyetleridir.<sup>185</sup>

Tablo 47. Yıllara ve Büyüklüklerine Göre İm. San. İşletmelerinin Sayısal ve Oransal Dağılımı

| Yıllar | İşyeri Sayısı<br>(19 İşçili) | %    | İşyeri sayısı<br>(1049İşçili) | %   | İşyeri sayısı<br>(5099İşçili) | %   | İşyeri sayısı<br>(>100İşçili) | %   | Toplam |
|--------|------------------------------|------|-------------------------------|-----|-------------------------------|-----|-------------------------------|-----|--------|
| 1970   | 170479                       | 97.3 | 3391                          | 1.9 | 604                           | 0.3 | 825                           | 0.5 | 175299 |
| 1980   | 177159                       | 65.3 | 6573                          | 3.5 | 627                           | 0.5 | 1194                          | 0.6 | 185853 |
| 1985   | 183106                       | 94.3 | 8033                          | 4.1 | 1128                          | 0.6 | 1483                          | 0.8 | 193370 |
| 1992   | 185458                       | 94.3 | 7973                          | 4.1 | 1406                          | 0.7 | 1827                          | 0.9 | 196664 |

Kaynak.: Karluk,1997,a.g.e., s. 226.

Türkiye'de imalat sanayinde işyeri bakımından, özel kesimde küçük işletme biçiminin yaygın olmasının en önemli nedenlerinden biri, 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisidir. 1980'e kadar izlenen politikalar sonucunda, büyük ölçüde dış rekabetten korunan pazar dolayısıyla, yurt içine yönelik üretim yapan küçük ölçekli, geri teknoloji ve yüksek maliyette çalışan üretim birimleri faaliyetlerini devam ettirebilmişlerdir.<sup>186</sup>

1988 yılında gıda, dokuma, kimya, petrol ürünleri ve metal işleme sektörlerinin toplam sanayi katma değer içindeki payı %58,9'dur. İstihdamda ise gıda, dokuma, metal

<sup>184</sup> Eser, a.g.e., s. 117.

<sup>185</sup> TİSK, Türkiye'de İmalat Sanayinde Ücretlerin Üretim, İstihdam ve Yatırımlarla İlişkisi, (Ankara: İnc Yay.No:127,1993), s. 3-15.

<sup>186</sup> Karluk, 1997, a.g.e., s. 117.

işleme, taş-toprağa dayalı sanayi ve kimya sektörleri imalat sanayi istihdamının %63.9'unu sağlamıştır.<sup>187</sup>

1990 yılında Kamu sektörünün tamamı ile özel sektörde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri açısından ilk sırada, dokuma-giyim eşyası ve deri sanayi gelmektedir. Bu alt sanayi dalını %22.8 oranı ile metal eşya, makine ve donanım, ulaşım araçları, bilimsel ve mesleki ölçme aletleri sanayi ile gıda-içki-tütün sanayi izlemektedir. Bu veriler, Türkiye’de özel ve kamu işyerlerinin üç temel imalat sanayiinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bunlar: Dokuma-giyim, metal eşya ve gıda-içki-tütündür. Her üç imalat sanayindeki işyeri sayısı 1991 yılında toplam işyerlerinin %71’idir.<sup>188</sup>

İmalat sanayi alt sektörleri genel olarak oligopolistik ve tekelci rekabet piyasa yapısına sahiptir. Yoğunlaşma oranları, tüketim malı alt sektöründe, ara ve yatırım sektörlerine göre daha düşüktür. Bu durum, tüketim malı alt sektöründe, üretimin daha küçük ölçeklerde yapılabilme özelliğinden kaynaklanmaktadır.<sup>189</sup>

D.İ.E.’nün yaptığı Ekim 1997 Hanehalkı İşgücü Anketine (H.İ.A.) göre<sup>190</sup>, bir önceki yılın aynı dönemine göre Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı erkeklerde %70,6’dan %69,9’a; kadınlarda ise %29,4’den %25,2’ye gerilemiştir. Toplam istihdamdaki azalış tarım sektöründen kaynaklanmaktadır. Tablo 50’de de görüleceği gibi, imalat sanayinde sivil istihdamın 1996’ya kadar süren azalış trendi 1997’de artışa dönüşmüştür.

Tablo 48. İmalat Sanayi Üretiminde Çalışanlar Endeksi \*  
(Bir önceki yılın aynı dönemine göre % Değişim)

|                        | 1991  | 1992 | 1993 | 1995 | 1998 |
|------------------------|-------|------|------|------|------|
| Gıda İçki Tütün        | -5.2  | -5.3 | 3.2  | 0.5  | -0.2 |
| Dokuma Deri Giyim      | -18.3 | 0.8  | -5.5 | 11.1 | 7.1  |
| Ağaç Mamülleri         | -9.2  |      | -2.7 | 12.9 | -0.5 |
| Kağıt-Basım            | -12.8 | -0.7 | -8.4 | 5.4  | 1.6  |
| Kimya-PetroKimya,      |       |      |      |      |      |
| Kauçuk,Petrol Üre.     | -12.3 | 2.7  | 0.7  | 5.3  | 3.2  |
| Taş ve Top Mamülleri   | -15.5 | -6.2 | -4.2 | 6.7  | -0.8 |
| Metal Ana Sanayi       | -12.5 | -7.9 | -4.7 | -4.6 | 2.5  |
| Makine ve Ulaşım Araç. | -12.1 | -5.2 | 2.0  | 15.2 | 7.6  |
| İmalat Sanayi          | -12.8 | -2.3 | -1.5 | 7.5  | 4.3  |

(\*)1993’e kadar 1986=100 ve 1997’ye kadar 1992=100 (Tablodaki değerler IV. çeyrek dönem sonu toplam değerleridir.)

Kaynak: D.P.T., Temel Ekonomik Göstergeler, s.4.

<sup>187</sup> Eser, a.g.e., s. 119.

<sup>188</sup> Şenses, a.g.e., s. 28.

<sup>189</sup> Demir, a.g.e., s. 55.

<sup>190</sup> <http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMI/TRKEK097/istihdam.htm>, “D.İ.E., Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları”, p. 1 of 2.

Tablo 49.İmalat Sanayinde Alt Sektörler İtibariyle Üretim ve İstihdam Yapısı (1980-1988)  
%Pay

| SEKTÖRLER             | KATMA DEĞER |       | İSTİHDAM |       |
|-----------------------|-------------|-------|----------|-------|
|                       | 1980        | 1988  | 1980     | 1988  |
| Gıda ve İçki          | 15.7        | 15.3  | 17.1     | 14.9  |
| Tütün İşleme          | 4.8         | 7.1   | 6.6      | 3.6   |
| Dokuma ve Giyim       | 17.8        | 15.5  | 22.7     | 26.9  |
| Tüketim Malı Sanayi   | 38.3        | 37.9  | 46.4     | 45.4  |
| Orman Ürün ve Mobilya | 44          | 1.3   | 2.2      | 2.1   |
| Kağıt ve Ürünleri     | 2.1         | 2.1   | 2.3      | 2.4   |
| Basım ve Yayım        | 1.1         | 1.5   | 1.3      | 1.4   |
| Kürk ve Deri Ür.      | 0.2         | 0.3   | 0.5      | 0.5   |
| Kimya                 | 8.5         | 9.9   | 5.5      | 5.8   |
| Pet.ve Kömür Ürünleri | 13.5        | 9.8   | 1.3      | 1.2   |
| Kauçuk Ürünleri       | 2.5         | 2.1   | 2.7      | 2.6   |
| Taş ve Toprağa Dayalı | 6.1         | 6.2   | 7.4      | 8.1   |
| Metal İşleme          | 8.8         | 8.4   | 9.3      | 8.2   |
| Ara Malı Sanayi       | 44.2        | 41.6  | 32.5     | 32.3  |
| Madeni Eşya           | 3.3         | 4.1   | 4.6      | 5.1   |
| Makine İmalat         | 4.6         | 5.1   | 6.1      | 6.2   |
| Elektrik Makinaları   | 4.3         | 5.1   | 3.7      | 4.3   |
| Taşıt Araç Gereçleri  | 5.1         | 5.7   | 6.1      | 5.9   |
| Diğer İmalat Sanayi   | 0.3         | 0.5   | 0.6      | 0.8   |
| Yatırım Malı Sn.      | 17.6        | 20.5  | 21.1     | 22.3  |
| TOPLAM                | 100.0       | 100.0 | 100.0    | 100.0 |

Kaynak: Eser, a.g.e., s.11.

Tablo 50: İmalat sanayinde Üretimde Çalışanlar

|                                                        | 1994   | 1995   | 1996   | 1997*  |
|--------------------------------------------------------|--------|--------|--------|--------|
| Sivil İşgücü                                           | 22.136 | 22.900 | 23.030 | 22.359 |
| Sivil İstihdam                                         | 20.397 | 21.378 | 21.698 | 20.815 |
| İşsiz                                                  | 1.740  | 1.522  | 1.332  | 1.545  |
| İşsizlik Oranı (%)                                     | 7,9    | 6,6    | 5,8    | 6,9    |
| -Kent                                                  | 11,1   | 10     | 9,3    | 9,7    |
| -Kır                                                   | 5,1    | 3,9    | 2,9    | 4,2    |
| Eksik İstihdam                                         | 1.931  | 1.450  | 1.439  | 1.362  |
| Eksik İstihdam Oranı (%)                               | 8,7    | 6,3    | 6,2    | 6,1    |
| İşitlik+Eksik İstihdam Nedeniyle Atıl İşgücü Oranı (%) | 16,6   | 13     | 12     | 13     |
| Sivil İstihdamın Sektörel Dağılımı                     |        |        |        |        |
| Tarım                                                  | 9.023  | 10.226 | 9.962  | 8.219  |
| Sanayi                                                 | 3.241  | 3.190  | 3.378  | 3.889  |
| -Madencilik                                            | 159    | 131    | 162    | 176    |
| -İmalat Sanayi                                         | 2.985  | 2.947  | 3.134  | 3.602  |
| -Elektrik, Gaz, Su                                     | 97     | 112    | 82     | 111    |
| Hizmetler                                              | 8.132  | 7.961  | 8.358  | 8.705  |

Kaynak: D.İ.E., Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarına Göre .

### 3. UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE İMALAT SANAYİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

#### 3.1. İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İ.İ.D.S.S.'nin uygulandığı 1963-1980 dönemi sonunda büyümedeki, yatırımlardaki ve istihdamdaki artışlara karşın, öngörülenin tam tersine, ekonominin dışa bağımlılığını arttıran, dövizle bağımlılığı yüksek bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. Kendini yeniden üretmez hale gelen bu ekonomik yapı, dönemin son yıllarında stratejinin tıkanmasına yol açmıştır. Bu tıkanmada aynı yıllarda Dünyada yaşanan ekonomik krizin önemli etkileri olmakla birlikte temel nedenin, ithal ikamesi stratejisinin uygulanma biçiminde aranması gerektiği bir gerçektir.

Her ne kadar ithal ikamesinin kalkınma planlarında bir sanayileşme biçimi olarak bilinçli bir şekilde benimsenmiş olması, bu dönemde “Planlanmış ithal ikamesi” uygulandığı izlenimini vermekteyse de, gerçekleşme çalışmamızın birinci bölümünde açıklamış olduğumuz sınıflandırmaya uygun olarak, büyük ölçüde “Rastgele ithal ikamesi” şeklinde olmuştur. Başka bir deyişle, ekonomide yarattığı olumsuzluklar nedeniyle terk edilen bu strateji yanlış seçimin değil, yanlış uygulama biçiminin sonucu tıkanmıştır.

##### 3.1.1. Büyüme

1930 Dünya bunalımı sonucu birçok G.O.Ü.'de olduğu gibi, Türkiye'de de uygulanmaya başlanan ancak, 1960-80 döneminde bilinçli olarak sürdürülen İ.İ.D.S.S.'i, 1977-80 dönemi dışında ekonomide hızlı bir büyüme sağlamıştır. Sanayi sektörünün kalkınmada öncü sektör olarak düşünülmesi sonucu, üretim artışları en fazla bu sektörde gerçekleşmiş ve ilk sırada yer alan tarım sektörünün yerini almıştır.

1963-1977 döneminde tarımsal üretimin yıllık artış hızı %3 dolayında kalırken, sanayi üretiminin yıllık artış hızı %10'u aşmış, G.S.M.H. ise yılda ortalama %7'ye yaklaşan bir hızla büyümüştür.<sup>191</sup>

1977-1980 döneminde ekonomik büyümedeki azalmanın (%3.1) temel nedeni: 1973 petrol krizinin ve 1974 Kıbrıs hareketinin yol açtığı olumsuz sonuçların

<sup>191</sup> Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, (Ankara: Gerçek Yayınevi, 1988), s. 61.



ekonomideki yansımalarıdır. Bu dönemde, gerek enerji darboğazı gerekse diğer girdi fiyatlarındaki artışların sonucu, imalat sanayinde durgunluk daha şiddetli yaşanmıştır.

Planlı dönemin başında gerçekte İ.İ.D.S.S.'nin ilk aşaması olan temel tüketim malları üretimi tamamlanmıştır. 1970'li yılların başında da, dayanıklı tüketim mallarının yurtiçi üretimini oluşturan ikinci aşama, büyük ölçüde sağlanmıştır. III. Plan döneminde öngörülen yeni strateji ile ara ve yatırım malları üretimi önceliği, bu sürecin bir sonucudur. Ancak, Türkiye'de "ithal ikamesi yapar görünen gerçekte ithal gereğini arttıran sanayileşme politikası", kolay aşamadan sonra başarısını sürdürememiştir.<sup>192</sup> Başka bir deyişle, son aşama tamamlanamamıştır.

1980 öncesinde gerçekleştirilen kapsamlı ithal ikamesi uygulaması yaygın sanayileşme ve üretim yelpazesi çeşitlilik gösteren bir yapı ortaya çıkarmıştır. Ancak bu yapı, dış dünyaya uyum sağlamamış olmanın bir sonucu olarak, yapısal bir yenilenme geçirememiş ve derinliğine sanayileşme sürecine girememiştir. İthal ikameci strateji uygulamaların ortak özelliği olan dış ödemeler dengesi güçlükleri, dönem sonunda çok büyük boyutlara ulaşmış; kronikleşmiş ve yüksek enflasyon sorunu ile bütünleşerek çözümü daha zor bir duruma gelmiştir.

Tüm olumsuzluklara karşın, İ.İ.D.S.S.'i Türkiye'de bir sanayi bazı yaratmıştır. "Sanayi bazı öyle yaratılmıştır ki sanayileşmekten vazgeçtiğimiz dönemde dahi o dönemin nefes almasını 1980 öncesinde oluşturduğumuz sanayi ürünlerinin yurt dışında pazarlanması yoluyla sağlamışsızdır."<sup>193</sup>

Gerçekten de, 1980 sonrası 1988 yılına kadar meydana gelen hızlı ihracat artışlarının temel nedeni: 1980 öncesi yaratılan ve 1978-1979 döneminde atıl duruma gelen kapasitelerin, bu dönemde etkin duruma getirilmesidir. 1980 öncesi dönemde gerçekleştirilen ithal ikamesi sonucunda ortaya çıkan ve üretim çeşitliliği artan imalat sanayi, kanımızca ihracat atılımında önemli bir baz oluşturmuştur. 1980 sonrası sağlanan hızla büyümenin ihracata bağlandığı düşünülecek olursa, tüm ekonomide ortaya çıkan bazı olumsuzluklarına karşın İ.İ.D.S.S.'nin kısmi olarak başarılı olduğu söylenebilir.

<sup>192</sup> Uğur Korum, "Türk Sanayiinde Dönüşüm Olanakları ve Sorunları", *Para Dergisi*, S.4, (Eylül, 1981), s. 52.

<sup>193</sup> Uğur Yüce, "İzmir İktisat Kongreleri ve Türkiye'nin Kalkınmasında Sanayileşme Zorunluluğu", *III. İktisat Kongresi*, D.P.T. (Ankara:1992), s.53.

İmalat sanayi alt dallarında, dönem boyunca uygulanan dış ticaret politikaları sonucu dengesiz bir gelişim ortaya çıkmıştır. 1965-80 döneminde imalat sanayi yılda ortalama %7.5 düzeyinde bir hızla büyümüştür. Bu dönemde toplam imalat sanayi içinde en çok pay alan tüketim malları sanayi iken, bu pay dönem boyunca azalmıştır. Ara ve yatırım malları sanayi üretiminin payı ise artmasına karşın, bu artışlar hedeflenen düzeyde gerçekleşmemiştir.<sup>194</sup> Sonuç olarak, planlarda öngörülenin tersine, sınai üretim, tüketim malları üretimine yönelik gelişimini sürdürmüştür.

İmalat sanayi büyümesindeki en önemli etken, yurt içi talep artışıdır. Diğer etkenlerden ithal ikamesi ve ihracat artışının etkisi son derece sınırlı olmuştur. Başka bir deyişle, ithal ikamesinin imalat sanayi büyümesine katkısı düşük olmuştur. Büyük ölçüde tüketim ve dayanıklı tüketim malları sanayilerinin geliştirilip yatırım ve ara mallarında yeterli üretim kapasitesinin kurulamamış olması, tüketim malları kesiminde kurulu kapasitenin yaşatılabilmesinin, iç tüketim talebinin sürekli olarak arttırılabilmesine bağlı olmasına yol açmıştır. Üretilen tüketim mallarının ihraç edilememesi, bu sanayileri yaşatmak için zorunlu tüketim talebinin tümüyle yurt içinden sağlanmasını gerektirmiştir.

Toplam ikamenin yaklaşık % 92'si taşıt araç-gereçleri, makine, elektrik makineleri, kimya, petrol ve kömür sanayi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sanayilerin, imalat sanayi toplam ithalat artışlarındaki paylarının da yüksek oluşu, bu kesimlerde yaratılan ithal ikamesinin, yine bu kesimlerin ürünlerine olan talep artışını karşılayamadığını göstermektedir.<sup>195</sup>

Rastgele ithal ikamesinin önemli sonuçlarından birinin de, öngörülmemiş dağınık bir üretim yapısı ortaya çıkarması olduğu, çalışmamızın birinci bölümünde belirtilmişti. Sonuç olarak, ödemeler bilançosuna ilişkin kaygılarla tüketim malları ithalatı sınırlanırken ve bu yanlış sanayinin gelişimine yol açılırken, diğer imalat sanayi alt kesimleri aleyhine bir kaynak dağılımı ortaya çıkmıştır.

### 3.1.2. Yatırımlar

Planlı kalkınma dönemi boyunca sanayi kesimine yapılan yatırımlar artmıştır. İ.İ.D.S.S.'nin uygulandığı 1963-80 döneminde sabit sermaye yatırımlarının dönemlere

<sup>194</sup> Alper, 1985, a.g.e., s. 88.

<sup>195</sup> Tunca, a.g.e., s. 95-129.

göre sektörler arası dağılımında bu stratejiye uygun olarak, imalat sanayi yatırımları giderek daha fazla pay almıştır. I. ve II. Plan dönemlerinde toplam sabit sermaye yatırımları içinde, imalat sanayi yatırımları için hedeflenen üzerinde (I. Plan %16.9-%22.4; II. Plan %20.4 - %26.8) yatırım gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin yanında planlı dönemde eğitim ve sağlık sektörlerine yönelik sabit sermaye yatırımlarında gözlenen azalışlar – nitelikli işgücünün ihracatın gelişimi için bir kriter olduğu düşünüldüğünde- çelişkili ve rastgele bir tablo ortaya koymuştur. (Bkz. Tablo 36)

Özellikle imalat sanayi yatırımları içinde kamu kesimi payı artış göstermiştir. Bu payın artmasında dış borçlanmanın temel finansman kaynağı olması, enflasyonu körüklemiş ve stratejinin tıkanmasına yol açan temel faktör olmuştur.

İlk dört plan dönemi boyunca ara malları sanayiye yönelik yatırım oranının (ortalama %65) diğer sektörlerle göre yüksek gerçekleştiği, III. Plan dönemi dışında tüketim malları sanayiye yönelik yatırımların azaldığı, yatırım malları sanayiye yönelik yatırımların ise arttığı görülmektedir. (Bkz. Tablo 13)

Bu gelişmeler, ithal ikameci stratejinin ikinci aşaması olan ara ve yatırım malları üretimine geçme çabalarının, başka bir deyişle sanayileşme isteğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

### 3.1.3. Dış Ticaret

İ.İ.D.S.S. süreci içinde, geleneksel ve potansiyel ihraç ürünlerinin gelişmesi özendirilmediği gibi, kendi gelişme süreci içinde ortaya çıkan yeni ürünlerin ihracatı da mümkün olmamıştır. Uluslararası maliyet ve fiyatların çok üstünde fiyat ve maliyetlerle, etkinlik ve verimlilik kaygılarından uzak üretilen ürünlerin, dünya pazarlarında alıcı bulması zorlaşırken, iç pazarın çekiciliği de dış pazarlara açılmayı gerekli olmayan bir eylem haline getirmiştir.

Söz konusu dönemde gerçekleşen ithal ikamesinin, temel olarak dış ödeme güçlüklerinin ve kronik döviz kıtlığının uyarıp, geliştirdiği bir süreç olması, ister istemez Türkiye'yi dış ticaret kontrollerine dayalı bir ekonomik yapıya sürüklemiştir. İthalat yasakları, miktar kısıtlamaları gibi mutlak koruma sağlayan dış ticaret kontrol araçlarının yerli sanayiye tamamen rekabet ortamı dışına çıkarması nedeniyle, bu dönemde kurulan birimlerin önemli bir kısmı, kapasite kullanımı, etkinlik ve verimlilik kaygılarından uzak bir ortamda çalışma olanağı bulabilmişlerdir. Korumanın seçici

değil genel bir koruma şeklinde olması; belirli bir takvime bağlı olarak uygulanmaması, her ölçekte üretim birimlerinin aynı olanaklardan yararlanabilmesini sağlamıştır. Bu durum, bir yandan girişimcilerin maliyet düşürücü yenilikler ve verimlilik artışı çabalarını gereksiz kılarken, diğer yandan rekabetten uzak, yüksek maliyet ve yüksek kar marjlarıyla çalışan tekelci rekabet ve oligopolistik bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur.<sup>196</sup>

Uygulanan düşük faiz- ucuz kredi uygulaması yanında düşük tutulan K.İ.T. malı fiyatları da bu yapının oluşumunu desteklemiştir. Daha da önemlisi, uygulanan teşvik politikasındaki rastgele yapıdır. Sektörel öncelikler, sosyal karlılık, ulusal gelire katkı gibi kriterlerin dikkate alınması yerine “üretim yapılsın, baca tütsün” ilkesiyle her şeyin teşvik edildiği, sonuçta hiçbir şeyin teşvik edilmediği, bir teşvik furyası yaşanmıştır. Bu durum proje planlaması olayını da çıkmaza sokmuştur.<sup>197</sup>

1964-77 döneminde vergi iadesine konu olan malların ihracatı, toplam ihracattan daha fazla artış göstermiştir. 1969-80 döneminde geleneksel tarım ürünleri vergi iadesinden önemli ölçüde yararlanırken, vergi iadesi alan sanayi ürünlerinin vergi iadesinden yararlanan toplam ihracat içindeki payı göreceli olarak düşük gerçekleşmiştir. Ancak, toplam vergi iadesi, vergi iadesine konu olan mallarda gerçekleşen ihracata göre daha hızlı artmıştır. Bu durum yukarıdaki açıklamalarımızı destekler nitelikte göstermektedir ki, vergi iadesi şeklinde ihracatçılara yapılan ödemeler, vergi iadesine konu olan ihracattaki gelişmeden daha yüksek olmuştur.

Ödemeler bilançosu açıklarını sınırlamada ithal yasaklarının para operasyonundan daha kolay ve güvenli bir politika aracı olarak benimsenmesi, ihraç ürünlerinin kur ayarlamalarına karşı esnek olmadığı görüşü ve ithal girdi ve sermaye kullanan bir üretim yapısı oluşması nedeniyle kurun değerini düşürmenin maliyet enflasyonu yaratması tehlikesi, kuru da aşırı hale getirerek ihracatı bu yoldan da kısıtlamıştır.<sup>198</sup>

Aşırı değerlenmiş kur politikasının, ithal ikameci sanayilerin teşvikinde kullanılmasının nedeni bilindiği gibi, sanayide gerek duyulan ithal girdilerin daha düşük fiyatlardan ithalinin ve ihracatı caydırarak, kaynakların ithal ikameci sanayilere

<sup>196</sup> Demirgil, a.g.e., s. 104.

<sup>197</sup> Kenan Mortan ve C. Çakmaklı, *Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1987), s. 334.

<sup>198</sup> A. Savaş Akat, *Alternatif Büyüme Stratejisi*, (2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), s. 56.

kaymasını sağlamaktır. Bu politika amaçlananın tersine, ara ve yatırım malları sanayilerinde ithalata bağımlılığın artmasına ve bu sanayilerdeki korumanın azalmasına neden olmuştur. Bu politika sonucu ortaya çıkan bir başka olumsuzluk da, teknoloji seçimini emek aleyhine değiştirip, yabancı teknolojinin tercihine neden olmasıdır.

Sonuçta, iç tasarrufun arttırılması mümkün olmadığı gibi, pragmatik şekilde uygulanan ithal ikamesi, döviz tasarruf edemeyen; yaşayabilmesi için sürekli olarak dışarıdan kaynak alımını gerekli kılan bir yapı oluşturmuştur. İthal ikamesine karşın ekonominin dışa bağımlılığı devam ettiği için, dönemin başlarında sağlanmış olan döviz tasarrufu da dolaylı yoldan kaybedilmiştir.<sup>199</sup>

1970’li yıllara gelindiğinde işçi dövizlerindeki artışlarla hafifletilen dış açık sorunu, 1980’lere gelindiğinde kredi olanaklarının azalması sonucu, üst sınırına ulaşmıştır. Enerji gereksiniminin de dışarıdan sağlanması zorunluluğu, üretim maliyetlerinin artmasına ve toplam arzda bir daralmaya neden olmuştur. İhracatın yeterince önemsenmediği bu dönemde, ithalata olan bağımlılık artarken; ihracatın ithalatı karşılayamaz hale gelmesi, dış ödeme açıklarını ekonomide temel sorun haline getirmiştir.

Anlaşılmaktadır ki, rastgele ithal ikamesi süreci, temel olarak ödemeler bilançosuna ilişkin kaygılarla düzenlenen politikalarca uyarılmasına karşın, sonuçta ödemeler bilançosu açıklarını daha da arttırarak; bu sürecin en önemli çelişkilerinden birini doğurmuştur.

### 3.1.4. İstihdam

İthal ikameci dönemde, 1970’li yıllarda toplam nüfusun %90’ının imalat sanayinde çalışıyor olması, imalat sanayinin toplam istihdam payındaki önemini ortaya koymaktadır. Bu dönemde tüketim malları sanayinde, yaratılan katma değer ve istihdamda azalış meydana gelirken, yatırım malları sanayinde her iki alanda da artış yaşanmıştır. Bu durum yatırımlarla istihdam arasındaki doğrusal bağlantının sonucu olarak değerlendirilebilir.

Aşırı değerlenmiş kur ve düşük faiz politikaları yanında artan reel ücretler, sermayenin göreceli fiyatında yapay bir ucuzlama yaratarak, sermaye yoğun teknolojilerin seçimini özendirmiştir. Genelde tüm sektörlerde sermaye yoğunluğu artarken, ithal

<sup>199</sup> Alpar, a.g.e., s. 88.

ikamesinin en çok ağırlığı taşıdığı sektörlerde diğerlerine oranla daha fazla sermaye yoğun teknoloji kullanılması, yine bu kesimlerin gelişmiş ülkelerdeki teknolojiyi kopya ettikleri tezi ile açıklanmaktadır.<sup>200</sup>

İ.İ.D.S.S. döneminde, teknoloji kullanımı yaygınlaştırılırken, teknoloji uygulama politikasına ulaşamamıştır. Teknoloji ithalinin her ülke özelliklerine göre özel olarak geliştirilecek bir kalkınma yönetimi konusunda, yeterince düşünülmemiştir. Sonuca bakıldığında, genellikle yurtiçi olanak ve kaynakların alternatif maliyetleri hesaplanmadan, hep devlet desteği sürecekmışcesine, her çeşit imalat koluna hemen her çeşit teknolojinin ithal edilebilmiş olduğu görülmektedir. Bu teknolojinin, korumacı politikalar altında gerçekleştiği göz önüne alınırsa, imalatçı şirketlere ek bir olanak veya kaynak daha aktarıldığı görülür. Bunun sonucunda, bir takım teknoloji ve uygulama bilgisine ancak şirket bazında sahip olunabilmiştir. Teknoloji dağınıklığı nedeniyle, sanayi kollarının kendi içlerinde bir bütün olarak, ne teknoloji seviyeleri türleri, ne de teknoloji ve uygulama bilgisi birikiminde uyumlu ve bütünleşmiş bir tabanı, henüz gerçekleştirmedikleri gözlenmektedir. Ancak, gerek ithal ikamesi gerekse teknoloji ithaline yönelik politikalar yol açtıkları olumsuzluklara karşın, Türk sanayinin bugünkü üretim hacmine ve bilgisine ulaşmasını sağlamıştır.<sup>201</sup>

Kapasiteler, standardizasyon, kalite denetimi açısından, iç piyasanın koordinasyonunu güçleştirici olan bu dağınıklık, dış rekabete açılmayı ve büyük miktarlarda sipariş yükü almayı da zorlaştıran bir engel olmuştur.<sup>202</sup>

Sermaye yoğun üretim ve emek verimliliğindeki artışlar nedeni ile, potansiyel istihdam hacminde önemli kayıplar ortaya çıkmıştır.<sup>203</sup>

### 3.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uygulana gelen İ.D.S.S.'nin değerlendirmesi yapılırken, her şeyden önce sorulması gerekli iki temel soru vardır: Öncelikle ihracat önderliğinde büyüme politikası ile hedeflenen yüksek ve kalıcı ihracat artışı sağlanabilmiş midir?; eğer

<sup>200</sup> Tunca, a.g.e., s. 95-129.

<sup>201</sup> İlhan Dülger, *Teknoloji Üretimi: İcat, Buluş Ve Yenilik Araştırmalarının Artmasında İktisadi Politikanın Etkisi*, (Ankara: DPT, 1991), s. 18-21.

<sup>202</sup> Aynı, s.23.

<sup>203</sup> Eser, a.g.e., s.69.

sağlanabilmişse beraberinde ihracatta “yapı” değişikliğini de getirmiş midir? Başka bir deyişle Türkiye toplam ihracatında yapısal değişiklikler meydana gelmiş midir? Bu stratejinin uygulandığı dönem için yapmış olduğumuz açıklamalar, bu sorulara olumlu cevap verilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

İhracat artışının olumlu etkileri yaratabilmesi ve ekonomik kalkınmayı hızlandırabilmesi, aşağıda özetlenen koşulların ne ölçüde yerine getirildiğine bağlı olarak değişebilecektir. Bu koşullar;<sup>204</sup>

- Yüksek ve kalıcı ihracat artış hızı,
- İhracatla sağlanan ek gelirlerin büyük kısmının verimli yatırımlara, küçük kısmının ise iç tüketime gitmesi,
- İhracat artışının teknolojik gelişimleri de beraberinde getirmesi,
- İhracat artışının üretim işlevi üzerinde olumlu değişimler yaratması,
- İhracattan elde edilen gelirin uzun süre kararlı olarak kalması, bunun için de, bir ülke ihraç gelirinin büyük kısmının tarım ürünleri gibi az sayıda temel ihtiyaç maddesine dayanmaması gerekmektedir.

1923-96 dönemini kapsayan ekonometrik bir çalışma sonucu <sup>205</sup> söz konusu koşullar incelenmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, bu çalışma sonuçları çalışmamız sonuçları ile tutarlıdır.

Bu çalışma sonuçlarına göre; ihracata dayalı strateji ile ihracat artışında önemli gelişmeler kaydedildiği; ancak bu gelişmelerin kalıcı bir gelişme olarak nitelendirilemeyeceği sonucuna varılmıştır. İhracatımızda sanayi sektörü lehine bir yapı değişikliği tespit edilmiş olması ile birlikte, bu değişikliğin yeterli düzeyde olmadığı belirtilmiştir. Toplam ihracat içinde ağırlıklı paya sahip mal ve ürün grupları, hem az sayıdadır, hem de geleneksel yapılarını korumaktadırlar. Ayrıca, ihracatta öncü sektörlerin yıldan yıla değiştiği ve bu konuda da bir kararlılığın bulunmadığı saptanmıştır.

<sup>204</sup> Bedriye Saraçoğlu, “İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve ...”, *İşletme ve Finans Dergisi*, S. 137, Yıl 12, (Ağustos 1997), s. 34.

<sup>205</sup> Aynı, s. 33-50.

İ.D.S.S. ile hedeflenen en temel amacın, ödemeler dengesinde cari işlemler gelir kısımlarında artış sağlamak ve ülkenin 1977'den bu yana içine düştüğü döviz darboğazını aşmak olduğu düşünülürse, bu stratejinin başarıya uğrayıp uğramadığının en önemli ve basit göstergesi cari işlemler açığının gösterdiği seyir olacaktır. Cari işlemler dengemiz, yalnızca 1988, 1989 ve 1991 yıllarında pozitif bakiye vermiştir. Bu durum, ödemeler dengesi sorununa izlenen politikalarla pek çözüm getirilemediğini göstermektedir.

Uygulanan gerçekçi döviz kuru politikasının iç ve dış girdilerin fiyatlarını gerçek piyasa değerlerine yaklaştırması, dışardan ithal edilen bazı tür teknoloji, lisans, know-how ve malzemeye olan talepte düşme olmasına; buna karşılık iç piyasadan alınabilecek hizmetlere olan talebin hızla artmasına yol açmıştır. Sonraları gerçekçi kur politikasının değiştirilmesiyle, iç hizmetlere olan talep de azalmıştır.<sup>206</sup> Ancak bugün gelinen nokta çerçevesinde özellikle 1990 yılına kadar ihracatın teknoloji aktarımında yeterli olduğu söylenemez. 10 yıllık bu sürecin içinde yaşanan teknolojik değişimlerin hızı ve bu dönemde bu hızı yakalayan ülkelerin bugün geldikleri nokta göz önüne alındığında, Türkiye'nin teknolojik değişimde geri kaldığı söylenebilir.

### 3.2.1. Büyüme

1980 İstikrar önlemleri sonucunda, negatif değerli büyüme hızı artarak % 4.1'e yükselmiş ve sürekli büyüme ancak 1988 yılına kadar devam etmiştir. Bu gelişmenin temel nedenlerinden belki de en önemlisi daha önce de açıkladığımız gibi, 1980 öncesinde yaratılan ve varolan atıl kapasitenin harekete geçirilmesidir. 1988 yılı sonrasında ise gerek ihracatta yaşanan gerilemeler, gerekse kamu finansman gereklerinin artmasından kaynaklanan enflasyonist baskı sonucu büyüme hızı yavaşlamıştır. 1980-88 döneminde ortalama %8.8 olan değer, 1989 yılında %1.6 olmuştur. Büyüme hızının 1990 yılından sonra tekrar artmaya başlamasının temel kaynağı, geçmişte olduğu gibi iç talep genişlemesidir. İmalat sanayi genelinde 1982 sonrasında yaşanan pozitif büyümeye karşın, büyüme hızının yıldan yıla değişmesi, büyümenin istikrarsızlığını ortaya koymaktadır. Bu sağlıksız ve dengesiz büyümede, yatırımların ve ihracat artışlarının payı düşük olmuştur.

<sup>206</sup> Dülger, a.g.e., s. 25.



Sonuçta, tüketim harcamalarını uyarmak, bunu da kısa süreli dış kaynakla finanse etme politikası uzun süreli olmamış; ekonomi de “5 Nisan 1994” bunalımı yaşanmıştır. 1995 sonrası tekrar canlanan ekonomi, iç talep genişlemesi ile genişlemeci maliye ve para politikaları sayesinde büyümesini devam ettirmiştir. G.S.M.H. içindeki en yüksek pay hizmetler sektörüne aitken, dönem içerisinde sanayi sektörü payı önemli oranda artmış; tarım sektörü payı ise azalmıştır. Sanayi sektörü payındaki artışta inşaat (konut) ve ticaret alt sektörlerindeki önemli orandaki artışların payı yüksektir.

1980 sonrası politikaları sonucunda tüketim malları ve ara malları sanayi üretiminde, 1992’deki artışlara karşın gerilemeler yaşanmıştır. Yatırım malları sanayi payında ise artış meydana gelmiştir. Bu gelişmeler yanında, tüketim malları sanayi, toplam imalat sanayi üretimindeki en büyük paya (1997’de %31.3) sahip olma özelliğini sürdürmektedir. (Bkz. Tablo 32)

### 3.2.2. Yatırımlar

1980 sonrasında kamu kesiminin ekonomideki varlığının küçültülmesine bağlı olarak uygulanan politikalar sonucu, 1980 öncesi durumun tersine imalat sanayine yönelik yatırımlarda önemli oranda düşüş yaşanmıştır. Gerek kamu gerekse özel kesimin, imalat sanayine yönelik yatırımlarının azalması yanında, diğer üretken sayılabilecek enerji, tarım ve madencilik alt sektörlerine yönelik yatırımlarda da gerilemeler yaşanmıştır. Ayrıca, yabancı sermaye girişimlerinin de yerli girişimlerin yanı sıra turizm ve ticaret sektörlerine yöneldiği görülmektedir.<sup>207</sup>

Bu kendi haline bırakılmış, rastgele yatırım dağılımı toplumdaki gelir ve kaynak dağılımını üretken olmayan kesimler lehine değiştirirken, ülkenin mal üretme kapasitesini sınırlandırmış ve teknolojilerin yenilenmesine olanak vermemiştir.

Özel yatırımların uzun dönemli yatırımlar yerine, kısa dönemli spekülâtif kar arayışına yönelmesi sonucu, özel sermaye sanayi dışına kaymış, imalat sanayi yatırımları önceliğini kaybetmiştir. Başka bir deyişle, emek aleyhtarı gelir ve yüksek faiz politikası sonucu sermayeyi kullanma maliyeti görece olarak yükselmiş ve kapasite artırıcı yeni yatırımlardan vazgeçilmesine yol açmıştır.

Daha öncede açıklandığı gibi, imalat sanayi toplam yatırımlar içindeki payı 1963-79 dönemindeki %34.8’lik payı, 1980-89 döneminde ortalama %23’e düşmüştür.

<sup>207</sup> D.P.T., 1998 Programı, a.g.e., s. 168.

Alt sektörler itibariyle tüketim malları sanayine yönelik yatırımlar artarken, ara malları sanayiine yönelik yatırımlarda bir azalma gerçekleşmiştir; ancak en yüksek payı yine bu sektör almıştır. Yatırım malları sanayiine yönelik yatırımlarda ise fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. (Bkz. Tablo 37)

Yatırımlardaki bu olumsuz tablo göstermektedir ki: Türk ekonomisinde 1980 sonrasında istikrar ve dışa açılma adına büyümeden vazgeçilmiş ve gelir ile kaynak dağılımı üretken olmayan kesimler lehinde değişmiştir.

Kamu yatırımlarının sanayi kesiminden altyapı yatırımlarına kayışı bir politika tercihi olarak nitelendirilebilir; ancak özel kesimde sanayi yatırımlarının giderek konut yatırımları gibi üretken olmayan yatırımlara kaymasını ekonominin uzun vadeli büyüme potansiyeli açısından aynı iyimserlikle değerlendirmek olanaksızdır.<sup>208</sup>

### 3.2.3. Dış Ticaret

1980-90 döneminde aşamalı olarak büyük ölçüde ithalatın liberalizasyonu sağlanmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak gerek ithalatta gerekse ihracatta hızlı bir artış sağlanmıştır. Türkiye'nin ticaret hacminin genişlediği 1982-88 döneminde ihracatta sağlanan hızlı artışların nedenleri arasında birçok kez açıkladığı öncelikle varolan kapasitelerin, iç piyasaya göre karlılığı artan ihracat kesimine yönelik olarak harekete geçirilmesi yer almaktadır. Bir başka neden olarak, gerçekleştirilen devalüasyonlar sonucu, uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikasının ihracat üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması sayılabilir. Ayrıca, iç talebin kısılmasına bağlı olarak, üretimin dış pazar ve talebe kayması da, ihracat artışında kaynak oluşturmuştur. Son olarak, 1980-87 döneminde uygulanan vergi iadesi uygulamasının ihracatçı kesimler lehine yaratmış olduğu yapay rekabet gücü, ihracat artışındaki önemli bir başka nedendir.

1980 sonrası ihracatı özendirici uygulamaların büyük bir kısmı sübvansiyon niteliğinde olmuştur. Bu sübvansiyonlar üreticiden dış ticaret şirketlerine yansıdığı için, teknolojik değişim, verimlilik ve kalite artışından daha çok ticaret kesiminde yoğunlaşmaya neden olmuştur.

<sup>208</sup> TÜSİAD, *Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma*, (İstanbul: TÜSİAD.T/92, 4-150, 1992), s. 88.

1988 sonrasındaki ihracatta gözlenen azalmanın nedeni ise, kapasite kullanım sınırına ulaşılmasıdır. Bu durum ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek azalmasına ve dış ticaret açıklarının artmasına yol açmıştır.

Bu dönemde sağlanan hızlı ihracat artışı ara malı ithalatını arttırırken, ihracat artışının neden olduğu yatırım malı ithalatı giderek azalmıştır. 1979-85 döneminde sanayinde ihracatın ithalata bağımlılığının %63 artması, 1980 öncesinde yaşanan ve istikrar önlemlerinin alınmasında temel neden olan “ithalata bağımlılığın” sürdüğünü ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, sanayideki strateji değişikliğine karşın, ekonomide fazla bir yol alınamamış, amaçlanan temel hedefte başlangıç noktasına geri dönmüştür.

Daha da önemlisi, en önemli ihracatçı sektörler olan dokuma-giyim ve derinin ithalata bağımlılıklarının diğer sektörlerle göre daha fazla artış göstermiş olmasıdır. Her ne kadar gerekli ara malı ve yeni teknolojilerin elde edilebilirliği, ihracat artışı için kaçınılmaz görünse de, ara malı ithalat artışı yanında yatırım malı ithalatının azalmış olması; bu gelişmelerden olumlu şekilde yararlanılmadığını ve rekabet gücünü arttırıcı teknolojik gelişmelerin sağlanamadığını ortaya koymaktadır. 1985-90 yılı sonrasında tüketim malları sanayi ithalatının, toplam imalat sanayi ithalatı içindeki payının tekrar artmaya başlaması da bunun bir göstergesidir.<sup>209</sup>

### 3.2.4. İstihdam

İmalat sanayinde, 1980 öncesindeki çok sayıdaki küçük ölçekli, az sayıdaki büyük ölçekli işletme yapısının, 1980 sonrasında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, imalat sanayi oligopolistik ve tekeli rekabet piyasa yapısı özelliği göstermektedir. Ayrıca, ara ve yatırım malları sektörlerindeki yoğunlaşma oranı tüketim malı sektörüne göre daha yüksek gerçekleşmiştir.<sup>210</sup> Bu durum, ara ve yatırım malları sanayindeki üretim ve yatırımlardaki olumsuz gelişmelerin de bir nedeni sayılabilir.

Küçük ölçekli işletmelerin katma değer ve istihdam içindeki payının 1970’den bu yana fazla bir değişikliğe uğramamış olması da<sup>211</sup> imalat sanayinin tekeli nitelikteki büyük ölçekli firmalarca yönlendirildiğinin bir göstergesidir.

<sup>209</sup> Akat, a.g.e., s. 56.

<sup>210</sup> Demir, a.g.e., s. 70.

<sup>211</sup> Uğur, a.g.e., s. 17.

1980 sonrasındaki öncü sektörlerde en fazla istihdamın gerçekleşmiş olması doğal bir sonuçtur. Gıda, dokuma, kimya, metal işleme ve taş ve toprağa bağlı sanayiler, 1988'de imalat sanayi istihdamının %69'unu sağlamıştır.

İmalat sanayinde üretim, istihdam ve çalışılan saatlerdeki gelişmeleri gösteren endekslere göre:<sup>212</sup> 1989 yılından itibaren üretimde çalışan işçi sayısı ve çalışılan saatler azalırken, üretim kararsız şekilde artmıştır. İmalat sanayinde istihdamdaki azalış, büyük işyerlerinden kaynaklanmıştır. Yüksek ücret artışları istihdamın ve yatırımların azalmasına neden olurken, işletmeleri sermaye-yoğun teknolojiye yöneltmektedir (Bkz. Tablo 49-50).

İstihdamın işyeri büyüklüğü ile ters orantılı değiştiği hatırlanacak olursa, uygulanan sübvansiyonlar tekeli nitelikte işletmeler doğururken, beklenenin tersine yatırımlar ve istihdam artışı sağlanamamıştır.

Uygulanan strateji sektörlere mikro düzeyde çeşitli şekillerde doğrudan mali teşvik verilmesine dayanmaktadır. Mikro düzeyde kaynak aktarımından yararlanan sektörler, çabalarını kaynak dağıtım sürecini etkilemek ve devamlılığını sağlamaya yöneltmişlerdir. Verimliliğin artırılmasında, asıl önemli olan makroekonomik ortam ve teknoloji altyapısı arka planda kalmıştır.<sup>213</sup>

Sonuç olarak denilebilir ki, 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi de, ithal ikameci stratejide olduğu gibi tıkanmış ve düş kırıklığı yaşatmıştır. Her iki strateji de ekonomide yarattığı olumlu gelişmeler yanında olumsuz sonuçları ile, sanayileşmeyi sağlamada yeterli olmamıştır.

1980 sonrası stratejinin başarısızlığından sonra ekonomik çevreler, Türkiye'nin yapısal bir yenilenme sürecine girmesi gerektiği ve bu gerekliliğin gerçekleştirilmesi sırasında karşı karşıya kalınan yeni dinamiklerin niteliğini tartışır hale gelmişlerdir.

1960-80 döneminde Türkiye bölünmüş-çoğulcu bir yönetim yapısı sergilemiştir. Bölünmüş-çoğulcu yönetim yapısı etkin bir ithal ikamesi uygulamasını engellemiş ve 1970'li yılların sonunda krize yol açan temel nedenlerden birini oluşturmuştur. Kriz, ortamın yarattığı olağanüstü koşullarda otoriter merkeziyetçi çerçeve içinde gerçekleşmiştir. Ancak, 1980'li yılların sonlarına doğru siyasal ortamın serbestleşmesi ve bölüşüm baskılarının gündeme gelmesine paralel olarak, yönetim

<sup>212</sup> TİSK, 1993, a.g.e., s. 3-15.

<sup>213</sup> Çağolu, a.g.e., s. 78.

yapısı tekrar rastgele özellikler göstermeye başlamıştır. Bu rastgele yapı, bölüşüm sorunlarına ilişkin olarak gerekli disiplin ve uzmanlaşmanın oluşturulmasını ve uzun vadeli politikaların devreye sokulmasını engellemiştir. Dağınıklığın bir sonucu olarak, 1990'ların başlarında makro-dengelerin bozulduğunu ve ciddi bir istikrar sorunu ile karşılaşıldığını görüyoruz. Günümüze kadar ulaşan bu sorunlar 2000'li yıllara girerken Türk ekonomisinde sanayide yeniden yapılanma gerekliliğini gündeme getirmektedir.<sup>214</sup>

Söz konusu tartışmalar ve bu noktaya kadar yapılmış olan tüm açıklamalar doğrultusunda; birçok ekonomik çevrede de savunulduğu gibi, her iki stratejinin olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alarak ve birbirlerini tamamladığı düşünülerek bir sanayileşme stratejisi, alternatif olarak ortaya konulabilir.

Gerçekte, plan uygulayıcılar da, uzun dönemde her iki stratejiyi bütünleştirme amacıyla olmuşlardır. Kurulan sanayilerin başlangıçta dış talebi, başka bir deyişle ihracatı dikkate alması, zor olmakla birlikte ileride korumanın yavaş ve aşamalı bir şekilde kaldırılarak, üretilen malların ihracatının da özendirileceği, hemen hemen her planda ilke olarak yer almıştır. Bu durum da göstermektedir ki, her iki strateji mutlak anlamda birbirinden ayrılmamış ve İ.İ.D.S.S.'nin bir önceliği olduğu düşünülmüştür.

---

<sup>214</sup> TÜSİAD, 1992a, a.g.e., s. 97.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ VE REKABETÇİ BİR SANAYİ YARATMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR - ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

#### 1. BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Ülke stratejisi bir ucunda yönlendirici plan diğer ucunda ise serbest piyasa mekanizmaları bulunan geniş bir süreç aralığında oluşur. Ortamı doğru ve zamanında değerlendirip doğal fırsatlardan yararlanmak veya doğan tehditlere karşı önlem almak, ülke stratejisinin başlıca getirisidir.<sup>215</sup>

Uluslararası iktisat politikası açısından ithal ikamesi tek başına bir kriter olmadığı gibi, ithal ikameci sanayileşmenin yanlışları nedeniyle ortaya çıkan ve büyüyen dış ticaret güçlükleriyle kendisini gösteren ihracata dayalı bir strateji de sınai kalkınma için tek başına bir yol olarak kabul edilemez. Belki uluslararası bir iktisadi politika olarak yalnızca “offensive-saldırgan” bir özellik arz eder. Diğer yandan, bir ülkenin dışa yönelik ekonomi stratejisi kısmen de olsa dışarıdan gelebilecek etkilere karşı korumacı özelliklere sahip elemanları kapsayabileceği gibi, kısmen de offensive elemanları kapsayabilir. Bu durum, o ülkenin varolan ekonomik potansiyelini ve uluslararası alanda rekabet edebilirliğini zorlayacaktır. Dolayısıyla, her iki strateji arasında tanımlanmış belli bir ayrım çizgisi yoktur. Offensive yaklaşım ekonomide verimliliği artırma yollarını araştırırken, korumacı yaklaşım sınırlayıcı tutumuyla ekonomik güvenlik üzerine kurulmuştur.<sup>216</sup>

Gelişmekte olan ülkelerin sorunu sanayileşmede hangi stratejiye ağırlık ve öncelik verileceği değil, ancak bu iki strateji arasında tercih yapmayan aynı anda hem içe dönük hem dışa dönük sanayileşmelerin gelişmesini sağlayacak bütünleştirilmiş bir stratejiyi bulmaktır.<sup>217</sup>

<sup>215</sup> Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, “Sanayileşme Stratejisi”, II. Sanayi Surası, (Ankara: 15-16 Haziran 1995) s. 39.

<sup>216</sup> Mihály Sımai, “Problems, Conditions and Possibilities For An Export-Oriented Economic Policy In Hungary”, *Export Policy: A Global Assessment*, (USA-New York: 1982), p. 25-26.

<sup>217</sup> Çarıkçı, a.g.e., s. 98.

Gözlem ve araştırmalar, ithal ikameci ve ihracata dayalı stratejilerin birlikteliğine dayalı, bu anlamda “ikili” gelişme stratejisinin iyi bir performans göstereceğini ortaya koymaktadır.<sup>218</sup>

Türkiye ekonomisinde, her iki stratejinin de uygulamaya konulduğu dönemler boyunca hedeflenen temel amaçlara ulaşılmadığı ve istikrarlı bir sanayileşmenin sağlanamadığı görülmektedir.

Araştırmamız, ithal ikameci ve ihracata dayalı stratejilerin birlikteliğine dayalı, bu anlamda “bütünleştirilmiş” gelişme stratejisinin, bu iki stratejinin tıkanma noktalarına bir çare olabileceğini ortaya koymaktadır.

### **1.1. İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞMENİN İHRACATÇI BİR EKONOMİK YAPIYA DÖNÜŞÜMÜ**

Sanayiinin yeniden yapılanmasını hedefleyen bir stratejinin dış ekonomik ilişkilerde izlenecek yol ve yöntemleri belirlemesi ve uzun dönemli bir perspektif ile yeni bir dış ticaret politikası tasarlaması gerekir. Burada, ulusal teknoloji kapasitesini artırma ve verimlilik düzeyini yükseltme yönünde olumlu katkıları söz konusu olduğunda, belirli sektörlerin önceden açıklanmış bir takvime bağlı olarak azaltılarak ve seçmeli bir biçimde korunması önerilmektedir.<sup>219</sup>

Yeni kalkınmaya başlayan bir ülkenin, kalkınmanın ilk aşamalarında, ihracat olanağı yaratan özel bazı doğal kaynakları yoksa, ithal ikame sanayiini geliştirmesi gerekecektir. Yeni kurulan ithal ikamesine dayalı sanayileri gümrük yasakları miktar kısıtlamaları veya yüksek gümrük vergileri yoluyla korumak, kısaca; korumacılık politikası bu ilk aşamalarda kaçınılmaz kabul edilebilir. Bunun nedeni, ithal ikamesi, ihracatın çeşitlenmesi ve gelişmesinden önde gelir. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerde pazar bilgileri teknik bilgiler, organizasyon ve yönetim yetersizlikleri ile yeni üretimin ilk maliyetlerinin yüksekliği, yurt içi piyasası bulunmayan sınai mal üretiminde karşılaştırmalı üstünlükleri kuşkulu kılar. Diğer bir neden de, kalkınma sürecinde yol gösterici piyasa güçlerinin henüz oluşmadığı ülkelerde, yeni malların yurt içi üretiminin genellikle önceden yapılan ithalatı izlemesidir. Bunun da temel nedeni, yeni ürünlere

<sup>218</sup> Kurdoğlu, a.g.e., s. 80.

<sup>219</sup> Eser, a.g.e., s. 18.

yönelik talebin, yetersiz pazar bilgisi ve yüksek yatırım riskleri dolayısıyla yerli üretimle karşılanamamasıdır.<sup>220</sup>

Düşük bir sanayileşme düzeyinden hareketle, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları, kitlevi ihtiyaç maddeleri ve bunların üretimi için gerekli olan ara malların ithalatlarının, kısmen yada tümüyle yerli üretimle ikame edilmesi ile çok yönlü uyarıcı etkiler yaratılabilir. Azgelişmiş bir ekonominin sahip olduğu faktör donanımı veri üretim fonksiyonu dikkate alındığında, bu iş için birinci planda tekstil, giyim, deri eşya, mobilya, işlenmiş gıda maddeleri ve beyaz eşya gibi diğer sektörlerle göre işgücü yoğun ürünler ilk akla gelenlerdir. Bu sektörlerdeki üretim göreceli olarak daha küçük kapasite, basit teknoloji, kalifiyesiz işgücü ile sağlanabilir. Bu arada belirlenen ürünler için, kapsam ve yapısı ithalat verilerinden öğrenilebilecek yurtiçi pazarda gerçekte vardır. Böylece potansiyel girişimciler satış ve kar şansları konusunda bilgi edinme olanaklarına sahip olabileceklerdir. Böylece üreticiler sınai bir öğrenme sürecine girerken, işgücü kalitesi artacaktır. Seçilmiş ürün grubu ya da gruplarıyla ve belli süre sınırlanmış ithal ikamesi, el işçiliğine dayalı üretimden sınai bir üretime ya da onların farklılaştırılmasına geçiş sürecini kolaylaştırabilecektir.<sup>221</sup>

Yeni kurulan ithal ikamesine dayalı sanayiler, kısa süre içine dış rekabeti karşılayabilecek ve ihracata yönelebilecek alanlarda olmalıdır. Bu şekilde planlandığı ve geliştirildiği zaman, önce ithal ikamesine dayalı olarak kurulan herhangi bir sanayi sektörü kısa sürede rekabet gücü kazanır ve koruma önlemleri bir takvime göre aşamalı şekilde azaltılmak biçiminde tamamen kaldırılabilir.

Sonuçta, bu sanayi sektörü zamanla ihracat sanayiine dönüşebilir. Bunun yanında kısa süren bir ithal ikamesi ile birlikte dinamik ve rekabet yeteneği olan ihracat sanayilerinin başarıyla kurulduğuna ilişkin örneklerde görülebilir. Örneğin, geçmiş dönemde, Japonya ve Güney Kore bu tür bir sanayileşme stratejisi uygulamışlardır. Güney Kore 50'li yıllarda dayanıksız tüketim mallarında (tekstil, ayakkabı, giyim) yoğunlaşmış, başarılı bir ithal ikamesi dönemi geçirmiş, aynı zamanda ihracatı uyaran etkin bir sistem aracılığıyla yerli girişimcileri, örneğin, tekstil ürünleri, giyim ve elektronik makineler gibi karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yada olabilecek ihracat sanayilerine yöneltme başarısını göstermiştir.

<sup>220</sup> Ronald Clapham, *Marktwirtschaft in Entwicklungslandern*, (Freiburg in Bresiagu: Verlag Rombach, 1973), s. 216.

<sup>221</sup> Aynı, s. 215.



Selektif ve zamanlaması iyi yapılmış bir ithal ikamesinin piyasa ekonomisine dayalı büyüme stratejisinde, sanayiye ihracata işin başında yönlendirilmesi için sistematik bir hazırlık olarak anlaşılması ve uygulanması zorunludur. Bu hazırlık, eldeki tüm bilgi ve tahminlere göre ileride en fazla ihracat şansına sahip ikameci sanayilerin geliştirilmesi ile mümkün olabilir. İhraç ürünleri sanayi ise ithal ikameci sürecin bitiminden önce kurulmuş olmalıdır.<sup>222</sup>

G.O.Ü.'lerin sanayileşmede başarı sağlayabilmeleri için yalnızca dışa dönük stratejiyi uygulayamayacaklarının bir başka göstergesi de, G.O.Ü.'lerin dış ticaret hadleri sanayileşmiş ülkelerin dış ticaret hadlerine göre daha çok dalgalandığı gibi, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olanların, başta tekstil olmak üzere, sanayi mallarına piyasalarını kapalı tutmaktadırlar. Diğer yandan, dış ticareti liberalleştirme taraftarlarının dayandığı karşılaştırmalı üstünlük ölçek ekonomileri ve artan rekabet varsayımlarını birlikte gerçekleştirmek oldukça güçtür.<sup>223</sup>

Sonuç olarak, bütünleştirilmiş sanayileşme stratejisi, ithal ikamesinin ülkenin dinamik karşılaştırılmalı üstünlüklerine sahip olamayacağı alanlarına kadar yayılıp ve zamanla sınırsız biçimde genişleyen şeklinden farklıdır. Bu durum özellikle ithal ikamesinin, genişleyen ikame sürecinde ortaya çıkardığı büyüme engellerinden sakınması demektir.<sup>224</sup>

## 1.2. EKONOMİ POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜM AMAÇLI KULLANILIMI

Bütünleştirilmiş stratejinin temel amacı, ülkenin var olan ve gelecekte sahip olabileceği ekonomik yapı çerçevesinde kıt kaynaklarını optimal şekilde kullanarak, sanayileşmiş ülkeler arasına en kısa zamanda katılabilmesi için gerekli, yapısal dönüşümü gerçekleştirmek olmalıdır. Bu amaç gerçekleştirilirken, ekonomide çeşitli kesimler arasındaki ikili yapının azaltılmasına ve ihracat, istihdam, verimlilik ve hızlı büyüme arasındaki karşılıklı etkileşim dikkate alınarak; bu amaçlar arasında uyum sağlanmasına özellikle önem verilmelidir.

Öncelikle uygulanacak sanayileşme modelleri, ülke koşul ve özellikleriyle dış konjonktür arasında uyum sağlamak zorundadır. Stratejiye uzun dönemli bir karakter kazandırabilmek için ekonomik politikalarının iç ve dış konjonktürdeki gelişmelere

<sup>222</sup> Clapham, a.g.e., s. 217.

<sup>223</sup> Parıltı, a.g.e., s. 85

<sup>224</sup> Hiç, S. a.g.e., s. 67.

duyarlı ve esnek olması sağlanmalıdır. Sanayileşmenin temel amaçları üzerinde olabildiğince geniş bir birlik sağlanması için çaba gösterilmelidir; örneğin, işçi, işveren ve hükümet temsilcileri arasında ücret-verimlilik bağlantısı, iş güvenliği anti-tröst yasaları, kalite kontrolü, çevre kirlenmesi gibi sorunlar çerçevesinde uzlaşılması ve temel ilkelerde görüş birliğinin sağlanması bu yönde önemli bir adım olabilir.<sup>225</sup>

Cari ve olası karşılaştırmalı üstünlükleri görebilmek için, piyasa sürecinin ve fiyat mekanizmasının dikkate alınması gerekir. Piyasa fiyatlarına ve umulan karşılaştırmalı avantajlara yönelmiş bulunan sanayileşme politikasının, piyasa ekonomisine dayalı büyüme koşulları ile ilişkilendirilmesi gerekir. Ayrıca, ihracata dayalı sanayileşme yapısının dönüşümünü sağlamak ve herşeyden önce piyasa ekonomisi temel yaklaşımıyla tutarlı olması gereken ek uyarımları yaratmak için destekleyici önlemlerin alınması gerekir. Bunlardan en önemlileri, gerçekçi kur uygulamasına geçiş ve bu uygulamanın istikrarlı olmasıdır. Dış girdilerde gümrüklerin azaltılması veya kaldırılması, ihracata özel krediler ihracat malları sanayilerine yönelik yüksek amortismanlar, gelir ve kurumlar vergilerinin düşürülmesi veya taksitlendirilmesi, ticari bilgilendirmede kamu ve yabancı şirketlerce destek sağlanması diğer önlemlerdir.<sup>226</sup>

Bu şekilde bir ihracat politikası ile, korumacılık ile ortaya çıkan yurtiçi ve yurtdışı refah kaybının; daha sonraları, yeni karşılaştırmalı üstünlüklere uygun uluslararası uzmanlaşma ile fazlasıyla giderilebileceği beklenebilir.<sup>227</sup>

İmalat sanayiinin gelişiminde ve ekonomiye katkısında ihracata verilen temel önem sürdürülmelidir; ancak bu bağlamda, ihracatın emek-yoğun tüketim mallarında yoğunlaşmasından özellikle kaçınılmalıdır. Bu malların yüksek arz esneklikleri yanında düşük talep esneklikleri, ihracatları bu mallar üzerinde yoğunlaşan ülkeler için, daha önce söz konusu edilen olumsuzluklara yol açacaktır. Bu olasılık, az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artış trendlerinin gelecek yıllarda iş gücü piyasalarına yansımaları yanında giderek daha çok ülkenin sanayileşme sürecine, emek-yoğun hafif tüketim mallarıyla başlaması karşısında güçleşmektedir. Bu nedenle ihracatta ülkenin gelişmişlik düzeyine paralel olarak sermaye ve beceri yoğun alanlar yönünde değişen karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde yapısal değişme sağlanmalıdır.

<sup>225</sup> Şenses, a.g.e., s. 94.

<sup>226</sup> Sanayi Ticaret Bkn.'lığı, II. Sanayi Şurası, a.g.e., s. 91.

<sup>227</sup> Clapham, a.g.e., s. 217.

İhracat için ilk hamlenin benzer talep yapılarına sahip diğer A.G.Ü'ler arasında ve özellikle sermaye- yoğun mallara yönelik ticaretin yoğunlaşması ve bunun sanayileşmiş ülkelere ihracatın bir ön aşamasını oluşturması anlamlı görünmektedir. Yeni ithal ikameci sektörlerdeki endüstriyel yoğunlaşma oranlarının yüksekliği karşısında bu piyasalara, ihracat yoluyla, daha yüksek kapasite kullanım oranlarına ve ölçek ekonomilerine ulaşma olanağı sağlanacaktır. Bu ayrıca, ticaretin öğrenme etkilerinin, görece yüksek beceri ve sermaye yoğun mallar üzerinde giderek yoğunlaşmasına neden olacaktır.<sup>228</sup>

Bugün teknoloji alanındaki gelişmelerin temelinde teorik bilgi birikimi bulunmakta, teorik bilgi teknolojik gelişmeyi hazırlamaktadır. Gelecekte bilim ve teknoloji altyapısını oluşturacak olan Teorik Araştırmalar Merkezi gibi kurumların artması önemlidir. Bu tür kurumların Üniversiteler ve diğer araştırma merkezlerinden sanayiye doğru teorik bilgi akışını sağlayacak ve yapılan araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılması olanağı verecektir. AR-GE faaliyetlerinin artması teknolojik bilgi birikiminin sağlanması ve kullanımında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle AR-GE harcamaları için fon oluşturmak ve bu fondan büyük yatırım projelerinin yürütülmesi için gerekli kaynağın sağlanması düşünülmelidir.

Yeni yatırımlar gerçekleştirilmediği ve yatırımların sürekliliği sağlanmadığı durumda, uzun dönemde büyümeyi devam ettirme noktasına gelinmesinde, yatırım eğiliminin zayıflaması etkili olmuş; birikimin üretken olmayan sermaye ve finans kesimi elinde toplanması ve yatırımlara dönüştürülememesi nedeniyle teknolojik yenilikler gerçekleştirilememiştir. Kurumsal yeniden yapılanma sürecinde sanayi politikaları yüksek katma değer yaratan, ihracata katkısı yüksek olan, yeni ürün ve teknolojilerin geliştirilmesine açık, “stratejik” yeni sanayi dallarını belirlemelidir. “Stratejik sektörlerin” hedeflenmesi uzun dönemli bir sınai/teknolojik yenilenmenin koşullarını hazırlaması açısından kaçınılmaz görünmektedir.

Dünya’da gelişen iki süreç Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Birinci süreç, “küreselleşme” diye adlandırılan şirketlerin öncülük ettiği; dünya üzerinde yatırım ve üretim yapma sürecidir. İkinci süreç ise, bilgi toplumuna geçiş sürecidir. Türk

<sup>228</sup> A. Gökhan Kızılaslan, “İhracat Teşvikleri: Uygulamalar, Problemler, Sonuçlar ve Öneriler”, **Hazine Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:1, (Nisan 1996), s. 65-66.

sanayisinin rekabetini arttırmasında bu iki sürecin sağlayabileceği yararlar gözönünde bulundurulabilir.<sup>229</sup>

## 2. SANAYİNİN REKABET GÜCÜ

### 2.1. REKABET GÜCÜ KAVRAMI VE REKABET GÜCÜNÜN GÖSTERGELERİ

Günümüzde rekabet gücü kavramı, geçmişteki firma düzeyinde düşünülen biçiminden farklı şekilde, ulusal ekonominin bütünü için de kullanılmaktadır. Daha geniş anlamda, bir ekonomik sistemin rekabet gücü veya “ekonominin gelişme gücü” kavramı “ülkenin üretken sektörlerinin dinamik olarak daha da geliştirilmesi, gelecek yıllarda rekabet edebilirliğinin sağlanması, bir bütün olarak ekonomide hayat standardı ve reel ücret düzeyinin yükseltilmesi” anlamına gelmektedir. Makroekonomik anlamda rekabet edebilirlik kavramı ise, bir ülkenin uluslararası düzeydeki yapılanma sürecinden kaynaklanan koşullara üretim ve ticaret yapısının, kısa zamanda ve etkin bir biçimde uyarlanması ve bunun sonucu olarak dış dengesini kararlı bir biçimde sürdürülebilmesi yeteneğini içermektedir.<sup>230</sup>

Avrupa Yönetim Forumu, rekabet edebilirlik ile ilgili raporunda, uluslararası rekabet etme gücü yönünden çeşitli kriterleri şöyle ortaya koymaktadır. Bunlar: Ekonominin dinamizmi, endüstride etkinlik, pazar dinamiği, mali piyasaların dinamikliği, beceri kazanmış insan kaynağı, devlet müdahalesinin derecesi, doğal kaynaklar, dışa dönük ihracat stratejisi, ileriye yönelik buluş yapma yeteneği, toplumdaki sosyo-politik görüş birliği, ekonomik istikrar, olarak sayılabilir.<sup>231</sup>

Bir ekonominin rekabet edebilme düzeyine erişebilmesinin ön koşulları ile ilgili olarak üretim faktörlerini “hareketli kılma ya da atıl tutma”ya yönlendirecek ve dolayısıyla kaynak ayırımında rasyonelliği sağlayan; iyi düzenlenmiş bir ekonomi politikası içinde böyle bir rekabet sisteminin bazı göstergeleri ve unsurları arasında bir

<sup>229</sup> T.C. Sanayi Bakanlığı, II. Sanayi Şurası, a.g.e., II. Bölüm, s. 4.

<sup>230</sup> Duman, a.g.e., .s. 7

<sup>231</sup> Herman Müegge, “Endüstriyel Kalkınmada ve Uluslararası Rekabette Ortaya Çıkan Yeni Eğilimler”, Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri (Tebliğler, Panel), TÜSİAD Yayınları, (İstanbul, 1990), s. 47.

ayrım yapılabilir. Bu açıklamalarımız doğrultusunda rekabet edilebilirliğin başlıca göstergeleri aşağıda sıralanmıştır:<sup>232</sup>

### **2.1.1. Teknolojik Gelişme Düzeyi**

Rekabet edilebilirliğin birinci unsuru, ekonominin bütününde teknolojik gelişme potansiyeli ve üretimin sahip olduğu teknolojik düzeyinin yüksekliği olmaktadır. Bu kriterin değerlendirilmesinde, toplam imalat içinde “büyüme endüstrileri” olarak bilinen sektörün payı gibi, ülkenin üretimi ve ihracatı içindeki (çok geliştirilmiş elektronik ürünler gibi) know-how yoğun ürünlerin ya da teknolojinin payı temel alınmalıdır. Diğer yandan, büyüme endüstrilerinin payındaki artış evreleri, teknolojinin ülke içinde yayılma durumu ve ana endüstriyel teknolojiler üretiminin alt sektörlerindeki payları da rekabet edebilirlik özellikleriyle ilgili diğer göstergelerdir.

### **2.1.2. AR-GE Harcamalarının Düzeyi**

Bir ülkedeki yeni teknolojileri geliştirme ve yaratma gücü faktörler, rekabet edilebilirliğin ikinci kriteri olan bilimsel AR-GE harcamalarını teşvik eder. Bu amaçla kullanılan göstergeleri hükümetlerin ve firmaların AR-GE harcamalarıyla, şirketlerin söz konusu araştırma sonuçlarından yararlanma düzeyleri belirlemektedir. Ayrıca, ulusal ekonominin araştırma kapasitesinden, endüstriyel üretimi artırma çabasında yararlanma olanağı da bir başka kriterdir.

### **2.1.3. Firma Büyüklüğünün Önemi**

Rekabet, ölçek büyüklüğünden yararlanarak; ekonomik kalkınmanın lokomotif rolünü oynayacak; büyük çapta AR-GE programlarını uygulamaya koyacak; yeterli sayıda ve oldukça büyük firmaların varlığına ihtiyaç doğurmaktadır. Dinamik yapıdaki ve karşılıklı etkileşim içinde olması gereken firmalar, bu koşullarda, iletişim ağlarından ve finansal olanaklardan yararlanarak, uluslararası ticari eğilimleri kontrol edebilme gücüne kavuşabilirler.

<sup>232</sup> Muegge, a.g.e., s. 49

#### 2.1.4. Küçük işletmelerin Rolü

Bir ekonominin bir başka ekonomik unsuru olan, küçük ölçekli endüstriyel ünitelerdir. Küçük çaptaki firmalar özellikle ürün geliştirmede önemli yaratıcı rol oynayıp, kolayca pazar bulabilmekte ve pazarların en küçük bölümlerine bile girebilmektedirler. Ayrıca, yeni ürün yaratıcı küçük firmaların gelişmelerinin belli bir aşamasında, daha büyük firmalar tarafından satın alınması oldukça sık görülen bir olgudur. Bu tür bir birleşme, ekonomiye, büyüme potansiyeli sağlayan özel bir kaynak ya da canlanma enerjisi verilmesini sağlayacaktır.

#### 2.1.5. İnsan Sermayesi

Bir ülkenin rekabet gücünü diğer bir kriteri yoğun bir biçimde beceri kazanmış insan kaynağı ile ilgilidir. Beceri kazanmış iş gücüne olan ihtiyaç yalnızca imalat sanayinde önemli olmayıp, katma değeri yüksek mal üretiminde ve onun organizasyonunda da önemli olmaktadır. Ayrıca, hükümetler ve kamu kuruluşları da sanayinin rekabet edebilirliğini ve performansını önemli düzeyde etkileyecek özellikteki, politikaların yönetimi, yönetsel önlemler, teknoloji ve finansman konularıyla uluslararası ticari görüşmeleri yürütebilecek; uzman profesyonel ve iyi eğitim görmüş kişilere ihtiyaç duymaktadırlar.

### 2.2. ULUSLARARASI REKABET EDEBİLİRLİK KOŞULLARINDAKİ DEĞİŞİMLER

Dünya ekonomisi önemli bir yapısal değişim geçirmektedir. İmalat sektörlerindeki yapısal değişimler ve teknolojik gelişmeler, imalat sanayine girdi oluşturan geleneksel mal gruplarının önemini azaltmakta; üretim sürekli bir artış gösterirken yine imalat sektörlerindeki yapısal değişim yüzünden bu sektörlerde istihdam azalmakta ve emek, rekabet açısından giderek belirleyici bir faktör olmaktan çıkmaktadır.<sup>233</sup>

Finansal pazarların entegrasyonu sermaye akımlarını hızlandırırken, işletmeler açısından önemli fırsatların ortaya çıktığı görülmektedir. Ticaretten çok sermaye

<sup>233</sup> Peter F. Drucker, *Yeni Gerçekler*, (2.Basım, Ankara :Türkiye İş Bankası Yay.,1992), s. 144.

akımları dünya ekonomisinin sürükleyici gücü haline gelmekte ve ticari akımlarla sermaye akımları arasındaki bağ giderek gevşemektedir.<sup>234</sup>

Daha önce çalışmamızın “İ.D.S.S.’nin Aşamaları” başlığı altında da belirttiğimiz gibi, uluslararası piyasalarda görünüşte mallar rekabet etmekte ise de gerçekte rekabet eden, geri planda kalan işgücü ve rekabetin yarattığı kurumlar ve teknolojilerdir.<sup>235</sup>

Günümüzde teknolojik gelişmelerin çeşitli endüstrilerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirlik koşullarını değiştirmesi ile ilgili çarpıcı örnekler bulmak mümkündür. İngiltere, üretim maliyeti içindeki doğrudan işçilik maliyetini %5’e kadar düşürmeye başlamıştır.<sup>236</sup>

Bilgisayarlarda, iletişimde, bilgi sistemlerinde ve üretim teknolojilerinde yaşanan çok hızlı ve sürekli değişimler sonucunda, yeni üretim-yönetim sistemleri oluşmuştur. Esnek üretim-yönetim sistemlerinin katkısıyla ortaya melez üretim biçimleri çıkmış; otomasyon ve robotlar insan gücünün yerini almaya başlamıştır. Rekabette, maliyetin düşüklüğünden çok teknoloji üstünlüğü ve kalite daha önemli hale gelmiştir.<sup>237</sup>

Tekstil sektöründe de benzeri teknolojik atılımlar olmuştur. Yakın geçmişte çok sayıda A.G.Ü. emek yoğun mal üreterek uluslararası piyasalara girerken, gelişmiş ülkeler üretimlerini daha sofistike mallara kaydırıp, emek yoğun üretimleri A.G.Ü.’lere kaydıracak stratejiler uygulamışlardır. Geçmişte emek yoğun olarak bilinen üretimi G.O.Ü.’lere bırakmayı düşünen gelişmiş ülkeler, bugün tekstil endüstrisinde yüksek teknolojiyle ürettikleri tekstil ürünleri ile G.O.Ü.’lerden gelen emek yoğun ucuz tekstillerle rekabet edebilir duruma gelmişlerdir.<sup>238</sup>

Bir ülkenin dünya piyasalarındaki rekabet gücünü oluşturan çeşitli faktörlerin en başta geleni fiyat düzeyidir. Çünkü, göreceli ihrac fiyatlarının değişimi piyasa paylarının değişmesini oldukça etkiler; ancak dış piyasalara girme çabalarının sonucunda

<sup>234</sup> Bülent Aybar, “Global Ekonominin Değişen Dinamikleri ve Türk İşletmelerinin Global Pazarlarda Rekabet Şansı Üzerine” İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, C:22, S:2, (Kasım 1993 ), s. 29-30.

<sup>235</sup> Kazgan, a.g.e., s. 135.

<sup>236</sup> Müegge, a.g.e., s. 45.

<sup>237</sup> <http://www.tbv.org.tr/turkish/yayin/strarep3.html>, “Türkiye Bilişim Stratejileri Çalışma Raporu”, p.1 of 4.

<sup>238</sup> Taner Berksoy, Uluslararası Tekstil ve Hazır Giyim Ticareti ve Türkiye’nin Konumu (İstanbul: Türkiye Tekstil İşverenleri Sendikası Yayın, 1991), s. 40.

öğrenilmiştir ki, sınai üründe belirli bir kalite düzeyi bulunmadığında fiyat tartışmasına dahi çoğu kez gidilmemektedir.<sup>239</sup>

Geleneksel fiyat rekabeti yerine daha çok fiyat dışı rekabet önem kazanmaktadır. Böylece mal ve hizmet üretiminde kaliteyi iyileştirmeye yönelik rekabet biçimi giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak rekabetin kalite gibi fiyat dışı faktörlere kayması, esnek üretim sistemleri ile firmaların müşteri zevkine uygun mal üretimine olanak veren, çok sayıda üretim tekniğinin birlikte kullanımını gerektirmektedir.<sup>240</sup>

Yukarıda ifade edilmeye çalışan yapısal değişikliklerin, dünya ekonomisi dolayısıyla ulusal ekonomi üzerindeki etkileri oldukça geniş kapsamlıdır. Ancak ekonomik gelişme süreci açısından, özellikle teknolojik değişimler sonucu meydana gelen uluslararası rekabetin, imalat sanayiini nasıl etkilediği araştırmamız kapsamında önem taşımaktadır.

Daha öncede değindiğimiz gibi, dünya ekonomisinde belirgin eğilimin bilgi ve sermayenin artarak emeğin yerini alması, uluslararası rekabeti teknoloji yada bilgi eksenine oturtmaktadır. Diğer üretim faktörlerinin kısmi önemi sürmekle birlikte, istatistiklerin ortaya çıkardığı gerçek de, teknolojiye oranla, bu faktörlerin belirleyicilik rolünü giderek kaybetmekte olduğudur.

Teknoloji eksenine oturan uluslararası rekabet, global pazarlarda varlıklarını sürdürmek isteyen işletmeleri çeşitli yapısal değişimlere zorlamaktadır. Öncelikle yoğun rekabet yüzünden işletmeler, organizasyonel açıdan son derece çevik; bürokrasiden uzak; hantal yapılarından sıyrılarak, çekirdek işletmeler haline gelmeye zorlanmaktadır. Günümüzde giderek kısalan ürün hayat eğrileri ve artan teknoloji yaratma maliyetleri, böylesi şebeke (net work) üretim sistemlerini zorunlu kılmaktadır.<sup>241</sup>

Küreselleşme süreciyle birlikte, firmalar dünyayı tek ve bütün bir pazar olarak algılamakta, rekabette avantaj elde etmek amacıyla üretim ve pazarlama stratejilerini buna göre belirlemektedir.<sup>242</sup>

<sup>239</sup> Muhittin Oral, "Sınai Rekabet Gücü", *Yöneylem Araştırması Dergisi*, C: 4, (Aralık 1985), s. 56.

<sup>240</sup> Müegge, a.g.e., s. 45.

<sup>241</sup> I.B.M gibi büyük işletmelerin yakın geçmişte bazı faaliyetler kollarını elden çıkarması böyle bir zorunluluğunu sonucudur.

<sup>242</sup> <http://www.tbv.org.tr/turkish/yayin/strarep3.html>, a.g.e., p.1 of 4.



Teknoloji eksenine oturan rekabetin bir başka sonucu da rakipler arasında bile görülen stratejik işbirliği yapılanmalarıdır. Kimi zaman araştırma geliştirmenin birlikte yapıldığı, kimi zaman da teknolojilerin değiş tokuş edildiği bu yeni ve genellikle de çokuluslu (multinational) ya da uluslarötesi (transnational) yapılar, son derece istikrarsız ekonomik ortalamalarda bile yaşama ve rekabet şansına sahip olmaktadırlar.<sup>243</sup>

Çok uluslu şirketlerin yüzyılın başından beri yeni pazarlar yaratmak ve maliyetleri düşürmek için faaliyetlerini sınır ötesine taşımaları olgusu, günümüzde transnasyonal ve global üretim şebekeleri oluşturmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle bilgi ve teknoloji yoğun sektörlerde artı değer zincirinin daha çok, bilimsel alt yapısı gelişmiş, ileri taşıma ve iletişim sistemlerine sahip gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığını görüyoruz. Son yıllardaki eğilimlere göre, büyük çaptaki firmalar çok sayıdaki bölgeye yönelik stratejileri benimserlerken; orta büyüklükteki firmalar ise bölgesel pazarları kontrol etmeye uygun stratejileri tercih etmektedirler. Küçük firmalar da, büyük firmaların yeni bir piyasaya yönelmesine bağlı olarak, bu firmalarla olan yaşamsal ilişkilerini kaybetmemek için, bir uluslararası stratejiyi izleme ve ya terketme durumuyla karşı karşıya gelmektedirler.<sup>244</sup>

## 2.3. TÜRK SANAYİİ'NİN REKABET GÜCÜ

### 2.3.1. Türkiye'nin Rekabet Gücü Düzeyi

Yukarıda da açıklamış olduğumuz gibi, Dünyada son yıllarda enformasyon tekniklerinin yaygınlaşması ve teknolojiye meydana gelen hızlı gelişmeler, dünya ekonomisinde genel bir globalleşme hareketine neden olmuştur. Böylece ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu yeni bazı oluşumları da beraberinde getirmektedir. Artık siyasi bloklaşma yerini ekonomik bloklaşmaya bırakmıştır. Bu çerçevede dünyadaki ekonomik dengelerde de önemli değişimler söz konusu olmaktadır. İşte bu aşamada, Türkiye'nin bu ekonomik oluşumlarda yerini alabilmesi ve etkinliğini arttırması için dünya ekonomisine entegrasyon sorunu gündeme gelmektedir.

<sup>243</sup> Aybar, a.g.e., s. 46.

<sup>244</sup> Müegge, a.g.e., s. 46.

Türkiye'nin bu entegrasyon içinde ileri derecede sanayileşmiş ülkeler ile eşit koşullarda yarışmasının ne gibi faktörlere bağlı olduğu, uzun süreden beri tartışma konusu olmaktadır. Rekabet koşullarının nasıl yaratılacağı konusu, dikkatle araştırılması ve belirlenmesi gereken bir konudur; ancak bunun da, kısa sürede sonuçlandırılması ve uygulanmaya konması gereklidir. Özellikle Avrupa Topluluğu'na entegrasyonda gümrük duvarlarının tamamen kaldırılması halinde, Türkiye'nin rekabet edebilirlik gücü bakımından tam olarak hangi noktada bulunduğu ve ne kadar bir süre içerisinde hangi noktaya gelebileceği konusu, halen kesin bir cevap bulunmayan bir sorun olarak kalmaktadır.

Türkiye'nin AT. karşısındaki sektör bazında rekabet gücünün ölçülmesi çok kapsamlı teknik çalışma gerektiren bir konudur. Rekabet gücünü belirlemek üzere yapılan araştırmalarda kullanılan birbirinden farklı kriterler bulunmaktadır. Uluslararası fiyat kıyaslamaları, ihracat performansı, karşılaştırmalı üstünlük kriteri, birim maliyet fiyatı karşılaştırmaları, emek veya sermaye verimliliği gibi pek çok kriter, rekabet gücünü ölçmek için kullanılır.<sup>245</sup>

Değişik varsayımlardan yola çıkılması, farklı kriterler ve amaca uygun değişik modeller kullanılması, rekabet gücü ilgili araştırmalardan farklı sonuçlar elde edilmesine neden olmaktadır.<sup>246</sup>

Bu nedenle Türk ürünlerinin veya sektörlerinin A T karşısındaki rekabet gücü konusunda değerlendirmeler yaparken dikkatli davranmak ve olayı çeşitli boyutlarıyla ortaya koymak zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk, çalışmamızın kapsamı dışına çıkma tehlikesi nedeniyle, bu konuya makro açıdan bakmamıza neden olmaktadır.

Merkezi Cenevre'de bulunan European Management Form'un 1985 ve 1987 yıllarında yaptığı araştırmalara göre: Türkiye'nin sanayii alanında rekabet edebilirlik gücü OECD Ülkeleri arasındaki 18. ve 19. Sırasıyla, Portekiz ve Yunanistan'ın önüne geçmiştir. Yine Davos toplantılarını düzenleyen Dünya Ekonomik Formu'nun (WEF) yayın organı World Link'te 1991 yılı için yayınlanan ve ülke ekonomilerinin rekabet gücüne göre değerlendirme raporunda; Türkiye 20. sırayı alırken; Japonya birinci, ABD

<sup>245</sup> Mehmet Pala ve Birol Saygı, *İhracata Yönelik Gıda Sanayii ve Rekabet Gücünün Arttırılması*, (Ankara. ISO. Yay. No: 1991-24, 1990), s. 100.

<sup>246</sup> Bu konuda bkz.; Mehmet Duman "Sınai Rekabet Gücünün AT Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Analiz" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü., S.B.E., 1992); Gül Göl "Gümrük Birliğine Geçişte Rekabet Gücünün Belirlenmesi" (TÜGİAD, 1968); Ahmet Demir "Türk sanayinde Sektörel Risk Değerlendirmesi" (D.P.T., 1992); Kazgan a.g.e.

ikinci, Almanya üçüncü sırayı almıştır. Raporda Türkiye'nin de yer aldığı toplam 34 ülke, yatırım ve rekabet gücünü belirleyen 8 değişik faktöre göre karşılaştırmaları olarak değerlendirilmiştir.

Bu faktörler: ekonomik güçlülük, dışa açılma, hükümet, finans, altyapı, iş yönetimi, bilim ve teknoloji ile işgücünden oluşmaktadır. Türkiye genel sıralamada geçen yıla göre 34 ülke arasında 21. sıradan 20. sıraya yükselmiştir. Rapora göre: Türkiye'nin, Yunanistan ve Macaristan'ı geride bırakarak Portekiz'i de geçtiği görülmektedir; buna karşılık, bilim ve teknolojiye sonuncu durumda bulunmaktadır. Bu durum, bir önceki kısımda açıkladığımız gibi, bilim ve teknolojinin çağımızın en dinamik gücünü oluşturduğu düşünülürse, başka konularda diğer ülkelere üstünlük sağlamış olsa da, bu üstünlüğün kalıcı olmadığını ortaya çıkarmaktadır.<sup>247</sup>

1991 yılında TÜSİAD yayınlanan raporunda, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü esas itibariyle düşük olarak değerlendirilmektedir. 1980-88 döneminde, ihracatlarını geliştiren sektörler başka bir tanımlama ile rekabet gücü kazanan sanayiler, işgücü ve/veya hammadde maliyetlerindeki düşüklükten yararlanmışlardır. Özellikle gıda, tekstil, deri ürünleri, cam, demir-çelik, petro-kimya ve tütün sanayileri ihracatta başarılı olmuşlardır. Gıda sanayii, toplam ihracattaki %25.1 gibi önemli payla tekstille birlikte önde gelmektedir. Yalnızca bu iki sanayi dalı, toplam ihracatın %53.6'sını almıştır; ancak, daha önceki bölümde açıkladığımız gibi, bu sanayilere bağımlılık artmıştır.<sup>248</sup>

Türk imalat sanayinde sektörel risk değerlendirilmesinin yapıldığı bir başka çalışmada;<sup>249</sup> sektörlerin büyüme hızları, kapasite kullanım oranları, yoğunlaşma oranları, ihracat/üretim oranları, ithalat/ üretim oranları, ihracat/ ithalat oranları, fiyat gelişimleri, katma değer payları, gösterge seçilmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre, imalat sanayi 1982-90 döneminde pozitif ancak istikrarsız büyümüştür. Alt sektörlerde üretim artış hızı genelden daha fazla dalgalanmaktadır. Kapasite kullanım oranları 1987'ye kadar artmış sonrasında azalmıştır.

Söz konusu çalışmada, ihracat ve ithalat oranları sonuçları, araştırmamızın sonuçlarını destekleyici niteliktedir. Bunlardan en önemlisi, ithalat/üretim oranının gelişimine bakıldığında 1983-90 döneminde sektörün girdi ve/veya tüketim açısından

<sup>247</sup> Pala, a.g.e., s. 100-101.

<sup>248</sup> TÜSİAD, a.g.e., s. 3.221.

<sup>249</sup> Demir, a.g.e., s. 54-74.

dışa bağımlılığı artmıştır. Ayrıca, ithalat/ ihracat oranının imalat sanayi genelinde 100'den küçük olması, sektörün ithalatını ihracat ile finanse edemediğine işaret etmektedir. Bu oranın tüketim malları sanayinde daha yüksek olması, geçmişte uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin tüketim malları alanındaki başarısıyla açıklanabilir.

Araştırmada, ekonomik olarak riski diğerlerine göre daha az olan ilk on sektörün sırasıyla; giyim, dokuma, meslek-bilim-ölçü aletleri, tütün, demir-çelik, demir dışı-metaller, elektriksiz makineler, cam ve cam ürünleri, petrol ürünleri ve gıda maddeleri sektörleri olduğu belirlenmiştir.

### 2.3.2. Rekabet Gücünün Arttırılamamasının Nedenleri - Sorunlar

Türkiye'nin bugün sahip olduğu ekonomik ve sosyal faktörler nedeniyle diğer ülkelerle rekabet etme konusunda önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullardan bazıları şunlardır: Dünya ticaretinden aldığı payın azlığı, konsolide bütçe harcamalarının ve açıklarının sürekli artması, dış ticaret açıklarının büyümesi, ekonomik büyüme hızında görülen istikrarsızlıklar, kişi başına düşen G.S.M.H.'nin diğer ülkelere göre düşük seviyelerde kalması, yeni istihdam olanaklarının azlığı, yüksek işsizlik oranları, nisbi olarak zaten düşük olan yabancı sermaye yatırımlarının azalma eğilimine girmesi, yüksek enflasyon oranları ve kayıt dışı sektörün ekonomi içindeki payının büyümesi.

#### 2.3.2.1. Maliyetler

Rekabet gücü açısından en önemli faktörlerin başında işgücü maliyetleri gelmektedir. Türkiye ve O.E.C.D. Ülkelerindeki imalat sanayileri işçilerinin 1983-94 dönemindeki reel ücret artışları karşılaştırıldığında, en yüksek artışın ülkemizde olduğu ortaya çıkmaktadır.<sup>250</sup>

İşgücü ücretlerinin yanı sıra sermaye maliyeti ve vergiler gibi diğer maliyetlerin de artmasının piyasaya sunulan ürün fiyatını arttıracak, buna bağlı olarak da işletmelerin iç ve dış piyasada rekabet etme şansını azaltacağı bilinen bir gerçektir.

1994 yılı itibariyle ücretler, toplam işgücü maliyetleri içinde %37,3'lük bir pay alırken, ikramiye prim ve benzeri ödemeler %17,7'lik ve sosyal ödemeler ise %33,1'lik

<sup>250</sup> TİSK, Türkiye'nin Rekabet Gücü, (Ankara:1998), s. 41.

bir pay almaktadır. Geri kalan %11,9'luk kısmı ise diğer ödemeler oluşturmaktadır. Özetle, işverenin işçi çalıştırmak için harcadığı paranın yaklaşık üçte ikisi üretim ve verimlilik artışıyla bağlantısı olmayan giderlere aittir. Çalışma karşılığı ücretin bu derece düşük paya sahip olması, çalışanlar arasında daha kalifiye ve üretken olanlar aleyhine haksızlığa yol açmakta; verimliliği azaltarak, çalışanların bilgi ve beceri düzeylerini artırma isteklerini köreltmektedir.

Türkiye ve sanayileşmiş ülkeler, fonların getirdiği yükler ve işverenin istihdama bağlı yasal yükümlülükleri açısından kıyaslandığında, 1992 yılı itibariyle ülkemizde söz konusu payın %23 olduğu, diğer ülkelerde ise %3'e kadar indiği görülmektedir. Ülkemiz bu açıdan 26 ülke içinde 4 Avrupa ülkesi dışında dezavantajlı bir konumdadır. Bu oran Uzakdoğu ülkelerinde ise % 9.7 civarındadır.<sup>251</sup>

Enflasyon oranının yüksek düzeyde seyretmesi ve ücret üzerinden devletin yaptığı kesintilerin çok yüksek olması maliyetleri arttıran diğer faktörlerdir.

#### 2.3.2.2. Verimlilik

Verimliliğin artırılması, özellikle sanayi kesiminde ülkenin gelişmesini sürdürebilmesi açısından oldukça önemlidir. Verim düşüşü, varolan enflasyon seviyesini ve işsizliği önemli ölçüde etkilediği gibi, şirket düzeyinde de düşük karlılık ve uluslararası rekabet gücünü azaltıcı etkiler doğurur. Bu nedenle ulusal düzeyde olduğu kadar şirketler düzeyinde de verim artışını sürekli kılmak, önemli bir amaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Japon Prodüktivite Merkezi tarafından yapılan bir araştırmada, verimlilik düzeyindeki her %1 oranındaki düşüşün enflasyonu %2,5 oranında arttırdığı belirlenmiştir. Bu durum, verimliliğin önemi hakkında bir fikir vermesi açısından iyi bir göstergedir.<sup>252</sup>

Verimlilik konusunda yapılan tüm ulusal ve uluslararası araştırmalar verimliliğin ülkemizde çok düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir. Bu düşük verimlilik seviyesi, rekabet gücünü olumsuz olarak etkileyen önemli faktörlerden biridir. Verimlilik üç açıdan incelenmektedir: İşgücü verimliliği, sermaye verimliliği,

<sup>251</sup> TİSK, a.g.e., s. 45-47.

<sup>252</sup> Atilla Tezeren, *İmalat Sanayinde Verimliliği Etkileyen Faktörler*, (Ankara: MPM Yay.:31,1985), s. 8.

toplam faktör verimliliği. AB ile karşılaştırmalarda, verimlilik içinde büyük öneme sahip olan işgücü verimliliğinin AB ülkelerinin 1/6-1/7'si kadar olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 1975'de işgücü verimliliği reel olarak 3.777 \$/yıl iken; 1980'de 4.286 \$/yıl olmuştur; 1990'da 4.637 \$/yıl iken yine azalarak; 1992'de 4.408 \$/yıl düzeyine inmiştir.

Türk ekonomisinde 80'li yıllarda uygulanan sosyo-ekonomik politikalar verimlilik arttırıcı önlemler içermediği için verimliliğin arttırılmasına yönelik bilinçli teknoloji seçimi, planlı eğitim ve işgücü kalitesinin yükseltilmesi konuları üzerinde de yeterince durulmamıştır. Oysa AB ülkeleri verimliliğin arttırılmasına yönelik pek çok faaliyeti hayata geçirmiştir. İş değerlemesi ve teşvik ücret sistemlerinin ülkemizde uygulanmaması, verimliliğin arzu edilen seviyede gelişmesine engel olmaktadır. Nitelikli işgücünün yetersizliği, sanayi ve hizmetler sektöründe düşük verimliliğe yol açan ve uluslararası piyasalarda rekabet gücünü olumsuz yönde etkileyen bir başka faktördür.

Verim arttırıcı teknikler ve verim artışına etkilerinin incelendiği bir araştırmada;<sup>253</sup> ilk sıralarda sırasıyla: Kalite kontrolü, çalışanların işbaşı eğitimleri ve yenileme yatırımları gelmektedir. Söz konusu araştırmada, Türkiye'de işgücü etkenliğine en çok etki eden üç faktör sırasıyla: İşgücü planlaması, yönetim tarzı, ücret sistemleri ve teşviklerdir.

Sermaye verimliliğinin yıllar itibariyle artışını inceleyen bir başka araştırmada da <sup>254</sup> ülkemiz 1990 yılında OECD Ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Bugün dünyanın en gelişmiş ülkesi Japonya ise son sırada bulunmaktadır.

Verimliliği etkileyen başlıca faktör teknoloji ve yeniliklerdir. G.S.M.H.'nın yüzdesi olarak, kişi başına düşen AR-GE faaliyetleri açısından, ülkemiz dünyadaki sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkeler arasında son sırada yer almaktadır. Ülkemizde 1994 yılında AR-GE faaliyetleri, G.S.Y.İ.H.'dan %0.5'lik bir pay almıştır. Bu pay AB ülkelerinde %2, ABD'de %2.8, Japonya'da ise %3'dür. Türkiye'nin payının geri kalmış Afrika ülkelerine çok yakın düzeylerde bulunuyor olması, ülkemizin G.B. sonrasında, sanayileşmiş ülkeler ile rekabeti konusunda tereddütler yaratmaktadır.<sup>255</sup>

<sup>253</sup> Tezeren, a.g.e., s. 60-62.

<sup>254</sup> Adı geçen araştırma; UNICE, "Making Europe More Competitive", An Interim Report, (1990)

<sup>255</sup> TMMOB, İstanbul Şubesi Bülteni, Makine Mühendisleri Odası, (Mayıs, 1994)

Önemli diğer bir gösterge de, sanayide istihdam edilen bilim adamlarının, toplam AR-GE personeli sayısına olan oranıdır. Bu açıdan Türkiye 22 OECD Ülkesi arasında son sırada bulunmaktadır.<sup>256</sup>

1981-1989 döneminde makine ve teçhizat fiyatlarındaki ortalama artış oranları incelendiğinde, bu kez ülkemiz, 22 OECD ülkesi arasında birinci sırada bulunmaktadır. Bu dönemde, Japonya’da fiyatlarda %0.98 oranında bir düşme görülürken, Türkiye’de %47.74’lük bir artış olmuştur.

Risk alma oranı da verimliliği ve rekabet gücünü etkileyen bir başka faktördür. Bu bakımdan varolan birçok olumsuz faktöre karşın 22 OECD Ülkesi arasında beşinci ve AB Ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır.

Diğer bir faktör işletme bazında yapılan sübvansiyonların miktarıdır. Türkiye’de bu sübvansiyonların GSYİH’ya oranı %0.88’dir. Türkiye bu oranla 22 OECD Ülkesi arasında sondan dördüncü ve AB ülkeleri arasında ise sonuncudur. İrlanda ise %7.02 ile ilk sırada bulunmaktadır.

Türk sanayiinde enerjiye özellikle elektrik enerjisi girdisine uygulanan fiyat ve vergilerin OECD Ülkelerinin üzerinde tutulması özel sektörün kullanılabilir kaynağını azalmakta yatırımların gerilemesine neden olmakta, yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına engel olmakta ve rekabet gücümüzü azaltmaktadır.

### **2.3.2.3.Karlılık**

Dışa açılma ve küreselleşme ile birlikte artan rekabet firmaları daha verimli çalışmaya zorlamaktadır. Aynı girdiler ile daha fazla üretebilen ve daha fazla kar eden kuruluşlar ayakta durabilmekte, diğerleri piyasadan çekilmek zorunda kalmaktadır. Bilindiği 1994 yılında ülke ekonomisinin içine girmiş olduğu kriz ortamı sonucunda, ekonomimiz %6 oranında küçülmüş sanayinin kapasite kullanım oranları 1993’de %79.7 iken 1994’de %70.8 düşmüş ve sanayi sektöründe %5.7’lik bir üretim azalışı yaşanmıştır.<sup>257</sup>

Çalışmamızın ikinci bölümünde “İ.D.S.S.’nini Gelişimi” başlığı altında açıkladığımız gibi, ekonomide rant kesimi büyümüş ve ranttan elde edilen kazanç, üretimden elde edilecek kazançtan çok daha rahat elde edilebilir hale gelmiştir. Bu

<sup>256</sup> UNICE, a.g.e., 104.

<sup>257</sup> İlker Parasız, 5 Nisan İstikrar Kararları Nedenleri ve Olası Etkileri, (Bursa: BUSİAD Yay. No: 3, 1995), s. 33.

nedenle de işletmeler sermayelerinin tümünü üretime yöneltmek yerine bir kısmı ile rant geliri elde etme yolunu seçerek; karlarını garantilemişler ve böylelikle 1994 yılında karlılık oranlarını arttırabilmişlerdir.

Ekonomimizin büyümesi için en önemli faktör olan üretim artışının durması hatta küçülmesi ve yerini ranta bırakması, rekabet gücümüzü olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında gelmektedir.

#### **2.3.2.4. Devletin Rolü**

Firmaların rekabet güçlerinin arttırılması konusunda devlete de çok önemli görevler düşmektedir. Devletin en önemli rolü istikrarlı bir makro ortam oluşturmak, paranın istikrarını ve ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Ayrıca kamu sektörünü küçülterek kamu harcamalarını azaltmak ve böylelikle kamu açıklarını düşürerek vergi oranlarını indirmek de devletin başlıca görevlerindedir.

Ülkemizde kamu harcamalarının yüksekliği, bütçe açıklarının artan şekilde iç borçlanma ile kapatılma yoluna gidilmesi, harcamalar içinde iç ve dış faiz ödemelerinin payının artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan ücret ve maaşların harcamalar içindeki payı düşerken, sanayinin rekabet gücünün arttırılması için büyük önem taşıyan yatırımların da harcamalar içindeki payı giderek azalmaktadır. 1994 yılında kamu harcamalarının yapısına bakıldığında, cari harcamaların payının azalmakla birlikte gene de %39.1 ile ilk sırada bulunduğu, bunu payı %38.2 ile bir önceki yıla göre artış gösteren transfer harcamalarının takip ettiğini ve yatırım harcamalarının da azalan %15'lik paylarıyla üçüncü sırada yer aldıkları görülmektedir. Diğer yandan gelirden alınan vergi yükünün, toplam vergiler içinde % 42'lik bir oran oluşturarak sermaye akışını, karı ve tasarrufları engeller hale gelmesi yatırımların azalmasındaki en önemli faktördür.<sup>258</sup>

### **3. TÜRK SANAYİNİN REKABET GÜCÜNÜN ARTTIRILMASI İÇİN ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER**

Rekabet gücünün belirleyicilerinin birden fazla olması nedeniyle rekabet gücünün arttırılması yada azalmasının önlenmesi için de farklı çözümler gerekmektedir.

<sup>258</sup> TİSK, a.g.e., s. 85



Rekabet gücünün artırılması için öncelikle daha serbest, istikrarlı ve önceden tahmin edilebilir bir makroekonomik bir ortam yaratılmalı, maliyet, verimlilik, karlılık alanlarındaki sorunlar çözülmeli ve daha etkin ve bürokratik engellerden arındırılmış piyasalar oluşturulmalıdır.

### 3.1. SANAYİLEŞME POLİTİKALARININ RASYONEL BİR BİÇİMDE BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ

İçinde bulunduğumuz yüzyılın sonunda, her alanda kendini hissettiren hızlı bir değişim yaşanırken, Türkiye'nin değişen dünya düzenine uyum sağlayıp "çevre" ülke olmaktan kurtulması ve "merkez" ülke haline gelmesi için, dünyanın başlıca ekonomileri karşısındaki stratejik konumunu güçlendirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bir bütün olarak ulusun, yeni bir dünya görüşü, yeni davranış biçimleri ve yeni kurumsal becerileri geliştirilmesi gerekmektedir. Yöneticilerin yeni bakış açıları kazanmaları ve sosyo-ekonomik önceliklere, sanayileşme stratejilerine, politik beklentilere bağlı olarak, küresel yönelimler dikkate alınarak uygun politikalar geliştirmesi de bu gereklerdendir. Türkiye'nin ekonomik sınırları ortadan kalkan bir dünyada kendisi nasıl konumlandıracağını tanımlayacak olan bu strateji, temelde geniş bir bakış açısını ve zaman dilimini kapsayan bir "vizyon"a dayanmalıdır.<sup>259</sup>

İlk ve önemli bir adım atılarak, yeni stratejinin ithal ikamesi ve ihracata dayalı strateji arasında birbirinin karşıtı değil, birbirini tamamlar yönde iç ve dış konjonktür değişmelerine karşı esnek bir özellik gösteren yapıda olması sağlanmalıdır.

İthal ikamesi ile dışa dönük stratejilerin birbirini dışlamadığı noktasından hareketle önceden belirlenen sektör öncelikleri doğrultusunda her iki alan için uygun sektörler seçilmelidir. Geniş ve gelecek yıllarda daha da genişlemesi beklenen iç pazarın, selektif ithal ikamesi için uygun bir ortam oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde, ithal ikamesi yine selektif uygulanmak koşuluyla, geçmişte olduğu gibi yapısal değişim ve modern teknoloji kullanımının ve bu yolla verimlilik artışlarının temel aracı olabilir. Bunun gibi, dünya ticaretinde korumacı eğilimlerin yeni bir olgu olmadığı, tam tersine serbest ticaret dönemlerinin istisnaları oluşturduğu göz önüne alınarak, ithal ikamesi sektörleri aracılığıyla dış konjonktürdeki beklenmedik olumsuz

<sup>259</sup> [http://www.viptourism.com.tr/kalite/kal\\_kong.htm](http://www.viptourism.com.tr/kalite/kal_kong.htm), "Ulusal Kalite Kongresi", İstanbul Net, 30/09/1998.

gelişmelerin ve dalgalanmaların olası etkileri en aza indirgenebilir. Sonuçta, ithal ikamesinin başarılı bir ihracat hamlesinin ön koşulu olduğu noktasından hareketle, kısa dönemde ihracat potansiyeli olan alanlarda ithal ikamesine yönelinebilir.<sup>260</sup>

### 3.2. OPTİMAL MALİYETLERLE ÜRETİM

G.O.Ü'lerin kalkınmalarında önemli olan nokta; ithal malların ikamesi için yapılacak yatırımlar ile ihracatı artırmak amacıyla yapılacak yatırımlar arasında olması gereken dengenin sağlanmasıdır. Bu denge kavramının bir süreklilik arz edeceğinin de dikkate alınması gerekir. Diğer yandan ihraç mallarına olan yurt dışı talep esnekliği ile bu mallara karşı iç talebin üretim maliyetini karşılayıp karşılamadığı da ayrı bir önem kazanmaktadır. Gerçekte, gelişmekte olan ülkeler için sorunun temeli; gelir arttıkça tüketim eğiliminin, yatırımlar için gerekli ara ve yatırım malları talebinin ve yeni teknolojilerin piyasaya sürülmesi gibi nedenlerle ithal malları talebinin, sürekli olarak artmasıdır.<sup>261</sup>

Bütünleştirilmiş sanayileşme stratejisinin uygulaması halinde, bir birim döviz kazanması ile bir birim döviz tasarrufu için harcanan marjinal iç-kaynak maliyeti aynı olur.<sup>262</sup> Sonuçta, kaynak dağılımındaki etkinliğin sağlanmasıyla sanayide yapısal bozuklukların ortaya çıkmasının önüne geçilebilir. Oysa aşırı ve uzun süreli uygulanan ithal ikamesi kaynak dağılımını bozarak, ülkenin potansiyel karşılaştırmalı üstünlüğüne ters bir sanayileşme yapısına yol açacağı bilinmektedir. Dışa dönük ihraç sanayilerine verilen aşırı sübvansiyonların da aynı sonucu doğuracağı açıktır.

Montaja dayanan yetersiz ve eksik bir sanayileşme yerine patent anlaşmaları yapılarak söz konusu mal tamamen yurt içinde üretilmelidir. Yabancı sermaye ortaklığına dayanan montaj sanayinin sanayileşmede ne derece amaca uygun olduğu önemlidir. Yerli üretimi önleyen veya geciktiren nitelikte olmamalıdır. Başlangıçta izin verilmesi gerekli olsa da %100 yerli üretime geçişi zorunlu kılan şartlar tespit edilmeli ve gecikmelere fırsat verilmemelidir.<sup>263</sup>

<sup>260</sup> Mustafa Karabiber, *Kore Kalkınmasının Temelleri ve Türk-Kore İlişkileri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık E.A.G.M., 1997), s. 2-5.

<sup>261</sup> Alper, *a.g.e.*, s. 107.

<sup>262</sup> Çarıkçı, *a.g.e.*, s. 30.

<sup>263</sup> Serin, *a.g.e.*, s. 236.

### 3.3. VERİMLİLİĞİN ARTTIRILMASI

Daha öncede belirtildiği gibi, ithal ikameci sanayileşme politikaları fiyat yapısını bozmakta, kapitalin gerçek kıtlığını yansıtmayan ve niteliksiz işçinin ücreti çok üretim yapısının oluşmasına yol açmakta ve tarım sektöründeki gelişmeyi engellenmektedir. Korumalar altında tekelleşen üretim yapısı giderek bir rant ekonomisine dönüşmekte, rekabetten uzaklaşılmasına ve yenileme yatırımlarının azalmasına yol açmaktadır.

Bütünleştirilmiş strateji, sanayinin teknolojik gelişme temelinde yeniden yapılanma süreçlerinde de, bu anlamda önemli katkılarda bulunacaktır. Bir yandan yeterli döviz geliri sağlayarak sanayinin gelişmesine katkıda bulunması bakımından ihracata dönük sektörler özendirilirken, diğer yandan dünya ekonomisinde beliren yeni korumacı eğilimlerden ticaret ve para sistemindeki gelişmelerden ekonominin en az etkilenmesi için ithal ikameci politikalar uygulanabilir. Seçilmiş sektörler üzerinde uygulanan ve uzun dönemde zamanla azaltılan korumalarla, korumacı olmayan dış ticaret politikasının, ulusal teknoloji kapasitesini geliştirme, verimliliği ve sanayinin rekabet gücünü artırma açısından olumlu katkıları olacaktır.<sup>264</sup>

Teknoloji altyapısını öncelikle yenilemek zorunda olan Türkiye'nin kendi ulusal teknolojisini üretme, ithal teknolojilerin seçimi ve uyarlaması ve özellikle ileri teknoloji alanlarında doğru (uygun) teknolojinin seçimi konularında ilke ve hedefleri içeren yeni bir teknoloji politikasını oluşturması gerekmektedir. Geliştirilmiş en son teknolojileri içeren sermaye mallarının ithali yanında, ortak yatırımlar, teknik yardım programları ve doğrudan yabancı sermaye girişleri biçimindeki teknoloji girişlerinden de yararlanılabilir. Bunun nedeni, Türkiye ileri bir aşamada kendi özgün teknolojisini üretinceye kadar sanayileşmesini ithal teknolojilere dayalı olarak sürdürmek durumundadır. Ancak burada önemli olan nokta, doğru öncelik alanlarında doğru teknolojilerin seçiminin yapılması ve teknolojinin optimal kullanımının sağlanmasıdır. Teknoloji alımında aşırı dışa bağımlılık önlenmeli, ithal teknolojilerin yerel koşullara uygunluğu sağlanmalı ve çeşitli kaynaklardan teknoloji girişleri denetim altına alınmalıdır.

İthal teknolojilerin sermaye yoğun olması sonucu ortaya çıkabilecek istihdam sorunlarına yönelik olarak, yeni teknolojiler işgücü kalitesini arttıran eğitim programları

<sup>264</sup> M. Celasun ve D. Rodrik, "Debt, Adjustment and Growth: Turkey", *Country Studies in University of Chicago Press*, Ed.: J. Sachs (Chicago and London: 1989), s. 628-630.

uygulanabilir. Sermaye yoğun teknolojiler ile kullanılmakta olan mevcut yerli emek-yoğun teknolojiler arasında bir yer alan “ara teknolojiler” de geliştirilebilir.<sup>265</sup>

Avrupa Komisyonu’nun, Türkiye için Avrupa stratejisi uygulamaya yönelik başlangıç önerilerinde de sanayi ve diğer alanlarda işbirliği önemle üzerinde durulan temel konulardandır. Gerekli yasal ve idari çerçevenin oluşturulması da dahil olmak üzere, sanayi ve yatırım konularında işbirliğinin arttırılması konusu Türkiye için öncelik taşıyan bir sorundur. Bu alanda gerekli uzman hizmetleri, girişimcilerin eğitilmesi ve işbirliği için teşvik edilmeleri, firmalar için pilot uygulama programları geliştirmek ve teknoloji uygulama programları geliştirmek, söz konusu önlemler arasında öncelikli olanlardır.<sup>266</sup>

Rekabeti arttıracak şekilde uygulanan korumacı politikalardan, ihracat potansiyeli yüksek sanayi alanlarında bir taban oluşturarak, ihracat atılımı gerçekleştirmek konusunda da yararlanılabilir.<sup>267</sup> Gerçekte, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uzun dönemli perspektifte bu amaca yönelik olduğu düşünülürse, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin de amacı olan bu durumun temeli, ithal ikameci strateji ile yaratılmaktadır. Türkiye’de 1980 öncesi dönemde uygulanan korumacılığa dayalı sanayi politikalarının 1980 sonrasında ihracat atılımı için önemli bir baz oluşturduğu ve firmaların bugün dahi teknolojik bilgi birikimlerini, korumacı dönemde edinmiş oldukları gerçeği göz önüne alınırsa, ekonomiyi rastgele dışa açmanın ve liberal politikalar da ısrar etmenin yersiz olduğu görülecektir.<sup>268</sup>

### 3.4. KARLILIĞIN ARTTIRILMASI

Rekabet gücünü arttıracak ekonomik ortamı oluşturabilmek ve varolan ortamı daha iyi hale getirebilmek için;

- Kamu sektörü harcamaları ile vergilendirme düzeyi daha optimal olmalı,
- Harcamalar cari hesaplardan çok, yatırım harcamaları kalemlerinde toplanmalı,
- Devletin borçlanma düzeyi azaltılmalıdır.

<sup>265</sup> World Bank Turkey: **Industrialization and Trade Strateg**, Volume I, The Summary Report, Report No: 3641-TU, IBRD Washington DC., p. 48-53.

<sup>266</sup> <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/edergi/abhaber/ab98-3g.-html>, “Avrupa Komisyonu’nun Türkiye için Avrupa Stratejisi Uygulamaya Yönelik Başlangıç Önerileri”, p. 1 of 1.

<sup>267</sup> Eser, a.g.e., s. 172.

<sup>268</sup> Çarıkçı, a.g.e. s. 57.

Etkin ve uyum sağlanması kolay piyasalar oluşturmak için ise;

- Optimum maliyetlere sahip bir sanayi alt yapısı oluşturulmalı,
- İşgücü piyasası esnekleştirilmeli,
- Yeni ürün ve piyasalar geliştirilmeli; teknoloji ve yeniliklere önem verilmeli,
- Yatırımların artırılması teşvik edilmelidir.

İhracat stratejisinin pazar ve ürün çeşitlenmesine olanak verecek esnek bir yapı bazına oturtulması temel ilke olarak benimsenmeli ve bu bağlamda gerekli görülen mal ve pazarlar için özellikle pazarlama alanında yabancı sermaye özendirilmelidir.<sup>269</sup>

Yukarıda alınması gerekli olduğu belirtilen bu önlemlerin hepsi temelde firmaların karlılığı ile ilişkilidir. Çünkü, bu önlemler alındığında firmaların hem rekabet gücü hem de karlılığı artacaktır.

### 3.5. DEVLETİN ROLÜNÜN ETKİNLEŞTİRİLMESİ

Türk ekonomisindeki yapısal sorunlar, gerçekte hızlı nüfus artışından, tasarruf ve yatırım azlığından, kamu sektörünün aşırı hantallığından ve büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Yapısal sorunlar ancak ciddi ve karalı yapısal reformlarla ve zaman içinde çözüme kavuşturulabilir. Bu konuda yapılacak işlerin başında ise, kamu sektörü reformu gelmektedir. Kamu sektörü hızla etkinleştirilmelidir.

Ara ve yatırım malları sanayilerinin uzun dönemli sektörel analizleri daha iyi araştırılarak, kaynakların bu alanlara akması sağlanmalıdır. Bunun içinde, gerek çok uluslu şirketlerle ortaklık yoluyla, gerekse diğer gelişmiş ve gelişen ülkelerle yapılacak antlaşmaları yoluyla yatırımlara gidilebilir. Ayrıca, eğitim ve AR-GE'ye önem veren konu ve özel sektör firmalarına, devletin kredi ve vergi kolaylıkları getirmesi, üniversiteler, sanayi kesimi ve devlet kurumları arasında işbirliği sağlaması, gerekli görülmektedir.

Yeni stratejide yeni bir özendirme sisteminin geliştirilmesi ve 1980'lerde olduğundan farklı bir biçimde tasarlanması gerekmektedir. Sanayinin yeniden yapılanması programı kapsamında ve stratejik plan doğrultusunda yatırım eğilimi yüksek, teknolojik değişime açık ihracata katkısı olan ve bu alanda projeler üreten

<sup>269</sup> Şenses, a.g.e., s. 96-97.

işletmelere gerekli mali desteğin sağlanması uygun olacaktır. Özellikle 1980'lerin sanayisizleşmeye dönüşen politikalarının yol açtığı zararlar göz önüne alınırsa, imalat sanayinde sektörlerin rehabilitasyonuna, teknolojik gelişme ve yenilikleri izleyerek rekabet gücünü arttırmaya yönelik faaliyetlere, proje ve işletme bazında bu desteğin verilmesi gerekli görünmektedir. Ancak sorun, hangi sektörlerin seçileceği ve nereye kadar destekleneceğidir. Bunun nedeni, geçmişte özendirme sistemi siyasal iktidarın “ayrıcalıklı firmalara” rant sağlama aracı olarak kullanması, firmaların da çabalarını istisna, muafiyet ve özendirme elde etme üzerinde yoğunlaştırmalarıdır.<sup>270</sup>

Yapısal değişim için kurumsal formlarını yenilemeyi düşünen siyasal yönetimin, gelir ve kaynak dağılımını etkileyen ve ekonominin reel sektörü üzerinde önemli yansımaları olan finans sistemini de gözden geçirmesi ve reforma tabi tutması gerekir. 1980 sonrası mali serbestleştirme yönünde reformlar sonucu yaşanan hızlı değişimler mali sistemdeki yapısal değişiklikler, Türk parası ile ifade edilen mali kıymetlerden bir kaçışa yol açmış ve ekonomiyi giderek dış alemden gelen etkilere daha açık hale getirmiştir. Enflasyonist beklentilerdeki artış, yüksek faizlerin finansman maliyetlerini arttırması spekülasyon kar arayışına yönelik faaliyetler mali piyasalarda dengesizliklere yol açarken borçlanmaya dayalı yaşam tarzı ve ekonomik faaliyetler, ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur. Bu nedenle para politikasını ekonominin gereklerine ve fiyat istikrarını sağlayacak bir biçimde yürütmekle görevli kurumların, siyasal iktidarların keyfi müdahalelerinden uzak, ulusal iktisat politikalarıyla uyumlu bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

Sanayinin rekabet gücünün arttırılması ve bu gücün uzun dönemli olması bakımından yapısal değişimin başta teknoloji politikaları olmak üzere eğitim yatırım ve finansman politikalarını planlayan ve uygulayan yeni kurumsal oluşumlarla birlikte düşünülmesi ve uygun kurumsal araçların belirlenmesi gerekir. Çünkü, uzun dönemli bir sanayileşme stratejisinin ana eksenini, zengin bir insan gücü (beşeri sermaye) birikimi yenilenmiş fizik sermaye yapısı ve gelişmiş bir teknoloji altyapıyı oluşturur.<sup>271</sup>

Önümüzdeki dönemde yeniden istikrar içinde büyüme trendine kavuşturulması, büyük ölçüde izlenecek para ve döviz politikalarına bağlı görülmektedir. Özellikle paramızın aşırı değerlenmesine ve dolayısıyla ülkeye sıcak para girmesine olanak

<sup>270</sup> Eser, a.g.e., s. 173.

<sup>271</sup> Tuncer, a.g.e., s. 117.

vermeyecek kur politikaları izlenmesi zorunludur. Bu zorunluluk, özellikle dış dengenin korunmasında da kendini hissettirmektedir.

Bir ülkenin rekabet gücü, o ülkenin yatırım, üretim ve ihracat artışını hedefleyen bir ekonomik yapıya sahip olmasıyla yakından ilgilidir. Ekonomik dış politika dünya ekonomisi ile bütünleşmek ve ürünlerini çeşitli pazarlarda satabilmek, dolaşmakta olan yabancı sermayeden olabildiği kadar almak isteyen devletlerin izlemesi gereken doğal ve zorunlu yol haline gelmiş bulunmaktadır.<sup>272</sup>

Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Asya mucizesine dahil olan ülkelerin anılan dönemde izledikleri politikalara ve yaşadıkları ekonomik ve sosyal tecrübelerle bakıldığında, temel karakteristik özelliklerden ilki, ekonomik kalkınmayı ulusun gündeminde birinci sırada tutmayı başarmış olan politik ve bürokratik kadroların istikrarlı iktidar ve görev süreleridir. İkinci özellik ise, yukarıda anılan kadroların serbest pazar ideolojisi üzerine kurulu; ancak sınırlı ve selektif bir ekonomik politika izlemiş olmaları, farklı bir deyişle özel sektörün ve kamunun karar alma yetkisi ve önceliğini uyumlu hale getirmeyi başarmış olmalarıdır.<sup>273</sup>

Ülkemizin G.B.'nin gerektirdiği yoğun rekabet şartlarını göğüsleyebilmesi çalışma hayatında diyalog, uzlaşma ve işbirliğini temel alan yeni bir anlayışına ulaşmasına bağlıdır. Çalışma hayatımız ülkemizi 21. yüzyılın gelişmişlik düzeyine taşıyacak bir yapıda olmalı, ekonomik hedefleri gerçekleştirmeye hizmet etmelidir. Diğer bir deyişle, çalışma hayatına yönelik olarak oluşturulacak model, genel ekonomik sistemin işleyiş ve mantığı ile uyumlu olmalı, aynı zamanda toplumsal öncelikleri de gözetmelidir. Böyle bir modeli oluşturmanın başlıca yolu da “sosyal diyalog”dan geçmektedir. Hükümet, işveren ve işçi kesimlerinin ve bilim adamlarının birlikte üretecekleri adil çözümler, Türkiye’ye 21. Yüzyılın yeni ufuklarını açacaktır.

<sup>272</sup> Gökhan Bacık, “Ekonomik Dış Politika”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, S:7, Yıl: 35, (Temmuz 1998), s. 39

<sup>273</sup> <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/kriz/blm1.htm>, “Güneydoğu Asya Krizinin Türkiye ve Dünya’da Etkileri”, p. 2 of 1.

## SONUÇ

1963'den bu yana kalkınmasını planlama anlayışına dayalı olarak yürüten Türk ekonomisinde ithal ikamesinin ilk aşaması, planlı dönemin başında tamamlanmış; ancak zor olan ikinci aşama, yani ara ve yatırım malları üretimine geçilememiştir. Tıkanma noktasına gelen ekonomide bu stratejinin terkedilip, ihracata dayalı sanayileşmeye geçilmesi sonucunda amaçlanan ekonomik gelişmelerin yine sağlanamamış olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle her iki stratejide de istenilen gerçekleşmemiş; ekonomide hızlı ve istikrarlı bir sanayileşme yaşanmamıştır.

1980'de terk edilen İ.İ.D.S.S. her ne kadar kalkınma planları aracılığıyla uygulanmaya çalışılmışsa da, bu uygulamanın gereği gibi yapılmadığı, sonuçlarından da açıkça görülmektedir. Yaratdığı olumsuz sonuçlara karşın, bu strateji uygulaması Türk ekonomisinde sanayileşmenin temelini oluşturmuştur. Özellikle 1980 sonrası İ.D.S.S.'nin başarısı olarak değerlendirilen 1988 yılına kadarki hızlı ihracat artışları, gerçekte İ.İ.D.S.S. döneminde yaratılan sanayi temelinden ve kapasitelerden kaynaklanmıştır.

İthal ikamesinin yarattığı olumsuz sonuçların, bu stratejinin terk edilmesiyle değil, ancak uygulamadaki aksaklıkların giderilmesiyle önlenebileceği açıktır. A.G.Ü.'e ihracata dayalı bir sanayileşme öneren iktisatçıların gözden kaçırmamaları gereken nokta, sanayileşmeyi sürükleyecek ihracatın gerçekleştirilebilmesi için, az gelişmiş ekonominin ihraç edebileceği sınai ürünleri üretmesi gerektiğidir. Bu malların üretilmesi de özellikle kalkınmanın ilk aşamalarında ancak ithal ikamesi ile olabilir.

1980 sonrası uygulanan İ.D.S.S.'yle hedeflenen yüksek ve kalıcı ihracat artışı sağlanamamış; bunun yanı sıra ihracatta fazla bir yapı değişikliği olmamıştır. Her iki stratejinin başlangıç noktası olan ödemeler dengesi sorunları kararlı bir şekilde çözülememiş; ithalata olan bağımlılık devam etmiştir. Bu sonuç, stratejilerarası uyumun ve tamamlamanın gerektirdiği yapısal dönüşüm gerekleri yerine getirilmeden İ.İ.D.S.S.'nin terk edilerek İ.D.S.S.'ye geçilmesinin durumu değiştirmedeğini; başlangıç noktasına geri döndüğünü göstermektedir.

İmalat sanayinde, İ.İ.D.S.S. dönemde selektif olmayan, genel koruma ve aşırı değerlendirilmiş kur politikaları sonucu yaratılan tekelleri yapı, İ.D.S.S. dönemde selektif olmayan teşvik politikaları altında devam etmiştir. Etkinlik ve verimlilik kaygılarından uzak işletmeler ve yabancı sermaye bu, rastgele her şeyin teşvik edildiği ekonomide,



uygulanen kur ve yüksek faiz politikalarının da etkisiyle yatırımlarını üretken olmayan kesimlere kaydırmışlardır.

Her iki strateji döneminde gerçekleşen büyümenin temel kaynağı, yurtiçi talep artışıdır. Bu durum, genelleştirilmiş teşvikler altında ekonomide, 1980 öncesinde aşırı ithal ikamesine yol açarken, 1980 sonrasında da ihracatçı kesimlerin kaynak ve üretimlerini rantların yüksek olduğu iç piyasaya yönlendirmelerine dolayısıyla ihracatın engellenmesine yol açmıştır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz, 1963-68 dönemi için yapılan ekonometrik çalışma sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi ithal ikamesinin imalat sanayinin büyümesine katkısı oldukça düşük olmuştur.

Kamu sektörü yanında özel sektöründe sanayi yatırımlarından vazgeçmesi; yatırımların inşaat, turizm, ticaret gibi üretken olmayan alanlara kaymasına ve kapasite arttırıcı yatırımların yerini, kurulu kapasitelerin modernizasyonuna yönelik yatırımlara bırakmıştır.

1980 öncesi uygulanmış olan aşırı değerlenmiş kur politikası sermaye yoğun teknoloji seçimini artırırken bunu yanı sıra yerli makine donanım yerini yabancı makine donanımının tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durum yatırım malları sanayiinin gelişimini engellemiştir.

Her iki stratejinin uygulama döneminde de ileri teknoloji kullanımını teşvik edici politikalar izlenmiştir. Ancak tüketim ve ara malı ithalatı artarken, yatırım malı ithalatının azalması teknolojik gelişmelerden yeterince yararlanılmadığını ortaya koymaktadır. Teknoloji kullanımı yaygınlaştırılırken, teknolojinin yurtiçinde üretimi ve geliştirilmesi sağlanamamıştır.

Bu değerlendirmeler ışığında, mevcut sınai yapının, Türk ekonomisini Dünya pazarlarında rekabet edebilir konuma getirebilecek bir duruma kavuşturulması kaçınılmaz görülmektedir. Bu atılım için, yeni bir sanayi yapısını oluşturacak ve ileri teknolojik bilgi temelinde yeni bir rekabet ile yeni ürün ve pazarlama anlayışlarını karşılayacak uygun bir sanayileşme stratejisine ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin, Dünya koşullarında kalıcı bir sanayileşme sürecini ve buna bağlı olarak kalkınması için gerekli atılımları gerçekleştirilmesinde, söz konusu stratejilerin birlikteliğine dayalı, bu anlamda "bütünleştirilmiş" sanayileşme stratejisi yaklaşımının

esnekliğinden yararlanabilmesi, rekabet yarışında hızını ve hareket yeteneğini arttıracaktır.

İthal ikamesi sorununun, bir ödemeler dengesi sorunu değil, bilinçli tercihler içeren bir sanayileşme yöntemi olarak ele alınması zorunludur. Bu durumda öncelikle gözetilecek noktalar ekonominin uzun dönemli gelişme doğrultusuna göre, endüstriler arası bağlantılar ve potansiyel rekabet gücüdür. Bu iki kriter açısından özellik taşıyan alt sektörler hatta ürünlerin öncelik taşıması sağlanmalıdır.

Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi'nin (B.S.S.) korumacı yanı olan İ.İ.D.S.S.'yle, bir yandan dünya ekonomisinde ortaya çıkan yeni rekabetin, ticaret ve para sistemlerindeki hızlı gelişmelerin ekonomimizdeki olumsuz etkileri en aza indirilebilecek; diğer yandan İ.D.S.S.'yle, sanayileşme için gerekli döviz geliri sağlanmış olacak; ancak en önemlisi dinamik karşılaştırmalı üstünlükler temelinde verimli çalışan, rekabetçi bir ekonomik yapının oluşturulması mümkün olabilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntısı verilen B.S.S. uygulamasında, ithal ikamesi için zorunlu olan koruma ve müdahaleler önceliklendirilerek açık ve net bir takvime bağlanmalıdır. Koruma selektif şekilde olmalı ve bu takvime göre yavaş yavaş azaltılarak kaldırılmalıdır. Yerli üretimin ithal yasakları ve miktar sınırlamaları gibi mutlak şekilde korunması yerine vergi ve sübvansiyon gibi araçlarla selektif şekilde korunması, korumanın etkinliğini arttıracaktır. Kur ve faiz politikası gibi genel etkileri olan araçlar yerine, vergi, sübvansiyon gibi araçlar, korunması istenen sektörler veya ürünlere doğrudan uygulanabilir niteliktedir. Böylece teşviki arzulanan sektörlerin kendi lehlerine olan fiyat farkı kaldırılacağı için verimlilik, maliyet kaygıları ön plana çıkacaktır. Böylece rasyonel bir müdahale sağlanmış olacak; korumadan doğan maliyetler en aza indirilirken verimliliğin artması da teşvik edilmiş olacaktır. Bütünleştirilmiş sanayileşme stratejisi, daha önce de belirttiğimiz gibi ithal ikamesinin ülkenin dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmayan kesimlerine kadar yayılan biçiminden farklıdır. Aksine aşırı ithal ikamesi sürecinde ortaya çıkan büyüme engellerini önleyici niteliktedir. Korumacılık ile ortaya çıkan refah kaybı eşanlı olarak uygulanan ihracat politikası sonucu olarak yeni karşılaştırmalı üstünlüklere uygun uluslararası uzmanlaşmayla giderilebilecektir.

Günümüzde uluslararası rekabet koşullarında yaşanan hızlı değişimler, Türkiye'nin sanayileşme ile özdeşleşen kalkınma yarışında yeni perspektifli

sanayileşme stratejini en kısa sürede belirlemesini ve uygulamaya geçirmesini gerektirmektedir. Ülkemizin de 21. yüzyılda Dünya pazarlarında arzulan yerini alabilmesinin başta gelen koşulu, dünya fiyatlarında ve kalitesinde daha çok üretebilmektir. Türkiye ekonomik büyümesini artık büyük ölçüde iç ve dış borçlanma ile finanse edilen tüketime değil, yatırım, üretim ve ihracat artışına dayalı sağlamak zorundadır. Bu nedenle, temelde kamu sektörünün yıllardır devam eden finansman dengesizliğinin neden olduğu rant ekonomisinden üretim ekonomisine geçmeyi öngören ve bunu zaman içinde kararlı, dünya koşullarına uygun bir iktisadilik anlayışıyla sürdürmeyi ilke edinmiş yeni bir sanayileşme dönemine girilmelidir. Avrupa Birliği ve küresel ekonomi ile başarılı bir entegrasyon ve toplumsal refahın artırılması ancak bu yolla olanaklıdır.

Bir çok alanda hızla değişen uluslararası rekabet gücü koşulları, imalat sanayindeki önem derecelerini değiştirmekte; geleneksellikten uzaklaşan ve emeğin üretimdeki önemini azaltan unsurlar doğurmaktadır. Dünya ekonomisinde hızlı sermaye akımları giderek ticari akımlardan kopmakta ve ekonomileri yönlendirmede öncü rol oynamaktadır. Bu küreselleşme sürecinde sermayenin en etkili taşıyıcılarının, çokuluslu veya uluslarötesi yapılanmalar olduğu görülmektedir.

Fiyat rekabeti yerine kalite ve teknoloji rekabetinin olduğu günümüz dünyasında Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet gücünün oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Uluslararası rekabet gücünü arttırmak için öncelikle temel makroekonomik sorunların giderilip, istikrarlı ve etkin bir piyasa ekonomisinin yaratılması gereklidir. Maliyet, kalite, karlılık alanlarındaki sorunların çözümlenmesi ve devletin işlevsel bir piyasa ekonomisi organizasyonunu sağlayacak yönlendirici bir yapıyla, etkin hale gelmesi gerekmektedir.

Türk ekonomisinin bu önceliklerini gözeten ve ülkeyi 2000'li yıllara taşıyacak olan bütünleştirilmiş sanayileşme anlayışının uygulanması gereği, en temel önceliği oluşturmaktadır. Amaç, sadece ihracata dönük bir yapı değil; genelde dışa açık, dünyayla bütünleşmiş bir ekonomik yapılanma olmalıdır. Bu amaç, uluslararası işbölümünün gerek parasal gerekse reel değerlerin güçlülüğünün ön planda olduğu; cari açıkların, özellikle uzun vadeli sermaye hareketleri ile karşılandığı ve fiyat mekanizmasının işler kılındığı bir ekonomik yapılanma ile mümkün olacaktır. Uzun perspektifli bir sanayileşme stratejisinin nihai hedefleri bu kriterler çerçevesinde oluşturulmalıdır.

## KAYNAKÇA

### Kitaplar

- Akat, A. Savaş. **Alternatif Büyüme Stratejisi**, 2.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Alper, Cem. **A.G.Ü.'lerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Ankara: İ.T.İ.A. Yay. No.185,1982.
- , **A.G.Ü.'lerin Dış Ticaret Sorunları Ve Sanayileşme**, Ankara. İTİA. Yayını, 1985.
- , ve Tuba Ongun, **Dünya Ekonomisi ve Ekonomik Kuruluşlar**, Ankara: Tek. Yayın No.1985/3, 1985.
- Balassa, Bela. **Türk Ekonomisinin Dış Açılmasında Kambiyo Politikası**, İstanbul: Mepan Yayınları, 1980.
- Başkaya, Fikret. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara: İmge Kitabevi,1994.
- Berksoy, Taner. **A.G.Ü.'lerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, İstanbul: Belge Yay. No.14, 1982.
- , **Uluslararası Tekstil ve Hazır Giyim Ticareti ve Türkiye'nin Konumu**, İstanbul: Türkiye Tekstil İşverenleri Sendikası, 1991.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisadı Tarihi (1908-1985)**, Ankara: Gerçek Yayınevi, 1988.
- Celasun, M. ve D. Rodrik. **Debt, Adjusment and Growth Turkey**, Country Studies in Universty of Chiago Press, Ed:J. Sachs, Chiago and London: 1989.
- Clapham, Ronald. **Markwirthschaft in Entwiclugslandern**, Freiburg in Bresiagu: Verlag Rombach, 1973.

Çarıkçı, Emin. **Yarıgelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.

Çelebi, Işın. **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, İstanbul: E Yayınları Araştırma Dizisi, S:69, 1991.

Drucker, Peter F. **Yeni Gerçekler**, 2.Basım, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1992.

Dülger, İlhan. **Teknoloji Üretimi: İcat, Buluş ve Araştırmaların Artmasında İktisadi Politikanın Etkisi**, Ankara: DPT, 1991.

Erdost, Cemil. **Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi**, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

Eski, Hasan. **İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Güney Kore Deneyimi**, İzmir: EBSO Yayını, 1989.

Göl, Gül. **Gümrük Birliğine Geçişte Rekabet Gücünün Belirlenmesi**, İstanbul: TÜGİAD, 1993.

Günalp, Halil. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1983.

Han, Ergül. **Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi**, Eskişehir: EİTİA. Yay. No.205-104, 1978.

-----, ve Ayten Kaya. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 2. Basım, Eskişehir: Birlik Ofset, 1997.

Hatipoğlu, Zeyyat ve Mustafa Aysan. **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, İstanbul: Beta Yayınları, 1994.

-----, **Gelişme İktisadı ve Türkiye İktisadı**, İstanbul: Beta Yayınları, 1993.

Hiç, Mükerrerem. **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir?**, İstanbul: Menteş Yayınevi, 1989.

-----. **Montaj Sanayi**, İstanbul: ESEK Heyeti,1973a.

-----. **Türkiye’de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu**, Ankara: TİSK Yayınları, 1973.

Hiç, Süreyya. **Türkiye Ekonomisi**, 2.Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi,1994.

Karabiber, Mustafa. **Kore Kalkınmasının Temelleri ve Türk Kore İlişkileri**, Ankara: TC. Başbakanlık E.A.G.M.,1997.

Karluk, S. Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yayınları, 1997.

-----. **Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir: EİTİA. Yay. No. 237/158,1981.

-----. **Uluslararası Ekonomi**, 3. Basım, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1991.

Kavrukoğlu, İbrahim. **Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları**, İstanbul: Boğaziçi Ün., 1995.

Kazgan, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayın Evi, 1985.

Kennedy, Paul. **Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken**, Ankara: İş Bankası Yay. No. 143,1996.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul:Remzi Kitabevi,1995.

Kılıçbay, Ahmet. **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: İş Bankası kültür Yayınları No: 263,1985.

Korum, Uğur. **Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yay. No.408,1977.

Kurdoğlu, Çelik. **Dış Ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara: A.Ü. Yay.No.381, 1975.

Manisalı, Erol. **Gelişme Ekonomisi**, 2.Basım, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay. No. 417,1978

Mortan, Kenan ve C. Çakmaklı. **Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları**, İstanbul: Altın Kitaplar,1987.

Myint, H. **The Economi of The Developing Countries**, London:Hutchinson Co. Ltd. ,1964.

Pala, Mehmet ve Birol Saygı. **İhracata Yönelik Gıda Sanayi ve Rekabet Gücünün Arttırılması**, Ankara: İSO Yay. No.1991-24,1991.

Parasız, İlker. **5 Nisan Kararları ve Olası Etkileri**, Bursa: BUSİAD,1995.

Parıltı, Hasan. **İhracatı Teşvik Politikaları ve Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Teşviki**, İstanbul: H.D.T. Müsteşarlığı, İTKİP. Genel Sekreterliği, 1994.

Prebisch, Paul. **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**, Çev:Erden Öney, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yay. No.344, 1973.

Savaş, Vural. **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yayınları, 1986.

Serin, Necdet. **Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Dış Ticaret, Kalkınma**, Ankara:A.Ü. S.B.F. Yay. No.310,1972.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**, Ankara: Turhan Kitabevi,1982a.

----- . **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1982.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**, 3.Basım, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1995.

Temel, Adil ve Diğerleri. **Türk Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler**, Ankara: DPT. Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Md.’lüğü, Temmuz-1995.

Tezeren, Atilla. **İmalat Sanayinde Verimliliği Etkileyen Faktörler**, Ankara: MPM. Yay. No. 31, 1985.

Toffler, Alvin. **Dünya'yı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?**, İstanbul: 1992.

Togan, Sübidey. **1980'li Yıllarda türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaret Liberizasyonu**, Türk Eximbank Dizisi:1, 1993.

Tunca, Zafer. **Türkiye'de İmalat sanayinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975)**, İstanbul: İ.T.Ü. İşletme Fak.,1981.

Uras, T.Güngör. **Ekonomide Özal'lı Yıllar (1980-1990)**, İstanbul: A.F.A. Yayınları, 1993.

Yiğit, Mehmet. **İhracat ve İhracat Özendirmelerinin Ekonomik Analizi**, Kütahya: Üniv. Kitabevi, 1996.

#### **Kurum Yazarlı Kaynaklar**

D.P.T., **II. B.Y.K.P.**, Ankara, 1968

----- **III. B.Y.K.P.**, Ankara,1973

----- **IV. B.Y.K.P.**, Ankara,1979

----- **VII. B.Y.K.P.**'nı Destek Çalışmaları, 1998 Programı

----- **Temel Ekonomik Göstergeler**, Eylül 1990

----- **Temel Ekonomik Göstergeler**, 1985.

----- **Temel Ekonomik Göstergeler**, 1950-1995.

----- **Türk Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler**, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Md.'lülüğü.

----- **Yıllık Programlar**.



İSO. **Türkiye Ekonomisi**1997, Yay. No.1997/2, İstanbul, 1997.

TİSK. **Türkiye’de İmalat Sanayinde Ücretlerin Üretim ve İstihdamla İlişkisi**, Ankara: İnc.Yay. No.127,1993.

-----. **Türkiyenin Rekabet Gücü**, Ankara:1998.

TÜSİAD, **Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma**, İstanbul: TÜSİAD T/92, 4-50,1992.

-----. **21. Yüzyıla Doğru Türkiye**, Ankara: TÜSİAD -T/92. 11.155. Kasım 1992.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **II. Sanayi Şurası**, “Sanayileşme Stratejisi”, Ankara: 5-6 Haziran 1995.

TMMOB, **İstanbul Şubesi Bülteni**, Makine Mühendisleri Odası, Mayıs 1994.

TOBB, **1995 Raporu**, Ankara 1995.

D.İ.E., **İstatistik Göstergeler (1923-1991)**, Yayın No.1682, Ankara: Haziran 1994. .

-----. **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Aralık 1996.

H.D.T.M., **Aylık İstatistikleri**.

## **Makaleler**

Aktan, Oktan ve Tercan Baysan. “Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu: Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar”, **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi**, C.12, 49-102, (1993).

- Aybar, Bülent. "Global Ekonominin Değişen Dinamikleri ve Türk İşletmelerinin Global Pazarlarda Rekabet Şansı Üzerine", **İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2, Kasım 1993.
- Bacık, Gökhan. "Ekonomik Dış Politika", **Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl.35, S.7, Temmuz 1998.
- Balassa, Bela. "GOÜ.'lerde Dışa açılma ve Döviz Kuru Politikaları- Türkiye Deneyimi", **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Çev:Avni Hedilli, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, (1986).
- , "The Newly Industrialising Countries in The World Economy" **Pergamon Press**, (New York: 1982).
- , "The Policy Experience of Newly Industrious Economies After and The Case Of Turkey", **The Role of Exchange Rate Policy in Achieving the Outward Orientation of Economy**, Meban, (İstanbul,1982).
- Celasun, M. ve D. Rodrik, "Türkish Experience with Dept: Macroeconomic Policy and Performans" Der: Jeffrey D.Sachs, **Developing Country Debt and World Economy**, NBER, (Chiago,1998).
- Cohen, S. and J. Zysman, "Puncture the Myths that Keep American Managers from Competing", **Harward Business Review**, (Nov.-Dec. 1988).
- Çapoğlu, Gökhan. "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye İçin Bir Gelişme Stratejisi Önerisi", **Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar**, (Ankara: DPT, 1992).
- Ertüzün, Tevfik. "İthal İkamesi ve Sınırları", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.36, (1978).
- Fidan, Erkal. "Çokuluslu Şirketler ve Azgelişmiş Ülkeler Üzerine Etkileri", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, S.1,(1995).

Kepenek, Yakup. “Türkiye İmalat Sanayinin Üretim Yapısı (1963-1973)”, **O.D.T.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, yay. No.28, (Ankara: 1977).

Kızılaslan, A. Gökhan. “İhracat Teşvikleri: Uygulamalar, Problemler, Sonuçlar ve Öneriler”, **H.D.T. Dergisi**, S.1, Nisan 1996.

Korum, Uğur. “Türk Sanayinde Dönüşüm Olanakları ve Sorunları”, **Para Dergisi**, S.4, (Eylül 1981).

Kökden, Hatice ve İsmail H. Gökal. “Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Deneyimi”, **H.D.T. Dergisi**, S.5, (1990).

Kruger, O. Anne. “Foreign Trade Regimes and Economic Development Turkey”, **National Brueau of Economic Research**, (New york: 1974).

Kurdaş, Kemal. “Günümüz Türkiye’inde Döviz Piyasası ve Kur Politikası”, **ASO Dergisi**, Yıl14, S.104, (Mayıs- Haziran 1990).

-----, “Piyasa Ekonomisi ve Döviz Kuru Politikası”, **Dışa Açılmada Kambiyo Politikası**, (İstanbul: Mepam, Tarihsiz)

Kutlu, Erol. “Devletçilikten Liberal Oluşuma Yönelen Türkiye Ekonomisi”, Eskişehir: **Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, C.III., S.1-2., (1990).

Olgun, Hasan. “Türkiye’de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma: Eleştiri”, **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi**, C.7, S.34.1995.

Oral, Muhittin. “Sınai Rekabet Gücü”, **Yöneylem Araştırma Dergisi**, C. 4, Aralık 1985.

Saraçoğlu, Bedriye. “İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl.12, S.137, (Ağustos 1997).

Sımai, Mihaly. "Problems, Conditions and Possibilities For An Export", **Oriented Economic Policy in Hungary, Export Policy: A Global Assesment**, (New York,1982).

Tuncer, Baran. "Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Sanayi Politikaları", **Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları**, İstanbul: ESEK Heyeti, (1976).

United Nation, "The Growth and Decline Of Import Substitution in Brazil", **Economic Bulletin for Latin America**, (1964).

Yeldan, E. "İhracata Yönelik Sanayileşme ve Bölüşüm- Uyumsuz Büyüme, Türkiye1980-89, **B.Ü. E.İ.B. Dergisi**, C.4, S.2, (İstanbul:1990).

Yentürk, Nurhan. "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi", **Sektörel Gelişme Stratejileri**, DPT, (Ankara:1992).

#### **Yayınlanmamış Tezler, Raporlar ve Bildiriler**

Çiller, Tansu. "Türk Sanayinin Büyümesindeki Kaynaklar", (Yayınlanmamış Docentlik Tezi, İ.Ü. 1976.)

Duman, Mehmet. "Sınai Rekabet Gücü A.T. Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Analiz", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. S.B.E., 1992.)

Topuz, K. Zafer. "Türkiye'de İthal İkameci Sanayileşme İle 1980 Sonrası Sınai İhracatın Değerlendirilmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi S.B.E., 1988.)

Demirgil, Demir. "Türkiye'nin Endüstriyel kalkınma Stratejisi", **Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri (Tebliğler, Panel)**, TÜSİAD Uluslararası Semineri- 16 kasım 1989, (İstanbul: 1990).

Alkin, Erdoğan. “Türkiye’de İhracatın Gelişmesine ve Teşvik Tedbirlerine Genel Bir Bakış”, **Türkiye İhracatında Gerileme Sebepleri ve Buna Karşı Alınacak Tedbirler Panel Serisi**, İktisadi Araştırmalar Vakfı, (İstanbul: 1990)

-----, “Kur Politikası”, **Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, II. İktisat Kongresi**, D.P.T. Yay. No.1783, (Ankara: 1981)

Türkkan, Erdal. “Dışa Açılmada sanayi Politikaları”, **1978’den 1988’e Türkiye Ekonomisi Semineri**, ASO. Yay. No.36, (Ankara,1988).

Aktan, H. Oktan. “GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye’nin İhracatı Özendirme Politikası”, **Sektörel Gelişme Stratejileri, III. İzmir İktisat Kongresi**, D.P.T. (Ankara: 4-7 Haziran 1992).

Demir, Ahmet. “Türk İmalat Sanayinde Sektörel Risk Değerlendirmesi”, **Sektörel Gelişme Stratejileri, III. İzmir İktisat Kongresi**, D.P.T., (Ankara,1992).

Yüce,Uğur. “İzmir İktisat Kongreleri ve Türkiye’nin Kalkınmasında Sanayileşme Zorunluluğu” **Sektörel Gelişme Stratejileri, III. İzmir İktisat Kongresi**, D.P.T., (Ankara, 1992).

World Bank Turkey: Industrialization and Trade Strategy, Volume I, **The Summary Report**, Report No. 3641-TU, IBRD., Washington D.C., pp. 48-58.

Şahinkaya, Serdar. “Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayi”, **Sektörel Gelişme Stratejileri, III. İzmir İktisat Kongresi**, D.P.T., (Ankara, 1992).

Müegge, Hermann. “Endüstriyel Kalkınmada ve Uluslararası Rekabette Ortaya Çıkan Yeni Eğilimler”, **Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri (Tebliğler, Panel)**, TÜSİAD yayınları, (İstanbul:1990).

## İnternet Kaynakları

<http://www.tbv.org.tr/turkish/yayin/strarep3.html>, **“Türkiye Bileşim Stratejileri Çalışma Raporu”**, p.1 of 4.

<http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMİ/TRKEKO97/İstihdam.htm>, **“D.İ.E., Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları”**, p. 1 of 2.

[http://www.viptourism.com.tr/kalite/kal\\_kong.htm](http://www.viptourism.com.tr/kalite/kal_kong.htm), **“Ulusal Kalite Kongresi”**, İstanbul Net, 30/09/1998.

<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/edergi/abhaber/ab98-3g.-html>, **“Avrupa Komisyonu’nun Türkiye için Avrupa Stratejisi Uygulamaya Yönelik Başlangıç Önerileri”**, p.1 of 1.

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/kriz/blm1.htm>, **“Güneydoğu Asya Krizinin Türkiye ve Dünya’da Etkileri”**, p. 2 of 1.